

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVÎ'NİN TEFSİR İLMİNE KATKILARI
(YÜKSEK LİSÂNS TEZİ)

Enver SONDUK

VAN-2019

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI


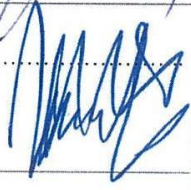
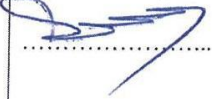

ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVÎ'NİN TEFSİR İLMİNE KATKILARI
(YÜKSEK LİSÂNS TEZİ)

Hazırlayan
Enver SONDUK

Danışman
Prof. Dr. Hayati AYDIN

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

Enver SONDUK tarafından hazırlanan “ ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVÎ'NİN TEFSİR İLMİNE KATKILARI” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSÂNS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Unvanı Adı SOYADI: Prof. Dr. Hayati AYDIN Anabilim Dalı, Üniversite Adı: VYYÜ Temel İslam Bilimleri ABD Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisâns Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Unvanı Adı SOYADI: Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN Anabilim Dalı, Üniversite Adı: VYYÜ Temel İslam Bilimleri ABD Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisâns Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Unvanı Adı SOYADI: Dr. Öğr. Üyesi Şükrü AYDIN Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Batman Üniv. Temel İsl. Bil. ABD Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisâns Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI: Doç. Dr. Mehmet YOLCU Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Bitlis Eren Üniv. Temel İsl. Bil. ABD Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisâns Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI: Prof. Dr. Abdülbâki GÜNEŞ Anabilim Dalı, Üniversite Adı: VYYÜ Temel İslam Bilimleri ABD Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisâns Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Tez Savunma Tarihi:	20/03/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisâns Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sâhiplerine ait olduğunu onaylıyorum.  Doç. Dr. Bekir KOCLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYÂN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyân ederim.

Enver SONDUK

20.03.2019

Yüksek Lîsâns Tezi)

Enver SONDUK

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart- 2019

ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVÎ'NİN TEFSİR İLMİNE KATKILARI

ÖZET

Şâh Veliyullah Dehlevî, hicri. XII (miladi. VIII) asırda Hindistan'da yaşamış büyük bir İslam mütefekkiridir. Yüksek kabiliyete sâhip olan Dehlevî, çok küçük yaşta gramer ilimlerini Hindistan'da bitirdikten sonra, Hicâz'a gidip Mekke ve Medine'de bulunan âlimlerden istifâde ederek büyük muhakeme gücünü elde etmiştir. Her şeyi hakikat terazisiyle tarttığı için, yerine göre tasavvufçuları, kelâmcıları, tefsircileri vs. tenkît etmekten geri durmamıştır.

Dehlevî, değişik alanlarda yazdığı eserleri, İslam dünyasında büyük etkiler bırakarak, hak ettiği üne sâhip olmuştur. Eserlerinde, tasavvufun teslimiyetini, seleflerin nassa bağlılığını ve felsefenin kıyaslarını bir arada görmek mümkündür. Yaşadığı toplumun Sosyo-Dini ihtiyacını iyi tespit etmiş olmalıdır ki bütün tepkilere rağmen tercüme tarihinde ilk olan Kur'ân'a farsça meal yazmıştır.

Şâh Veliyullah, aklön planda tutup olabildiğince kör taklitten uzak durmuştur. Müçtehit İmâmlara büyük saygı duymasına rağmen fer'i meselelerde kendisi gibi âlimlerin de yorum yapma hakkına sâhip olduğunu savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dehlevî, Tefsir, Üslup, Nüzul, Nâsıh-Mensûh, Hüküm, Hadis

Sayfa Adedi: 187

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayati AYDIN

(Master Thesis)

Enver SONDUK

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

March, 2019

SHAH VELİYULLAH DEHLEVÎ'S CONTRIBUTIONS TO TAFSİR

ABSTRACT

Shah Veliyullah Dehlevî is a great Islamic thinker who lived in India in hijri 12th (AD 8th) century. Dehlevî, who had high ability, went to Hedjaz to benefit from scholarships in Mecca and Medinah after learning device sciences in India, and he gained great reasoning power there. Because he discussed everything according to the truths, he did not hesitate to criticize sufists, theologians, and commentators.

By leaving great impact in the Islamic world, his writings in various fields have earned him a well-deserved reputation. In his works, it is possible to see the submission of mysticism, the rational interpretations of salafis and the comparisons of philosophy together. He must have well-determined the society's socioreligious needs that he has written farsi translation of Quran -despite all reactions- for the first time in the history.

Shah Veliyullah gave particular importance to the logic and he stayed away fanatic imitation. Despite the great respect for interpreters of Islamic law, he claimed that scholars like him also have the right to comment on accessory matters.

Keywords: Dehlevî, tafsir, debate, style, descend, abrogation, provision, hadith

Page number: 187

Thesis supervisor: Prof. Dr. Hayati AYDIN

TEŞEKKÜR SAYFASI

Tez araştırmamın ve yazımının gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan Danışmanım Prof. Dr. Hayati AYDIN Bey'e, süreç boyunca görüşlerini aldığım Prof. Dr. Abdalbaki GÜNEŞ Bey'e ve Prof. Dr. Selahattin SÖNMEZSOY Bey'e, Jüri yesi olarak tezle ilgili değerli geri bildirimlerini paylaşan Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN Bey'e ve Dr. Öğr. Üyesi Şükrü AYDIN Bey'e, kendisi ile böyle bir araştırma yapma düşüncemi paylaştığımda beni cesaretlendiren ve araştırmalarını paylaşmaktanekinmeyen Haşım ÖZDAŐ Bey'e ve bu süreçte her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen biricik ailem ve sevdiklerime teşekkür ederim.

Enver SONDUK

VAN-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
1. ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVÎ'NİN HAYATI	5
1.1. DEHLEVÎ'NİN KİŞİLİĞİ	5
1.2. ESERLERİ	12
2. DEHLEVÎ'NİN KUR'ÂN'DA CEDEL KONUSUNA YAKLAŞIMI.....	18
2.1. CEDELİN TANIMI	18
2.1.1. İnsanlar Arasındaki İhtilaf.....	19
2.1.2. Hak ve Gerçek Olan Açıktır.....	20
2.1.3. İttifak Edilen Yerleri Önceden Tespit Etmek.....	22
2.1.4. Diyalogun İlmî Yollarla Yapılması.....	23
2.1.5. Diyalogda Çelişkinin Olmaması	23
2.1.6. Delilin davânın Aynısı Olmaması	24
2.1.7. Akıl veya Din İle Sâbit Olan Hükümlerin Kabulünden Sonra Yola Çıkmak	25
2.1.8. Taassuptan Uzak Durmak	27
2.1.9. Diyaloga Ehil Olmak.....	27
2.1.10. Sonucun Kesinlik Derecesi	28
2.2. KUR'ÂN'IN MUHÂTAP ALDIĞI SINIFLAR VE ONLARLA CEDEL YOLLARI	29
2.2.1. Hanîf Dininin Uygulamaları ve Müşriklerin Ondaki İnhirafları	30
2.2.1.1. Şirkin Gerçeği, Alâmetleri ve Çeşitleri	32
2.2.1.2. Teşbihin Manâsı	33
2.2.1.3. Tahrîfin Kaynağı ve Alâmetleri	33
2.2.1.4. Ahiret İnancının Körelmesi	34
2.2.1.5. Peygamberin Risâletini Kabul Etmemek	34
2.3. KUR'ÂN'IN MÜŞRİKLERLE CEDELİ.....	36
2.3.1. Teşbihin Reddedilmesi.....	39
2.3.2. Tahrîfin Reddedilmesi.....	40
2.3.3. Ahireti Uzak Görmenin Reddedilmesi.....	41
2.3.4. Peygamberin Risâletini Kabul Etmemenin Reddedilmesi	43
2.4. KUR'ÂN'IN YAHUDİLERLE CEDELİ	45
2.4.1. Lâfzî Tahrîf	45
2.4.2. Manevî Tahrîf ve Bazı Örnekleri	46

2.4.3. Allah'ın Ayetlerini Gizleme.....	49
2.4.4. İftiralar ve Dine Eklemeler.....	51
2.4.5. Hz. Peygamberin Risâletini Uzak Görmelerinin Sebepleri.....	52
2.4.5.1. Peygamberliğin Gâyesi	53
2.4.5.2. Nübüvvetin İnsanların İslahındaki Rolü	54
2.4.5.3. Peygamberlerin Şerîatlarının Farklılığı.....	54
2.5. KUR'ÂN'IN HİRİSTİYANLARLA CEDELİ	56
2.5.1. Hıristiyanların Hz. İsâ Gerçeği Konusundaki Dalâletleri	56
2.5.1.1. Oğul Uknunun Mesih'in (as) Şekline Girmesi.....	56
2.5.1.2. Bu Bâtıl İnançın Delilleri ve Cevâpları.....	57
2.5.2. İsâ'nın (a.s) Çarmıha Gerilmesi Konusundaki İnançları.....	58
2.5.3. İncil'de Geçen "Faraklit" Kelimesini Hz. İsâ'ya Yorumlama Yanlıları	59
2.6. KUR'ÂN'IN MÜNÂFIKLARLA CEDELİ.....	60
2.6.1. Münâfıkların Kısımları.....	60
2.6.2. Nifâkın Bilinmesi	62
2.6.3. Kur'ân'ın Münâfıkların Hallerini Ortaya Koyması	63
2.6.4. Bu Dönemde Münâfıkların Örnekleri	63
2.6.5. Mantıkçı ve Felsefecilerin Münâfıklığı.....	64
2.6.6. Kur'ân Her Asrın Kitabıdır	64
3. ULUM'U HAMSE (BEŞ İLİM)	66
3.1. ALLAH'IN SIFATLARINI AÇIKLAMA KONUSUNDA KUR'ÂN'IN ÜSLUBU ..	66
3.2. ALLAH'IN SIFATLARINA DALMANIN TEHLİKELİ OLMASI.....	67
3.3. KUR'ÂN'IN ALLAH'IN NİMETLERİNİ SAYMA KONUSUNDAKİ ÜSLUBÜ .	68
3.4. KUR'ÂN'IN ALLAH'IN GÜNLERİNİ HATIRLATMA KONUSUNDA ÜSLUBU	69
3.5. KUR'ÂN'DA TEKRAR EDİLEN VE EDİLMİYEN KISSALAR.....	71
3.6. ÖLÜMÜN VE AHİRETİN HATIRLATILMASI	74
3.7. HÜKÜMLERDE KÜLLÎ KAİDE VE MASLAHAT	75
3.8. SÜNNET KUR'ÂN'IN AÇIKLAYICISIDIR	76
3.9. KUR'ÂN'DA BAZI ÖZEL OLAYLAR.....	78
3.10. MADDÎ OLMAYAN MİSÂL ÂLEMİNİN VARLIĞI	81
3.11. RUHUN GERÇEĞİ	82
4. KUR'ÂN'IN NAZMINDAKİ KAPALILIĞI İZÂLE ETMENİN VECİHLERİ	85
4.1. KUR'ÂN'IN APAÇIK ARAPÇA OLARAK İNDİRİLMESİ:	85
4.2. MÜTEŞABİHAT HUSUSUNDA PEYGAMBERİN YERİ	86
4.3. LÜGAT VE NAHİV'E OLAN İHTİYAÇ.....	87
4.4. KUR'AN'DAKİ GARİP LAFIZLARIN BEYÂNI	88
4.5. NÂSİH VE MENSUH MESELESİ	90

4.6. NÜZUL SEBEPLERİ	111
4.6.1. Nüzul Sebepleriyle Alakası Olmayan Rivâyetler.....	113
4.6.2. Hayır ve Şerri beyân Ederken Kur'ân'ın Üslubu	114
4.6.3. Peygamberlerin Kıssaları ve İsrailîyat	116
4.6.4. Bazı Ayetlerin Soru ve Cevâp Şeklinde Gelmesi.....	117
4.6.5. Rütbe Olarak Takdim ve Te'hir	118
4.6.6. Muhammed b. İshak, Vâkidi ve Kelbi'nin Aşırılıkları	119
4.7. MUHKEM VE MÜTEŞABİH	119
4.7.1. Kinâye	121
4.7.2. Manevî Bir Şeyi Görünen Bir Şeyle Tasvir Etmek.....	122
4.7.3. Ta'riz	123
4.7.4. Akîlî Mecâz	124
5. KUR'ÂN'IN HARİKA ÜSLUBU	126
5.1. SURELERİN KISIMLARI	127
5.2. SURELERİN BAŞLANGIÇ ÜSLUBU	127
5.3. KASİDE ÜSLUBU	129
5.4. SURELERİN SONUNDAKİ ÜSLUP	130
5.5. SURELERİN ORTASINDA HAMD VE TESBİH	130
5.6. SURELERİN AYETLERE TAKSİMİ.....	132
5.6.1. Ayet İle Şiir Arasındaki Fark	132
5.6.2. Uzun Ayetlerin Kısa Ayetlerle Ahengi	133
5.7. KUR'ÂN'DA TEKRAR	134
5.8. TERTİBE RİÂYET EDİLMEMESİ	135
5.9. KUR'ÂN'DA YENİ VEZİN VE KÂFİYE.....	137
5.10. KUR'ÂN'IN BENZERSİZ İ'CÂZİ	137
6. TEFSİR ÇEŞİTLERİ.....	141
6.1. MÜFESSİRLERİN KISIMLARI VE TEFSİR YÖNTEMLERİ	141
6.2. HADİSLERDE TEFSİRLE İLGİLİ RİVAYETLER.....	143
6.3. İCMALÎ KISSANIN HADİSLE TAFSİL EDİLMESİ.....	144
6.4. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ	148
6.5. KUR'ÂN'DAKİ GARİP İFADELER VE HADİS	149
6.6. RİVAYETLERDE NÂSİH VE MENSUH	152
7. TEFSİR ÜSULUNDA DİĞER İNCELİKLER.....	154
7.1. HÜKÜMLERİN İSTİNBATI VE ON KISMI	154
7.1.1. TEVCİH	154
7.1.1.1. Kur'ân'da Tevcih	156
7.1.1.2. Tevcihin Diğer Kısımları	157

7.1.1.3. Kelâmcıların Aşırılığı.....	157
7.1.1.4. Ayetin Medlulüne Tutunmak	159
7.1.1.5. Kur'ân'da Nahiv.....	160
7.1.1.6. Maani ve Beyân İlimleri.....	160
7.1.1.7. Sofilerin İşaretleri.....	161
7.1.1.8. İtibâr ve İstişhâd Sanatı	161
7.2. KUR'ÂN'IN EŞSİZ İFADELERİ	163
7.3. KUR'ÂN'IN ZAHİR VE BATINI.....	164
SONUÇ	166
KAYNAKÇA	170
ÖZGEÇMİŞ	2



KISALTMALAR

- a.e.* : Aynı eser
age. : Adı geçen eser
a.y. : Aynı yer
bk. : Bakınız
bl. : Bölüm
bs. : Basım, baskı
c. : cilt
cc : celle celaluhu
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
nr. : Numara
nşr. : Neşreden
V. : Vefâtı
s. : Sayfa
sav : Sallallâhu aleyhi vesellem
ty. : Tarih yok
vb. : Ve benzeri
yay. : Yayınevi
yy. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Şâh Veliyullah Dehlevî, hicri. XII (miladi. VIII) asırda Hindistan’da yaşamış ve islam âleminde derin izler bırakmış önemli bir âlimdir. Çeşitli alanlarda eser vermiş, kendi döneminde ve sonraki dönemlerde; özelde ilim erbabı üzerine, genelde de toplumun üzerine büyük etkisi olmuştur. Gerçekçi ve aklîön planda tutan yaklaşımıyla birçok meseleye yeni bakış açısı kazandırmış ve müslümanların ilmi birikimine büyük katkıda bulunmuş büyük bir mütefekkindir.

Dehlevî’nin hayatı, eserleri ve fikirleriyle ilgili gerek ülkemizde gerek yurt dışında özellikle Hint Yarım Kıtası’nda birçok araştırma yapılmış ve yazılar kaleme alınmıştır. Ancak fikirlerini en çok ifâde ettiği Tefsir ve Tefsir Usulü alanlarında kendisine has görüşlerini ayıklayıp ortaya koyan akademik çalışma, tespit edebildiğimiz kadarıyla henüz yapılmamıştır. Tezimizin hedefi bu boşluğu bir nebze de olsa doldurmaktır.

Yazım esnasında Dehlevî’nin “*el-Fevzu’l Kebir fi Usuli’t Tefsir*” başta olmak üzere, “*Hüccetullah el- Bâliğa*”, “*et- Tefhimât’ül İlâhiye*”, “*el-İnsâf fi beyânı Esbâb’il İhtilâf*”, “*el-İkd’ul Cid fi Beyân’il İctihâdi ve’t- Taklid*” adlı eserlerinden istifâde edilmiştir. Dehlevî’nin iberesi ağır olup derin meseleri barındırdığı ve ifâde ettiği bazı meseleleri örneklendirmediği için konuyla alakalı birçok yardımcı eserden faydalanılmıştır. Bir âlimin kendisine has fikirlerini öğrenebilmek için diğer âlimlerin ve özellikle cumhurun görüşlerini bilmenin gerekliliği malumdur.

Tezimiz bir giriş, yedi ana başlık ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm: Dehlevî’nin hayatını; ikincisi: Dehlevî’nin Kur’ân’daki cedele yaklaşımını; üçüncüsü: Kur’ân’ın ifade ettiği beş ilmi; dördüncüsü: Kur’ân’ın nazmındaki kapalılığı giderme yollarını; beşincisi: Kur’ân’ın harika üslubunu; altıncısı: tefsir çeşitlerini; yedincisi ise, tefsir üsulundaki diğer incelikleri ele almıştır.

Gayret bizden, Tevfik ve inayet Allah’tandır.

Enver SONDUK

VAN-2019

GİRİŞ

a. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İslam âleminin gelmiş geçmiş en büyük âlim ve mütefekkirlerinden olan Dehlevî, İslamî ilimlerden her dalda eser vermiş ve ümmetin ilmi birikimine büyük katkı sağlamıştır. Özellikle tefsir ilminde daha önce hiç kimsenin söylemediği nüktelere değinmiş ve müslümanların dikkatini değişik alanlara çekerek Kur'an-ı Kerim'e yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu âlimin bazı alanlardaki görüşleri üzerinde çalışma yapılmışsa da özellikle ön plana çıktığı tefsir usulü konusunda yaptığı katkılar araştırma konusu olmamıştır.

Hint Kıtasında yetişen bu büyük âlim, bütün ilimlerde uzman; hakikat gözü açık, dinin özünü kabuğundan ayıklayan mâhir bir ilim erbabıdır.

Zaman yaşlandıkça Kur'an gençleşiyor. Hz. Peygamber zamanından bu güne kadar gelen her âlim kendi zamanına ve bulunduğu şartlara göre insanlığın ihtiyacını Kur'an'da bulabilmiştir. Özellikle çağımızda teknolojinin gelişmesine bağlı olarak derinleşen araştırmalar, Kur'an'ın sır dolu manâ hazinelerini ortaya çıkarmaktadır. Dehlevî de, Kur'an'ı zamanın ihtiyacına göre değerlendiren âlimlerdendir.

Bu tezimizde amacımız bu denli büyük bir mütefekkir olan Dehlevî'nin hayatını araştırmak, yazdığı eserleri bir araya getirip analiz etmek ve tümünün derlenmesinden tefsir ilmine katkılarını ortaya koymaktır.

Özellikle tefsir ilmiyle ilgili ifâde ettiklerini bir araya getirip bu ilme ne tür katkılar sağladığını tespit etmek bu tezimizin amaçları arasındadır.

Yakın zamanda yaşamış ve olabildiğince taklitten uzak, aklîön plana koyarak Kur'an'a değişik yorumlar getiren ve Kur'an'a bütün tepkilere rağmen ilk farsça meâl yazan Dehlevî'nin görüşlerini tespit etmek ve böylece tefsir ilminin gelişmesine katkı sağlamak büyük önemi hâizdir. Bid'ât, hurâfe ve kör taklidin çoğaldığı bu devirde böyle ileri görüşlü, müslümanların dertleriyle dertlenmiş ve Hint kıtasında çalışmalarıyla adeta devrim yaratmış bu büyük âlimin tefsir ilmindeki görüşleri son derece önemlidir.

Çalışmamız, Dehlevî'nin hayatına, eserlerine ve tefsire getirdiği yeni yöntemine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

b. Şâh Velîyullah'ın Üslubu

Genellikle her âlimin kendisine has bir üslubü vardır. Ancak çoğunun üslubu birbirine yakındır. Dehlevî'nin üslubu ise, diğer âlimlerinkinden tamamıyla farklıdır. Zira Dehlevî'nin neredeyse bütün kitapları “havatır” türündendir. Yani: Kitaplarını yazarken konuyu araştırarak bir bütün olarak değil, ancak o an aklına geleni yazmıştır; sonra aynı konuyla ilgili aklına geleni başka yerde, başka bir üslupla beyân etmiştir. Fikirlerinin tümünü tek bir eserde değil, birçok eserde dağınık bir şekilde bulmak mümkündür. Eserlerine göz attığımız zaman yazdığı metinlerin tamamına yakını edebiyatın üst perdesinden olup anlaşılması zor ifadeler barındırdığını, detaycılığı pek benimsemediğini ve en ağır meseleleri dahi az ve öz ibârelerle ifâde ettiğini görebiliriz.

Bazen son derece önemli ve detay isteyen bir meseleyi işâret dolu iki cümle ile ifâde etmiştir. Bazen de meseleyi izâh ettikten sonra örnek vermemiştir.

Aklı ön planda tutmasına rağmen, manâ âleminde olan keramet, ilhâm, leduni ilim¹ ve misâl âlemine inanmıştır. Ayet ve hadis ışığında bunlardan çokça bahs etmektedir. Bazı düşüncelerini kendisine gelen ilhâma dayandırır, bazılarını da leduni ilme sâhip zatların kanaatine bağlamıştır.

Dehlevî, “*el- Fevzu-l Kebir fî Üsul-it Tefsir*” adlı kitabının mukaddimesine şöyle başlıyor: “...Allah, kendi kitabından bana bir kapı açınca, kardeşlerime Allah'ın kitabını anlama noktasında yararlı olacak kaideleri kaydetme düşüncesi bende hâsıl oldu. İlim talebelerine, sırf bu kaideleri anlamalarıyla Kur'ân'ın manâlarını anlama hususunda geniş bir yol açılacağını ümit ediyorum. Bu kaide ve üsuller o kadar önemlidir ki, eğer ilim talebeleri ömürlerini tefsir kitaplarını mütalaa etmeye harcasalar veya tefsir kitaplarını bizzat müfessirlerden ders alsalar dahi yine bu zapt ve düzenle onları elde edemezler...”²

Söz konusu kitabı Farsçadan Arapçaya tercüme eden Şeyh Selman en-Nedvî kendisine ait önsözde: “...Dehlevî'nin, kendisinden önce hiç kimsenin değinmediği

¹ Ledunî ilim, maddî kesbe bağlı olmayıp Allah'ın kendi nezdinden sâlih kullarına bildirdiği ilimdir.(Abdalmecîd, Şernubî, *Hikem-ı Atâiye Şerhi*, Dâr'u İbni Kesîr, Beyrut, 1979. s.205.)

² Şâh Velîyullah Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebir fî Usûli't Tefsir*, tercüme: Abdullah Samet Afaracı, İ'tisam Yayınları, Ankara, 2015, s.19.

bazı konulara değindiğini ve bu konulardan biri de Kur'ân'ın eşsiz üslubü ve küfür ehliyle mücadele etme konusu olduğunu...” ifade etmiştir.³

Dehlevî, “Hüccetullah el-Baliğa” kitabında kendisinden şöyle bahsetmektedir: “...Bir şeyleri açıklama hissi ve kaideleri derince izâh etme şevki bana galip geldiği zaman, makâmın icabinâ göre kelâmcı cumhurun söylemediği şeyleri söyler durumda görürsün beni. Mahşerin bazı yerlerinde Allah'ın bazı suret ve şekillerde tecelli etmesi, manâ ve amellerin kendilerine lâıyk bir şekilde cisimlenip canlandığı maddi olmayan bir âlemin isbatı, amellerin, nefsin istidadayla irtibâtı ve mülzem (kaçınılmaz) kaderin varlığı gibi meseleler bana özel görüşlerdir. Şunu da bilmenizi isterim: ben bu görüşleri ancak ayet, hadis, sahabe ve tabiin kelâmını iyice araştırdıktan sonra söylemeye cesaret ettim. Kendilerine leduni ilim verilen bazı ehli sünnet âlimleri de bu tarz şeyleri söylemiştir...”⁴

c. Tefsir Usülü'nün Tanımı

“Tefsir Usulü” kavramı, Kur'ân ilimlerine özel isim olmuş, iki kelimeden meydana gelen izafî bir terkiptir. Bu terkip şu an özel isim olarak kullanılıyor olsa da aslî manâsından kopmuş değildir. Onun için her iki kelimeyi ayrı ayrı tarif etmek gerekiyor.⁵

Tefsir kelimesi (فَسَّرَ) kökünden (تَفْعِيل) vezninde mastardır. Sözlükte, “Kapalı bir şeyi açmak ve bir şeyi ortaya çıkarmak” manâsındadır.⁶ Tefsir kelimesi, zâhiri ve maddi keşif anlamına geldiği gibi manevî ve aklî keşif anlamına da gelmektedir.⁷

Istılahta ise, tefsir âlimleri tarafından birkaç şekilde tarif edilmiştir. Bütün tanımlardan hareketle tefsiri daha genel anlamda: “Arap dili ve belâgatı ile ilgili bütün araçların kullanılıp, ayetleri çevreleyen tarihsel şartları da dikkate alınarak Allah'ın muradının, kitap ve sünnet çerçevesinde ortaya çıkarılmasıdır” şeklinde tanımlayabiliriz.⁸

³ Selman en- Nedvî, *el-Fevzu'l Kebîr fi Usûli't Tefsîr*, (Mukaddime), Dâr'ul Beşâir, Beyrut, 1987, s.5.

⁴ Şâh Veliyullah Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, Dâr'u İhyâ'il Ulûm, Beyrut, 1999, I. 40.

⁵ Halit Abdurrahman el-Akk, *Usûl'ut Tefsîr ve Kavâiduhu*, Beyrut, Dâr'un Nefâis, 2007 s. 30.

⁶ İbni Manzur, *Lisân'ul Arap*, “f.s.r.” maddesi, Dâr'ul Ahyâr, Riyâd, 2006, X. 249.

⁷ el-Akk, *Usûl'ut Tefsîr ve Kavâiduhu*, s. 30.

⁸ Muhsin, Demirci, *Tefsîr Tarihi*, İFAV. Yayınları, İstanbul, 2012, s. 24.

Usul ise, “asl” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, “*Hükümü tek başına sâbit olup, başkasının kendi üzerine binâ edildiği şeydir.*”⁹ Buna göre terim olarak usulü şöyle tarif edebiliriz: “*Bir ilim dalında bilgi işleminin temelini oluşturan kaide ve metotlar toplamıdır.*”¹⁰

Böylece, tefsir ile usul arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Zira anlaşıldı ki usul, Kur’ân’ı tefsir ederken müfessire yol gösteren metotlardır. Ancak tefsir, bu metotlara bağlı kalarak Kur’ân’ı açıklamaktır.¹¹

Bu ilmin konusu bütün bilgi, hikmet ve faziletlerin kaynağı olan Allah’ın kelâmıdır. Bir ilmin yüceliği, edindiği konu ve götürdüğü neticeye göre olduğunu hesaba katarsak tefsir ilmi bütün ilimlerin en yücesi ve en faziletlisidir diyebiliriz.¹²

Bu ilmin gâyesi, Kur’ân-ı Kerim’in ayetlerini her yönüyle ele alıp izâh etmek, manâlarını ortaya koymak, hüküm ve hikmetlerini açıklığa kavuşturmadır. Böylece, Kur’ân’ın nazmındaki manâların bilinmesiyle Allah’ın kitabının hakikatine ulaşmaktır. Bu ise, insanı dünya ve ahiret saâdet ine götürmektedir. Bu kaide ve kurallar olmazsa Kur’ân’ın doğru anlaşılması veya doğru tefsiri yanlışından ayırt edilmesi güçleşecektir.¹³ Bu gâyeye binâen tefsir ilmi, ilimlerin en yücesi olarak kabul edilmiştir.¹⁴

Faydası ise, beşeri kudret ve akıl nispetinde kişinin Kur’ân-ı Kerim’den hüküm çıkarabilme melekesini elde etmesidir. Bu melekeyi elde etmek, delillerin mertebelerini ve ilmi incelik isteyen diğer konuları bilmekle mümkündür.¹⁵

⁹ İbni Manzur, *Lisân’ul Arap*, “a.s.l.” maddesi, Dâr’ul Ahyâr, Riyâd, 2006, I. 141.

¹⁰ Muhsin, Demirci, *Tefsîr Tarihi*, İFAV. Yayınları, İstanbul, 2012, s. 24.

¹¹ Halit Abdurrahman el-Akk, *Usûl’ut Tefsîr ve Kavâiduhu*, s. 30.

¹² el-Akk, *Usûl’ut Tefsîr ve Kavâiduhu*, s. 31.

¹³ el-Akk, *Usûl’ut Tefsîr ve Kavâiduhu*, s. 31.

¹⁴ Halil İbrâhim Farec, *el- Hivâr fi’l Kur’ân’il Kerim*, yy. s.1.

¹⁵ el-Akk, *Usûl’ut Tefsîr ve Kavâiduhu*, s. 31.

1. ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVÎ'NİN HAYATI

1.1. DEHLEVÎ'NİN KİŞİLİĞİ

İsmi, Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihuddin el- Ömeri, ed-Dehlevî'dir. Lakabı ise, Kutbeddin'dir. Hindistan'ın Dehli¹⁶ şehrinde h.14 şevval, Çarşamba günü 1114, m. 1704 tarihinde –Sultan Alemgir zamanında- dünyaya gelmiştir.

H.29 Muharrem, cumartesi günü 1176, m. 176 senesinde, 62 yaşında Dehli'de vefât etmiştir. Şehrin dışındaki mezarlıkta babasının yanına defnedilmiştir.

Asıl ismi Ahmed olsa da, Şâh Veliyullah ed-Dehlevî diye meşhur olmuştur. Şâh kelimesi, Farsçada önder anlamındadır. Hindistan'da tasavvuf önderleri bu lakap ile anılmaktadırlar. Dehlevî, tasavvufla meşhur bir aileden geldiği için; kendisi, babası ve çocukları bu lakap ile şöhret kazanmışlardır.

İlim ve takva ile bilinen bir ailede büyüyen Şâh Veliyullah'ın babası Şâh Abdurrahim, Dehli'nin en büyük âlim ve mutasavvıflarından olup “el- Fetava-l Hindiye”nin telifinde büyük emeği geçmiştir.

Dedesı şehit Vecihuddin el- Ömerî, annesi tarafından Seyyid Nur'ul Cebbar el-Meşhedî'nin torunudur. Nesli, İmâm Musâ el-Kazım'a dayanmaktadır.¹⁷ Aile afraadından şimdi de Hindistan'da dine hizmet eden kimseler vardır.¹⁸

Dehlevî, yedi yaşını doldurmadan Kur'ân'ın tamamını hıfzetti. Çok erken yaşta babasının yanında ilim tahsiline başlayan Dehlevî, o zamanda okutulan Lügat, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Üsul, Tasavvuf ve Felsefe ilimlerini kendisinden ders aldı.

Babasının yanında ders aldığı kitaplar şunlardır:

Hadis: *Mişkât*,¹⁹ *Sahih-i Buhâri* ve *Şemâil-i Tirmizî*²⁰ kitaplarının bir kısmı.

¹⁶ Delhi diye de talaffüz edilir. (Abdulfettah Ebu-l Ğudde, *el-İnsâf*'ın ta'likatı, Dâr'un Nefâis, Beyrut, s. 10.)

¹⁷ Mumammed Şerîf Sükkar, *Hüccetüllâh el- Bâliğa*, (Mukaddime), Dâr'u İhyâ'il Ulûm, Beyrut, I. 13.

¹⁸ Ahmed Râtip Armuş, *el-İnsâf*, (Mukaddime), Dâr-un Nefâis, Beyrut, s.7-8.

Tefsir: *Medârik-ut Tenzil*'in²¹ bir kısmı ve *Beydâvi*²² tefsirinin tamamı.

Fıkıh: *Şerh-ul Vikâye*²³ ve *el -Hidâye*²⁴ kitaplarının tamamına yakını.

Üsul-ül Fıkıh: *Hüsâmi*'nin²⁵ tamamı, *Tavdih*²⁶ ve *Telvih*'in²⁷ önemli bir kısmı.

Mantık: *Şerh-uş Şemsiye*'nin²⁸ tamamı ve *Şerh-ul Metâli*'in²⁹ bir kısmı.

Kelâm: *Şerh-ul Akâid*'in³⁰ tamamı, *Hayâli* ve *Şerh-ul Mevâkıf*'in³¹ önemli bir kısmı.

Tasavvuf: *el- Avârif*'in³² bir kısmı.

Tıp: *Mucez-ul Kânun*'un tamamı.

Hikmet: *Şerh-ul Hidâyet-il Hikme*'nin³³ tamamı.

Meâni: *Muhtasar*³⁴ ve *Mutavvel*'in³⁵ tamamı.

Heyet ve Hendese (Metematik): bazı risâleler.

Bunların dışında nice Farsça ve Arapça risâle...

¹⁹ Kitabın asıl adı: *Mişkât-ül Mesâbih*'tir. Müellifi: Şeyh Velîyüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîp el-Ömerî et- Tebrizî'dir(ö: 741). Hâdis metni olan bu kitabın üzerinde Molla Ali el- Kari'nin (ö: 1014) *Mirkât-ül Mefâtiḥ* adında bir şerhi vardır.

²⁰ Kitabın asıl adı: *eş-Şemâil-ül Muhammediye ve'l Hisâl-ül Mustafeviye*'dir. Müellifi: Ebu İsa, Muhammad b. İsa b. Sure b. Musâ b. Dahhâk et-Tirmizî'dir (ö: 279).

²¹ Kitabın asıl adı: *Medârik-üt Tenzil ve Hakâik'üt Te'vil*'dir. Müellifi: Ebu'l Berekat, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafızuddin en-Nesefti'dir (ö: 710).

²² Kitabın asıl adı: *Envâr'ut Tenzil ve Esrâr'ut Te'vil*'dir. Müellifi: Abdullah b. Ömer el- Beydâvi'dir (ö: 685).

²³ Müellifi: Sadr'uş Şeria Übeydullah b. Mes'ud el- Mahbubî el- Buhârî el- Hanefî'dir (ö: 747).

²⁴ Müellifi: Burhaneddin el- Merğinanîdir (ö: 593). Üzerinde Muhammed b. Muhammed el- Baburtî'nin (ö:786) *Şerh-ul İnâye* adında bir şerhi vardır.

²⁵ Müellifi: Hüsâmuddin el- Ahsiskî'dir(ö: 644).

²⁶ Kitabın asıl adı: *“et-Tavdih fî Hall'i Ğavâmid-it Tankih”*tir. Müellifi: Sadr'uş Şeria Übeydullah b. Mes'ud el- Mahbubî el- Buhârî el- Hanefî'dir (ö: 747).

²⁷ Kitabın asıl adı: *“Şerh-ut Telvih al-at Tavdih”*tir. Müellifi: Sa'duddin Mes'ud b. Ömer et- Teftazanî'dir (ö: 793).

²⁸ Müellifi: Ömer b. Ali el- Kazvinî'dir (ö: 655).

²⁹ Müellifi: Kutbuddin ez- Razi'dir (ö:766).

³⁰ Müellifi: Sa'duddin, Mes'ud b. Ömer et-Teftazanî'dir (ö:793).

³¹ Müellifi: Adududdin, Abdürâhman b. Ahmed el-İcî'dir (ö: 756).

³² Kitabın asıl adı: *Avârif'ul me'ârif*'tir. Müellifi: Şihabuddin es- Suhreverdî'dir (ö: 632).

³³ Müellifi: Hüseyin kadîmir'dir (ö: 910).

³⁴ Kitabın asıl adı: *“Muhtasar-ül Maâni”*dir. Müellifi: Sa'duddin, Mes'ud b. Ömer et-Teftazanî'dir (ö: 793).

³⁵ Müellifi: Sa'duddin, Mes'ud b. Ömer et-Teftazanî'dir (ö:793).

Bu dersleri aldığı esnada, zamanın hadis İmâmı Şeyh Efdal es-Seyalekuti'ye gidip gelerek onun hadis ilminden istifâde etti.

Mevlana Nureddin Abdurrahman el-Cami'nin Kâfiye şerhi (Molla Cami diye meşhur olan) *el- Fevâid-ud Diyâiye*'yi okurken henüz on yaşındaydı. Dehlevî, onbeş yaşını doldurmadan saydığımız tüm ilimleri hâiz ve bu ilimlerden icâzet almış iyi bir müderris haline geldi. Babası, h:1131 yılında vefât edince kendisine ait “Rahimiye Medresesi”nde ders vermeye başladı. İlimiyle öyle bir şöhret buldu ki, medresesi her taraftan ilim talebelerin akın ettiği merkez haline geldi.³⁶

Rahimiye Medresesi'nde takriben on iki yıl ders verdikten sonra daha fazla ilim tahsil etmek ve Haremeyni ziyaret etmek amacıyla h: 1143. senesinde dayısı Übeydullah el- Barihvî, dayısının oğlu Şeyh Muhammed Âşık ve diğer arkadaşlarıyla birlikte Hicâz'a giderek orada iki yıl kaldı. Bu zaman zarfında hem büyük âlimlerle bir araya gelip ilmi alış verişlerde bulundu, hem de hac farızasını yerine getirdi.

Hicâz seferinde ilk Medine-i Münevvere'ye uğrayan Dehlevî, orada Şeyh Ebu Tahir Muhammed b. İbrâhim el-Kurdî el-Medenî'den (ö. h:1145) şu kitapları ders aldı:

Sahih-i Buhârî'nin tamamı (bir kısmı kırâaten, bir kısmını da semâ'en), Sahih-i Müslim, Camî'-i Tirmizî, Sünen-i Ebi Dâvud, Sünen-i İbn-i Mâce, İmâm Mâlik'in Muvatta'ı, İmâm Ahmed'in Müsned'i, İmâm Şafîi'nin er-Risâle'si ve el-Câmi'-il Kebir'in bir kısmı.

Hâfız Dârimî'nin Müsned'ini baştan sonuna kadar on mecliste ondan dinledi. Bütün bu dersler, Mescid-i Nebevî'de, Osmanlı mihrabının yanında ve kabr-i şerifin karşısında icrâ edilmiştir.

Yine, Buhârî'nin Edeb-ül Müfred'inden bir kısmı ve Kâdı İyâd'ın eş-Şifâ'sından ilk kısımları ondan dinledi.

³⁶ Selman en- Nedvî, “*el-Fevzu'l Kebir*,” (Mukaddime), s. 8.

Şeyh İbrâhim b. Hasan el-Kâdı el- Medenî'nin fihristi olan el-Ümem adındaki kitabı zeyliyle (ekiyle) birlikte onun dersinde dinledi.³⁷

Şeyh Ebu Tahir, daha önce icâzetini aldığı ve almadığı, usul ve fûru', ezberlenen ve yazılan, okutulan ve dinlenen, yeni ve eski bütün ilimlerde ona umumî bir icâzet verdi.

Bütün bunlar, h:1144 senesinde gerçekleşti.³⁸

Ondan sonra Mekke'ye giden Dehlevî, orada İmâm Mâlık'ın Muvatta'ını Şeyh Vefdullah el-Mâlıkî el- Mekkî'den ders aldı.

Şeyh Taceddin el- Kalî el- Hane'nin Sahih-i Buhâri'yi ders verdiği halkada bulundu.

Kütüb-i Sitte, İmâm Mâlık'ın Muvatta'ı, Dârimî'nin Müsned'i ve İmâm Muhammed'in Kitâb-ül Âsâr'ı; tüm bu kitapların bir kısmını onun dersinde dinledi.

Şeyh Taceddin'in, Şeyh İbrâhim b. Hasan el- Medenî'den rivâyet ettiği müselsel hadisi öncelikli³⁹ bir şekilde ondan dinledi.

Bütün ilimlerde Şeyh Taceddinden icâzet aldıktan sonra Hindistan'a h:1145 senesinde döndü.⁴⁰

Hicâz'dan döndükten sonra H:1145 daha büyük azim ve tecrübeyle tedrisâta devam etti. İlk olarak babasının evini medreseye çevirerek tedrisâta başlayan Dehlevî, ilim talebelerinden çok rağbet gördüğü için bu ev kendisine yetmeyince daha geniş bir eve taşındı. Bunu duyan zamanın hükümdarı Sultan Muhammed Şah, ona medrese olarak kullanmak üzere Şahcihan mahallesinde büyük bir binâ verdi.

³⁷ “Onun dersinde dinledi” tabirini “ondan dinledi” tabirine tercih edilmesinin sebebi şudur: bu bilgileri kendisinden naklettiğimiz kaynak çoğu yerde سمع منه (ondan dinledi) derken, burada سمع عليه tabirini kullanmaktadır. Bu ise, hâdis ıstılâhında şu anlama gelmektedir: ilim meclisinde bir öğrenci okur, şeyh ve diğer öğrenciler ondan dinlerse bu duruma diğer öğrenciler için سمع عليه tabiri kullanılır. (bk. Hafız el- Irakî, *Şerh 'ul Tabsire ve 't Tezkire*, .I. 130.)

³⁸ Dehlevî, *et- Tefhîmât' ül İlâhîyye*, Veliyullah Akademisi basımı, Pakistan, 1985, I. 10.

³⁹ Bu tabir, hâdis üsulünde ravinin şeyhinden dinlediği ilk hâdis için kullanılır.(bk. Hafız el- Irakî, el- İdah Şerh'u Mukaddimet'i İbni Salah, .I. 234)

⁴⁰ Selman en- Nedvî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, (Mukaddime), s.9.

Sultan, bununla yetinmeyip medresenin açılışına bizzat kendisi iştirak ederek Dehlevî'ye ihtiramını göstermiş ve çalışmalarına karşı takdirini ortaya koymuştur.⁴¹

“Dâr’ul Ulûm” ismiyle şöhret kazanan bu medresenin, ilmi hayata büyük bir tesiri olmuştur. Zira burada, Hindistan’ın her tarafına ilim nurunu yayan mümtaz âlimler yetişmiştir.

Tedrisâta başlarken yaptığı ilk icrâat, Kur’ân-ı Kerim’i müslümanlar daha iyi anlasınlar diye o zaman devletin resmi dili olan Farsça’ya çevirmesidir.

Bu çeviri, müslümanları Kur’ân’a yönlendirme ve onları Budizm’in etkisiyle İslamiyet’e giren nice bid’ât ve hurâfelerden kurtarma projenin bir parçasıydı.

Ancak çeviri, zamanın âlimlerinden büyük tepki toplamıştır. Bunu bahane ederek hükümetle arasının açılmasına sebep olmuşlar. Bu yüzden çektiği sıkıntılar, Sultan Ali Necef Han tarafından ömrünün sonunda iki elinin kesilmesine kadar gitmiştir.⁴²

Dehlevî, Hint Kıtasında yetişen en büyük âlimlerdendir. Bütün ilimlerde bir derya ve hakikat gözü açık, dinin özünü kabuğundan ayıklayan mâhir bir ilim erbabıdır. Hint Kıtasında dini ihya ettiği için ona “*Hint Kıtasının Gazzalisi*”, bid’âtle savaştığı için de ona “*Doğunun İbni Teymiyesi*” denilmiştir. Arapça’yı asil bir Arap gibi, Farsça’yı da asil bir İranlı gibi biliyordu. Her iki dilde de bir sürü kitap yazmıştır ve her birini son derece güzel kaleme almıştır. Ancak Arapça olarak yazdığı kitapların sayısı daha çoktur.⁴³

Dört mezhebin fikhında en derin meselelere inmiş ve hükmün kaynaklarını tespit etmiştir. Bunun yanında delillerin değişkenlik gösteren sebeplerini en güzel şekilde değerlendirmiştir. Hadis metinlerini ezberlemiş ve isnâtlarını zapt etmiştir. Hadis ile ilgili bütün Câmi’ ve Müsned’leri okumuş veya dinlemiştir. Kendi bölgesinde bu güne kadar hiç kimse onun kadar eser rivâyet etmemiş ve bu denli

⁴¹ Selman en- Nedvî, “*el-Fevzu’l Kebîr*”, (Mukaddime), s.10.

⁴² Ahmed Râtip Armuş, “*el-İnsâf*” (mukaddime), s.9.

⁴³ Mumammed Şerîf Sükkar, “*Hüccetü’llah el- Bâliğa*” (mukaddime), I.14.

geniş çaplı hadis ilmine vâkıf olmamıştır. Hadis üsulünde de büyük bir birikim ve tahkikata sâhipti.⁴⁴

Kur'ân ilimlerinde bir derya idi. İlke ve esaslarını son derece titiz bir şekilde inceleyerek onda büyük değişiklikler yapmıştır. Hatta denilebilir ki bu ilmi yeniden bir temel üzerine oturtmuş ve onu yeniden ihya etmiştir.

Fıkıh üsulünde değişik mezheplerin üsullerini toplamış ve açıklamıştır. Fıkıhî ve cedelî şeyleri birbirinden ayırmıştır. İstinbâtın vecihlerini çok olmasına rağmen on'a indirmiştir. Değişik delilleri ve tercihin kânunlarını cem' etme kurallarını tesis etmiştir. Akâid ve inanç konusunda ise me'surun (rivâyet edilmişin) uygulamasında öyle sırlar açıklamıştır ki, ancak Cenab-ı Allah'ın birkaç asırda bir seçtiği ve her biri diğerinden sonra geldiği kişiler onlara vâkıf olabilmıştır. Zira bu ilimde konuşanlar, ya hadis ehlidirler. Bunlar değerlendirmeleri hadisin zâhirine göre yaparlar; ya da kelâmcıdırlar. Bunlar da şahsi görüşlere çok dalarlar; ya da fıkıhçılardır. Bunlar da ikisinin arasında dururlar; ya da ehl-i zevktirler ki kendilerine tecelli edilene bakarlar. İşte, âlimlerde dağılan bütün bu özellikleri Cenab-ı Allah İmâm Dehlevî'de toplamıştır. Tıpkı şâirin dediği gibi:

لَيْسَ عَلَى اللَّهِ بِمُسْتَكْرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

(Bütün Âlemin özelliklerini bir kişide toplamak, Allah katında zor değildir)

Saydıklarımızın dışında daha nice ilim, fen ve hakikatlerde kendi zamanının tüm âlimlerine, belki gelmiş geçmiş çoğu bilgine üstünlük sağlamıştır.⁴⁵

Hocası Ebu Tahir Muhammed b. İbrâhim el-Kurdî el- Medenî kendisine yazdığı notlar arasında şuna benzer bir söz kullanır: “ *Hadis isnadını ben ona verirdim ancak manâsını o bana düzeltirdi.*” Bu söz, İmâm Buhâri'nin Ebu İsâ et-Tirmizî ile ilgili söylediği şu söze benzer: “ *Benim senden istifâde ettiğim, senin benden istifâde ettiğinden daha fazladır.*”

شَرَفٌ يَنْطَحُ النُّجُومَ بِرُوقِيهِ وَعِزٌّ يُقَلِّدُ الْأَجْبَالَ

⁴⁴ Dehlevî, *et- Tefhîmât' ül İlâhîyye*, Veliyullah Akademisi basımı, Pakistan, 1985, I. 12.

⁴⁵ Selman en- Nedvî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, (Mukaddime).s. 10.

(Gökleri iki boynuzuyla boynuzlayan bir şereftir bu, Yüce dağları sallayan bir izzettir bu)⁴⁶

Şeyh Ğulam Ali ed-Dehlevî, “*el- Makâmât*” adlı kitabında, kendi şeyhi Mirza Can-ı Canan el- Alevî ed- Dehlevî'nin şöyle dediğini zikretmektedir: *Şâh Veliyullah ed- Dehlevî, dinde yeni bir yol çizmiştir. Onun bilgi sırrının tahkikinde ve ilimlerin zorlu meselelerinde özel bir üslubu vardır. O rabbanilerden bir âlimdir. Kanâatimce, zâhirî ve batınî ilimleri bir araya getiren ve yeni ilimler ortaya koyan - muhakkik sofilerden bir kaçı hariç- onun gibi kimse gelmemiştir. kronik cehâlet hastalığından kurtulmak istemeyen gâfil veya Allah'ın verdiği nimetleri hazmedemeyen nankör onu inkâr edebilir veya hakkında ileri geri konuşabilir:*

حَسَدُوكَ إِذْ رَأَوكَ آتَرَكَ اللهُ بِمَا قَدْ فَضَّلْتَ النَّجَبَاءَ

(Seni kıskandılar çünkü gördüler ki Allah sana, necipleri geride bırakacak meziyetler vermiştir)⁴⁷

Allâme Şeyh Fazıl Hak el-Hayrâbâdi, Dehlevî'nin “*İzâlet'ül Hafâ*” adındaki kitabını görünce çok sevdi ve sürekli mütalaa ederek şöyle diyordu: *Şüphesiz bu kitabın yazarı mücevher dolu, sahili olmayan bir denizdir.*⁴⁸

Müftü İnâyet Ahmet el- Kakurevî, şöyle demiştir: “*Şâh Veliyullah'ın örneği Tubâ ağacı örneği gibidir: Kökü kendi evindedir, dalları ise, her müslümanın evindedir. Hiçbir müslümanın evi yoktur ki, içinde bu ağaçtan bir dal olmasın ancak insanların çoğu kökünün nerede olduğunu bilmezler*”⁴⁹

Seyyid Sıddık Hasan el- Kanucî, “*el-Hitta bi Zikr-is –Sihah-is Sitte*” kitabında Hindistan'a hadis ilmini götüren âlimlerden söz ederken şöyle demiştir: *Daha sonra büyük şeyh ve büyük muhaddis, dönemin söz sahibi ve hekimi, hadis tabakasının önderi eş-Şeyh Veliyullah b. Abdürrahim ed-Dehlevî geldi. Ardından, bu ilmi ciddi çalışmalarıyla yücelten oğulları ve torunları geldi. Bunlar hadis ilmini, rağbetini kaybettikten sonra bir daha canlandırdılar. Allah, onlardan ve ilimlerinden birçok mümin kullarına istifâde ettirdi. Onların takdire şayan çalışmalarıyla, dinde*

⁴⁶ Abdulhay el- Hasenî, *Nüzhet'ül Havâtur*, Dar'u İbni Hazm, Beyrut, 1999, VI. 859.

⁴⁷ Abdulhay el- Hasenî, *Nüzhet'ül Havâtur*, VI. 859.

⁴⁸ Selman en- Nedvî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, (Mukaddime), s. 11.

⁴⁹ Abdulhay el- Hasenî, *Nüzhet'ül Havâtur*, VI. 860.

yeni icât edilen şirk ve bid'ât fitnelerini müslümanların arasından kalktı. Nitekim bunları bilmeyen yoktur. Bu değerli âlimler, sünnet ilmini diğer ilimlerden üstün tutmuşlar ve fıkıh ilmini ona tabi kılmışlar. Bunların hadisçiliği, hem rivâyet hem de dirayet sâhip lerinin memnuniyetle karşıladığı biçimdeydi. Kitapları, fetvaları ve vasiyetleri, söylediklerimize şahittir. Kimin şüphesi varsa o kitaplara bakabilir. Hindistan ve ahalisi ayakta durdukları müddetçe onlara teşekkür borçludurlar.

Şâir ne güzel söylemiştir:

مَنْ زَارَ بَابَكَ لَمْ تَبْرَحْ جَوَارِحُهُ تَرْوِي أَحَادِيثَ مَا أَوْلَيْتَ مِنْ مَنِ

فَالْعَيْنُ عَنْ قُرَّةٍ وَالْكَفُّ عَنْ صِلَةٍ وَالْقَلْبُ عَنْ جَابِرٍ وَالسَّمْعُ عَنْ حَسَنِ

(Seni ziyaret eden her insanın azaları, verdiği nimetlerin haberlerini getirirler:

Göz, sevinçten; el, hediyelerden; kalp, kırıklığını cebredenden; kulak ise güzelliklerden bahseder)⁵⁰

1.2. ESERLERİ

Şâh Veliyullah ed-Dehlevî'nin eserleri çoktur. Hepsi de ufkunun genişliğine, ilminin çokluğuna, ince manâ ve hakikatlara derin dalışlarına delâlet etmektedirler. Şimdi, bilinen eserleri konulara göre sıralaması şöyledir:

a- Ku'ran ilmiyle ilgili eserleri:

1- *Feth-ur Rahmân fi Tercemet-il Kur'ân*: Lafız sayısı, hususu ve umumu bakımından Kur'ân'ın nazmına uygun yazılan ve Farsçada en yaygın olan meâldir.⁵¹

2- *ez- Zehraveyn*: Bakara ve Âli İmrân surelerinin tefsiridir.

3- *el-Fevz-ul Kebir fi Usul-it Tefsir*: Kur'ân'daki ulum-i hamse, huruf-u mukattaa'nın te'vili ve Kur'an'ın ehl-i küfre karşı cedel sanatı gibi bu güne kadar kimsenin ifâde etmediği hakikatleri içermektedir. Aslı Farsça olup Selman el-Hüseyni en-Nedvî tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir.

⁵⁰ Seyyid Siddık Hasan el- Kanucî, *el-Hitta bi Zikr-is -Sthah-is Sitte*, Dar'ul Kutub'il İlmiye, Beyrut, 1985, I. 145.

⁵¹ Müsbahullah Abdalbaki, *el- Buhus ve'd Dirasat 'ul Kur'âniye Degisi*, İslamabad, VI. 176.

4- *Te'vil-ul Ehadis*: Peygamberler kıssalarının te'viliyle ilgili Arapça yazılmış önemli bir risâledir. Peygamberlerin isti'dadı ve kavimlerin kabiliyetinden söz etmektedir. Buna bağlı olarak, hikmet-i ilâhiyenin her peygamberin zamanında aldığı tedbîrleri beyân etmektedir.

5- *el- Feth-ul Habir*: Bu kitap, el-Fevzul Kebir'in beşinci faslıdır. Sadece Kur'ân'ın garip kelimeleri ve Abdullah b. Abbâs'tan rivâyet edilen tefsirleri ele almaktadır.

6- *Kavânin-ut Terceme*: Kur'an'ı tercüme etmenin ve tercümedeki sorunları gidermenin kurallarını anlattığı Farsça önemli bir risâledir.

b- Hadis ilimleriyle ilgili eserleri:

1- *el- Müsaffâ Şerh-ül Müvatta*: Yahya b. Yahya ve Leysi'nin rivâyetlerini dikkate alarak ve İmâm Mâlık'ın bazı sözlerini ve açıklamalarını düşünerek yazmıştır. Müellifin buradaki beyânları bir müçtehidin açıklamalarını andırmaktadır.

2- *el- Müsevvâ Şerh-ül Müvatta*: Arapça yazılan bir eserdir. Bu eserde, sadece mezheplerin ihtilafı ve bazı garip kelimelerin izâhıyla iktifa etmiştir.

3- *Şerh-u Terâcim-i Ebvâb-il Buhârî*: İçinde acayip tahkikat ve garip tetkikatlar yapmıştır.

4- *En-Nevâdir Min Ehadis-i Seyyid-il Evâili ve-l Evâhir*.

5- *el- Erbain*: Şeyhi Ebu Tahir'den rivâyet ettiği ve muttasıl senetlerle Hz. Ali'ye (r.a.) dayandırdığı az ve öz olan kırk hadisten oluşmaktadır.

6- *ed-Dürr-üs Semîn fi Mübeşşerât-in Nebiyy-il Emin*.

7- *el-İrşâd ila Mühimmât-il İsnâd*.

8- *İsnâtlarla ilgili Farsça küçük bir risâle*.

c- Kelâm ve İslam felsefesi ile ilgili eserleri:

1- *Hüccetü'llah el- Baliğa*: Dehlevî'nin en önemli kitaplarından. Şeri'atın sınırlarını ve hikmetlerini açıklar. Müelliften önce bu ilimde konuşanlardan onun gibi üsülü yerine koyan, fûru'u ondan çıkararak ve mükaddime ve ilkelerden neticelere

giden hiç kimse olmamıştır. Bazı âlimlere göre bu kitap islam felsefesinde yazılan ilk kitaptır. Orduca, Farsça ve İngilizce dâhil birçok dile tercüme edilmiştir.⁵²

2- *İzâlet-ül Hafâ an Hilâfet-il Hülefâ*: Farsça olup, halifelerin hayatını siyer kitaplarından farklı bir tarzda ele almıştır. Eşsiz olan bu kitap gösteriyor ki, müellifi sahili olmayan bir denizdir.

3- *Kurret-ül Ayneyn fi Tafdil-iş Şeyheyn*: Farsça yazılmıştır.

4- *Hüsn-ül Akide*: Akide ile ilgili Arapça yazılmış bir eserdir.

5- *el- Budur-ul Bâziğa*: Hüccetullah el- Baliğa tarzında yazılmış akâid ile ilgili bir eserdir.

6- *el-Mükaddimet-üs Seniyye fi İntisâr-il Firkat-is Sünniyye*.

d- Fıkıh üsulu ile ilgili eserleri:

1- *el- İnsâf fi Beyân-i Sebeb-il İhtilâf*: Fakih ve müçtehitlerden ashâb-ül hadis ve ashâb-ür rey'in ihtilâf vecihleri değerlendirir.

2- *İkd-ul Cid fi Ahkâm-il İctihâdi ve-t Taklid*: içtihad ve taklidin şartlarını ele almaktadır.

e- Tasavvufufla ilgili eserleri:

1- *el- Mektub-ül Medenî*: Tevhit hakikatleriyle ilgili İsmâil b. Abdullah er-Rumî'ye gönderdiği mektuptur.

2- *Eltâf-ül Kuds fi Beyân-i Latâif-in Nefs*.

3- *el- Kavk-ül Cemil fi Beyân-i Sevâu-s Sebil*: Meşhur olmuş Nakşibendiye, Kadiriye ve Çiştîye tarikatlarını anlatır.

4- *el- İntibâh fi Selâsil-i Evliyâullah*: Bilinen ve bilinmeyen tarikatlarını anlatan kapsamlı bir kitaptır.

5- *Heme'ât*: Allah'a ulaşmanın yollarını anlatan ve altın suyu ile yazılmaya lâyık olan Farsça yazılmış kıymetli bir risâledir.

6- *Lema'ât*.

⁵² Müsbahullah, *el- Buhus ve'd Dirasat'ul Kur'âniye Degisi*, VI. 169.

7- *Sata'ât*.

8- *Hevâmi'*: Hizb-ul Bahir'in şerhidir.

9- *Şifâ-ul Kulup*: Süluk ve tarikatı anlatır.

10- *el- Hayr-ul Kesir*.

11- *et-Tefhimât-ül İlâhîye*: Fikirlerini, görüşlerini ve aklına gelen havatırları kaydettiği not defteridir. Dünya ve ahretin ilimleriyle ilgili hiç duymadığımız nükteleri derc etmiştir.

12- *Fuyud-ul Haremeyn*: Haremeyn-i Şerifeyn'de kaldığı esnada hatıralarını kayıt ettiği defterdir.

f- Siyer ve edebiyatla ilgili eserleri:

1- *Sürur-ül Mahzun*: İbn-i Seyyid-in Nas'ın "Nur-ul Uyun fi Tahlis-i Siret-il Emin-il Me'mun" adlı kitabının kısaltmasıdır. Farsça yazılan bu eser Şeyh Can-ı Canan tarafından toplanmıştır.

2- *Enfâs-ül Ârifin*: Babasının, ecdadının ve bazı aile efradının hayatlarını ve menkıbelerini anlattığı küçük bir risâledir.

3- *İnsân-ül Ayn fi Meşâyih-il Haremeyn*.

4- *Atâyib-ün Nağam fi Medhi Seyyid-il Arabi vel-Acem*: Efendimiz (sav)'in medhiyelerinden oluşan bir mecmu'adır.

5- *Dörtlü şiirini şerh eden bir risâle*.

6- *Arapça şiir divanı*: Oğlu Şâh Abdulaziz'in şiirlerini topladığı divandır. Dizginini Şeyh Râfi'uddin yapmıştır.⁵³

g- Edebi Metinlerinden Örnekler

Dehlevî, her ilimde olduğu gibi farsça edebiyatın yanında Arap edebiyatında da bâriz bir şekilde ön plana çıkmıştır. Edebiyat tarihinde ibare akışkanlığını ve anlam derinliğini bir araya getiren nâdir kişilerden biridir. Arapça şiirleri ve hutbeleri

⁵³ Selman en- Nedvî, "*el-Fevzu'l Kebîr*", (Mukaddime),s. 10-14.

manâ inceliği bakımından sanki birer i'câzdır. Lafız güzelliği açısından ise sihirden farksızdır. Numune olarak şiir ve hutbelerinden birer tane burada zikretmeyi uygun görüyoruz:

الشعر⁵⁴

وَتُسْغِنِي عَنِّي وَعَنْ كُلِّ رَاحَتِي مَصَائِبُ تَقْفُو مِثْلَهَا فِي الْمَصَائِبِ

إِذَا مَا أَتَنِي أَرْمَةٌ مُدْلِهَمَةٌ تُحِيطُ بِنَفْسِي مِنْ جَمِيعِ جَوَائِبِ

تَطْلُبْتُ هَلْ مِنْ نَاصِرٍ أَوْ مُسَاعِدٍ أَلُوذُ بِهِ مِنْ خَوْفِ سُوءِ الْعَوَاقِبِ

فَلَسْتُ أَرَى إِلَّا الْحَبِيبَ مُحَمَّدًا رَسُولَ إِلَهِ الْخَلْقِ جَمَّ الْمَنَاقِبِ

فَمَنْ شَاءَ فَلْيَذْكُرْ جَمَالَ بَيْئَتِهِ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُعْزَلْ بِحُبِّ الرَّبَائِبِ

سَأَذْكُرُ حُبِّي لِلْحَبِيبِ مُحَمَّدٍ إِذَا وَصَفَ الْعُشَّاقُ حُبَّ الْحَبَائِبِ

Benzeri olmayan musibetler beni benden alır ve tüm rahatımı bozar.

Her taraftan beni koşatan ağır bir bela başıma geldiği zaman

Kötü sonuçlardan kendisine sığınacağım bir kurtarıcı ararım.

Bu durumda sadece güzel hasletleri çok olan Allah'ın resulü Hz.

Muhammed'i görürüm.

İsteyen sevdiğinden bahs etsin, isteyen de onunla ilgili gazel okusun

Ben ise Hz. Muhammed'e olan sevgimden bahs edeceğim, aşıklar sevgililerini övdiği zaman.

الخطبة⁵⁵

الحمد لله الذي تقدّس عن مشاركة المخلوقين فافهامُ الاوهام دون الاصابة من حقيقته ساقطة،

وتعالى عن مشابهة المحتاجين فايدي الافهام عن تناول ذاته غالطة،

⁵⁴ Zekeriya Kandehlevî, *Evcez 'ul Mesalik*, Dar'ul Kalem, Dımeşk, 2003, I. 159.

⁵⁵ Şâh Veliyullah Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlahîyye*”, Veliyullah Akademisi basımı, Pakistan, 1985, II. 302.

وتلطف عن مناسبة العالمين فعقول العالمين في ببداء عظمته خابطة،
وتعاضم عن مشاكلة المتحيزين فمدارك العارفين من اكتتاه كنهه قانطة،
لا يصفه الواصفون، ولا تبلغه الظنون، ولا تدركه العيون، ولا تضبطه ضابطة،
دبر امور ملكه من غير وزير ولا مشير ولا ظهير ولا نصير ولا واسطة،

Hamd Allah'a mahsustur. O ki, yaratılmışların ortaklığından münezzehtir.
Dolayısıyla insanın zihni onun hakikani bulmaktan âcizdir.

O ki, muhtaç olan kulların benzerliğinden yücedir. Artık insanın zekâsı onun
zatına ulaşmaktan âcizdir.

O ki, âlemlerin içinde gizlidir. Dolayısıyla âlimlerin akılları onun azametinin
çölünde kaybolmuştur.

O ki, cisimlerin eşitliğinden yücedir. Artık âriflerin idrâkı onun hakikatının
gerçeğine ulaşma noktasında şaşkındır.

Meddahlar onu vasfedemezler. Zanlar ona yetişemez. Gözler onu göremez.
Hiçbir şekilde zabt altına alınmaz.

Mülkünün idaresini vezirsiz, müsteşarsız, yardımcısız ve vasıtasız idare eder.

Cenab-ı Allah ona rahmet eylesin ve İslam âlemine bıraktığı bu cesim
mirâstan ötürü onu bin misliyle mükâfâtlandırın. Âmin.⁵⁶

⁵⁶ Dehlevî'nin hayatı hakkında yararlanılan eserler: Muhammed Şerîf Sükkar, "Hüccet-ü'llah-ül Bâliğa" (mukaddime); Ahmed Râtip Armuş, "El-İnsâf" (mukaddime); Şeyh Selman en- Nedvî, el-Fevzu'l Kebîr fi Usûli't Tefsîr, (Mukaddime); Mustafa Ğulam, "et-Tefhîmât" (mukaddime); Türküye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Şâh Veliyullah" maddesi, XXXVIII. 260-262; Abdulhay, "Nüzhet'ül Havâtır" VI. 410.

2. ŞÂH VELİYULLAH DEHLEVİ VE KUR’AN’DAKİ CEDEL

2.1. CEDELİN TANIMI

Cedel, Arapçada حوار veya جدل olarak ifâde edilmektedir. حوار kelimesi حاور den gelip karşılıklı konuşma demektir.⁵⁷ جدل ise aslında اذا فتله الحبل اذا فتله den gelip sarma anlamındadır,⁵⁸ ancak sonradan, delile karşı delil ile muhatâbın kafâsında oluşan yanlış düşünce veya şüpheleri giderme anlamında kullanılmıştır. حوار ve جدل kelimelerinin ifâde ettikleri manâlar aynı şeye dönmektedir. Her iki kelime, bu Ayet-i kerimede birlikte kullanılmıştır:⁵⁹

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ

بَصِيرٌ⁶⁰

المباحثة ve المناقشة ve المناظرة ve المحاجة kelimeleri de حوار ve جدل kelimelerinin anlamlarına yakın anlamlar ifâde etmektedirler.⁶¹

Terim olarak ise حوار ve جدل yukarıda beyân ettiğimiz anlamın aynısını ifâde eder. Öyle ise حوار ıstılâhta: “İki veya daha fazla kişinin aralarında hiçbir husumet olmadan karşılıklı konuşmaktır.”⁶² Tıpkı bu ayet-i kerimede olduğu gibi: قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ “Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben”⁶³

Bizim dilimizde bunun karşılığı sohbetir.

جدل ise: “İki veya daha fazla kişinin kendi davâlarını kesin delil sayılan ibârelerle savunmalarıdır.” Burada her birinin amacı muhatâbın kafâsındaki yanlış

⁵⁷ İbni Manzur, *Lisân 'ul Arap*, “h.v.r.” maddesi, III. 362.

⁵⁸ İbni Manzur, *Lisân 'ul Arap*, “c.d.l.” maddesi, II. 196.

⁵⁹ Sâlih b. Abdullah, “*Usul 'ü-l Hivâr ve âdâbuh fi-l islam*”, yy. s.2.

⁶⁰ Mucadele 58/1.

⁶¹ Şerîf Muhammed Samedanî, “*Ruyet'un Şer'iyet'un fi-l Cidal ve-l Hivâr*”, yy. s.16.

⁶² Ahmet Türkistanî, “*el Hivâr*”, yy. s. 9.

⁶³ Kehf 18/37.

fikri düzeltmek veya şüpheyi gidermek ve böylece doğruyu ve yanlışı ortaya koymaktır.⁶⁴

Dilimizde bunun karşılığı tartışmadır.

Âlimlerden bazıları, ikisinin arasında şöyle bir fark belirtmekterek: “*Cedel, daha çok taassup göstererek kendi fikrini yalan yanlış şeylerle savunmak ve doğru olan ile ilgili şüphe üretip kafâları karıştırmak için kullanılır*”⁶⁵ demişler. Dayandıkları delil ise şu ayettir:

وَجَادِلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ

“*Hakkı bâtilla gidermek için boşuna bâtılı savundular.*”⁶⁶

Ancak bazı ayetlerde olumlu tartışma anlamında da gelmiştir. Şu ayetlerde olduğu gibi:⁶⁷

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“*Ehlikitapla ancak, en güzel yoldan bilgi alış verişinde bulunun.*”⁶⁸

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“*(Ey Resulüm!) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde bilgi alış verişinde bulun.*”⁶⁹

2.1.1. İnsanlar Arasındaki İhtilaf

İnsanlık tarihinden bu yana her zaman ve mekânda ihtilâf olmuştur. Bu, Allah’ın yeryüzündeki kânunudur. Zira insanlar renklerinde, dillerine, tabiatlarında, fikirlerinde ve aklîseviyelerinde değişiktir ve birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar; ihtilafı, dolayısıyla cedeli gerekmektedir. Ayrıca bu farklılıklar, Cenabı Allah’ın varlığının delillerindendir. Şu ayet-i kerime buna dikkat çekmektedir:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَأْنِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ

⁶⁴ Sâlih b. Abdullah, “*Usul’ü-l Hivâr*”, s. 2.

⁶⁵ Ahmet Türkistanî, “*el Hivâr*”, s.9.

⁶⁶ Mu’min 40/5.

⁶⁷ Abdurrah. Nevabuddin, “*Vasetiyet’ul İslâm*”, yy. s. 20.

⁶⁸ Ankebut 29/46.

⁶⁹ Nahl 16/125.

“Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da O'nun ayetlerindedir. Şüphesiz ki bunda bilenler için nice ibretler vardır.”⁷⁰

Renklerinde ve dillerindeki açık farklılık, bakış açısı ve amaç farklılığını da gösterir. Bu gerçeği birçok ayet ifâde etmektedir. Bu ayetlerden biri şudur:⁷¹

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ * إِلَّا مَن رَّجِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ

“Eğer Rabbin dileseydi elbette bütün insanları tek bir ümmet yapardı. Hâlbuki yine de ihtilâf edip duracaklardı. Ancak Rabbinin rahmetle yarlıgacağı kimseler başka. Onun içindir ki, onları yarattı.”⁷²

Fahreddin er-Râzi bu ayeti tefsir ederken: “Buradaki ihtilaftan murat din, ahlâk ve davranış farklılığıdır” diyor.⁷³ Salih b. Abdullah’a göre ayetin anlamı şudur: “Eğer Allah dileseydi insanları fitraten seçme ve düşünme hakkı olmayan tek bir din üzerine yaratırdı. O zaman beşer dediğimiz insan sınıfı olmazdı. Sosyal hayatlarında arı veya karıncalar gibi tek düze diğer yaratıklar olurlardı. Ruh ve manâ âleminde de fitraten hakka inanan ve itâat eden, Allah’ın tüm emirlerini yerine getiren ve hiçbir şekilde ona isyan etmeyen melekler gibi olurlardı. Ancak Allah, hikmeti gereği insanı yaratırken ona ilhâm yoluyla ilim vermeyip onu ilim kazanacak yeteneklerle donatmıştır. Ona düşünme, seçme ve birbirine zıt bazı şeyler arasında tercih yapma hakkını vererek onu mecbur bırakmamıştır. Ayrıca her birinin düşünce ve tercih etme kabiliyetlerini de farklı yaratmıştır. Bütün bunlara bağlı olarak itâat ile günah ve sevap ile cezâ farklı olarak ortaya çıkmaktadır.”⁷⁴

Anlılıyor ki insanların görüş açısında birbirine ters düşmeşi ve değişik şeyler düşünüp ifâde etmesi fitrî bir durumdur. Herkesin aynı şeyi düşünmesi doğal olarak beklenemez.

2.1.2. Hak ve Gerçek Olan Açıktır

Her insanın aklîmelekesi, idrâkı ve kavrama kabiliyeti farklıdır. Buna bağlı olarak, insanlar arasındaki ihtilâf gerçektir ve doğaldır. Ancak buna rağmen Allah,

⁷⁰ Rum 30/22.

⁷¹ Ahmet Türkistanî, “el Hivâr”, s. 17.

⁷² Hud 11/118-119.

⁷³ Fahreddin er-Razî, “Mefâtihu’l Gayb”, Dâru’t Turasi’l Arabî, Beyrut, 1420, VIII. 410.

⁷⁴ Sâlih b. Abdullah, “Usul’ü-l Hivâr”, s. 2-3.

hakkı tanıma noktasında birleşmemizi istemektedir. Hak tarafını bizlere gösteren işâretler ve alâmetler koymuştur. Doğru yolu bulabilmemiz için tabiri câizse nice işâret levhaları dikmiştir. Geçen ayet-i kerimede ⁷⁵ إِلَّا مَنْ رَجِمَ رَبُّكَ diye yapılan istisnanın anlamı da budur.

Başka bir ayet-i kerime de bu hususa dikkat çekmektedir:

فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ

*“Bunun üzerine Allah kendi izniyle, imân edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, ulaştırdı.”*⁷⁶

İnsanoğlu, eğer azmederek ve nefsinin hevasını bırakarak hakkı ve doğruyu ararsa mutlaka onu bulacaktır. Zira fitraten insan hak ve hakikat üzerine yaratılmıştır. Ayet-i kerime bu gerçeği ifâde etmektedir:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ

أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

*“O halde yüzünü, Allah’ı bir tanıyarak dine, Allah’ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult. Allah’ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁷⁷

Peygamberimiz (sav) de bir hadis-i şerifte şöyle diyor:

ما من مولود إلا يولد على الفطرة ، فأبواه يهودانه ، ويُنصرّانه ، ويُمجّسانه

*“Her çocuk fitrat (fitrat dini olan İslam) üzere doğar. Ondan sonra babası ile annesi onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yaparlar.”*⁷⁸

Okuduğumuz ayet ve hadisten açıkça anlaşılıyor ki, Allah insanı dosdoğru din olan İslam fitratı üzerine yaratmıştır. Salih b. Abdullah bu konuya şöyle açıklık getirir: *“Dinin temel esasları ve faziletlerin kaynağı sayılan hasletlerin hepsi insanın özünde vardır. Bunları her akıl ve idrâk sahibi güzel görür ve topluma olan*

⁷⁵ Hud 11/118.

⁷⁶ Bakara 2/213.

⁷⁷ Rum 30/30.

⁷⁸ Buhârî, Halk, 4775; İbni Hibbân, Fıtrat, 128; Ahmed b. Hanbel, 7380; Muvatta, Cenâiz, 578.

faydalarını itirâf eder. Yine öyle, çirkinlik ve rezalet kaynağı olan bütün kötülüklerin çirkef olduğu insanın tabiatında vardır. Bunları her şuur sahibi çirkin görür ve zararlarını kabul eder. Güzel ve çirkin, doğru ve yanlış tamamıyla birbirinden farklıdır ve her birisine giden yollar ve işâretler vardır. Bütün dini hükümler bu temeller üzerine oturtulmuştur. Bu durum, te'vîl ve cedeli kabul etmeyecek kadar açıktır. Fakat diyalog konusu olabilecek net olmayan bazı hükümler de vardır. Dinimiz bunların üzerinde tefekkür etmeyi, bunlara kafâ yormayı ve böylece bunları toplumun menfaatine sunmayı emreder. Yorumlamada hatâ yapana bir, doğru söyleyene iki sevap vardır, diyerek insanları düşünmeye ve akıl tartısını kullanmaya davet etmektedir.”⁷⁹

Sonuç olarak, insanlar düşünce ve idrâk bakımında farklı olsalar da hakkı tanıma noktasına birleşmeleri gerekir. Zira bu farklılıkla birlikte Allah her insanı temiz fitrat üzere yaratmıştır.

2.1.3. İttifak Edilen Yerleri Önceden Tespit Etmek

Diyalog ve cedele başlamadan önce her iki tarafın da kabul ettikleri ve doğruluğunda ittifâk üzere oldukları konulardan başlamaları, birbirine karşı güveni ve birbirini anlama ruhunu artırır. İttifak edilen noktaları önceden tespit edilmesi ve bunlarda anlaşmaya varılması her iki tarafta anlayış ve kabul ufkunu açar. Böylece diyalog, sükûnetle başlar ve bu diyalogun verimli geçmesinin ilk adımı olur. Muhtemel bir huzursuzluk ve birbirini anlamamaktan kaynaklanan olası bir kabalık önceden bertaraf edilmiş olur. Aksi takdirde, eğer diyalog ayrışma noktalarıyla başlarsa tartışma alanı dar olur ve devam edemez. Böyle bir diyalog kalplerin kırılmasına ve huzursuzluğa sebep olur. Bu durumda hakkı ve doğruyu ortaya koyma yerine, her biri diğerinin kusurunu aramaya ve delillerini karartmaya çalışır. Bu da diyalogun amacına terstir.⁸⁰

Doğruluğunda ittifâk üzere olunduğu konuları tespit etmeden yapılan bir diyalog, sağlam bir temel üzerine uturtulmadığı için sonu hüsrana olacağı açıktır. Böyle bir diyaloga hiç başlamamak daha iyi olur.

⁷⁹ Sâlih b. Abdullah, “*Usul’ü-l Hivâr*”, s. 3-4.

⁸⁰ Sâlih b. Abdullah, “*Usul’ü-l Hivâr*”, s. 4-5.

2.1.4. Diyalogun İlmî Yollarla Yapılması

Yapılan bir diyalogdan sonuç alınabilmesi için, o diyalogun ilmî olması ve kurallara dayalı olması gerekir. Kurallara ve ilmî verilere dayanmayan bir diyalogdan gerçeğin meydana çıkması imkânsızdır. Zira böyle bir diyalog boş bir cedelleşmeden öteye geçemez. İlmî diyalog iki yolla yapılmaktadır:

a- Öncelikle davâyı tespit veya tercih eden delilleri sunmak

b- Nakle dayalı yerlerde sahihliği sâbit olan nakilleri takdim etmek

Diyalogun meşhur kuralı olan şu söz: “Eğer başkasından naklediyorsan naklin sahihliğine dikkat et, eğer iddiâ ediyorsan delil getir” bu iki yola işâret etmektedir.⁸¹

Kur’ân-ı Kerim muhatâplarını ilmi yollarla imânâ davet etmektedir:⁸²

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Sen de onlara de ki; "Eğer doğru iseniz, haydi bakalım getirin delilinizi.”⁸³

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي

“De ki: "Kesin delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı.”⁸⁴

قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: "Eğer doğrulardan iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun.”⁸⁵

2.1.5. Diyalogda Çelişkinin Olmaması

Sağlıklı bir diyalogun yapılabilmesi için, diyalogu icrâ eden iki tarafın sözlerinin çelişki ve tenakuzdan uzak olması gerekir. Çelişkili sözlerle yapılan diyalogun faydadan çok zarar getireceği açıktır. Şimdi tenakuzu, iki örnekle izâh edelim:

⁸¹ Sâlih b. Abdullah, “Usul’ü-l Hivâr”, s. 5-6.

⁸² Abdurrab. Nevabuddin, “Vasetiyet’ul İslâm”, s. 24.

⁸³ Bakara 2/111, Neml 27/64.

⁸⁴ Enbiyâ 21/24.

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/93.

a- Firavun'un Hz. Musâ (as) ile ilgili سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ "Bu bir sihirbazdır, ya da bir delidir"⁸⁶ dediği bu söz, hem câhiliye müşriklerinin Hz. Muhammed'e, hem de önceki ümmetlerin kendi peygamberlerine yakıştırdıkları bir vasıftır. Ancak bu söz çelişkili ve mantık dışı bir sözdür. Zira sihirbazlar son derece zeki ve kabiliyetli, deliler ise irâdesiz ve akılsız olduklarından dolayı bu iki vasıf birbirinin zıddıdır ve bir araya gelemeler. Dolayısıyla her iki vasfın, birlikte bir insanda bulunmasının imkânsız olduğu gibi; bir insanın sihirbaz mı yoksa deli mi olduğu, hiç şüpheye mahal bırakmayacak kadar kolay fark edilebilir bir şeydir.⁸⁷

b- Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed'e (sav) verilen mucizelerle ilgili yakıştırmalarında:

وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ

"Bir mucize görseler hemen yüz çevirirler ve "süregelen bir büyüdür" ⁸⁸ derler." Bu ayette geçen süregelen büyü tabirinde açık bir çelişki vardır. Zira büyü, devam edemez ve devam eden de, büyü olamaz.⁸⁹

Dolayısıyla, yapılan diyalogta ortaya konması amaçlanan doğru bilgi, çelişkili ifadelerden elde edilemediği için böyle bir diyalog akim kalır ve hatta zarar verir.

2.1.6. Delil davânın Aynısı Olmaması

Faydalı bir diyalogun yapılabilmesinin şartlarından birisi de davâyı ispât eden delilin davânın aynısı olmamasıdır. Aksî takdirde delil, delil olmaktan çıkar ve değişik lafızlarla aynı şeyin tekrarı olur. Nice insan, diyalog esnasında lafî süsleyerek dolandırır ve davâyı tekrar ederek delilmiş gibi sunmaya çalışır. Oysa bu tarz davranışlar, diyalogu uzatıp faydasız hale getirmekten başka bir işe yaramaz.⁹⁰

⁸⁶ Zâriyât 51/39.

⁸⁷ İbni Muzaffer er- Râzî, *Mebâhis'ut Tefsîr*, Kunuz'u İşbiliye, Riyad, 2009, I.290.

⁸⁸ Kamer 54/2.

⁸⁹ Abdurrah. Nevabuddin, "*Vasetiyet'ul İslâm*", s. 24.

⁹⁰ Sâlih b. Abdullah, "*Usul'ü-l Hivâr*", s. 6.

2.1.7. Akıl veya Din İle Sâbit Olan Hükümlerin Kabulünden Sonra Yola Çıkmak

Bazı hükümler sâbit olup herkes tarafından kabul edildiği için tartışma konusu olamaz. Diyalog yaparken söz konusu sâbit hükümleri tartışmak yerine tartışmayı bunların üzerine binâ ederek devam etmek gerekir.⁹¹

Sâbit hükmün kaynağı bazen akıl olur, öyleki selim aklın sâhibi hiç kimse onu inkâr edemez. Doğruluğun güzelliği ve yalanın çirkinliği veya iyi insanın mükâfâtlandırılması ve suç işleyenin cezâlandırılması gibi. Bazen de kaynağı din olur ve dini kabul eden herkes tarafından teslimiyetle kabul edilir. Allah (cc)'ın rububiyeti, kemâl sıfatları ve ona ubudiyet; Hz. Muhammed (sav) 'in peygamberliği, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğu, Allah'ın hükmüyle hükmetmenin vâcip olduğu, kadınların örtünmesinin gerekliliği, kumâr, içki ve zinânın haramlığı gibi hükümler örneklerden bazılarıdır. Bunlar, İslam dinine mensup her insanın teslimiyetle kabul ettiği kesin şeylerdir. Dolayısıyla bunlar bir Müslüman'ın nezdinde hiçbir şekilde tartışma konusu olamaz.⁹²

Allah'ın hükmüyle hükmetmenin farz olması şu ayetlerle sâbittir:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا

تَسْلِيمًا

“Hayır! Rabbinde andolsun ki iş bildikleri gibi değil, onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe imân etmiş olamazlar.”⁹³

وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”⁹⁴

⁹¹ Abdurrah. Nevabuddin, “Vasetiyet’ul İslâm”, s. 25.

⁹² Ahmet Türkistanî, “el Hivâr”, s.38; Abdurrah. Nevabuddin, “Vasetiyet’ul İslâm”, s. 24.

⁹³ Nisâ 4/65.

⁹⁴ Mâide 5/45.

Kadının örtüsü de şu ayet ile farz kılınmıştır:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ

“Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına hep söyle de cilbablarından (dış elbiselerinden) üzerlerini sımsıkı örtsünler.”⁹⁵

Kadının örtünmesinin vâcip olması aslî bir hüküm olarak bu ayetle sâbit olduktan sonra tartışma konusu olamaz. Ancak, yüz ve ellerin açık olması meselesi gibi örtünmenin fer’î meselelerinde tartışma söz konusu olabilir; Fâizin aslının haram olduğunu kabul ettikten sonra bazı şekillerinde tartışma mümkün olduğu gibi.⁹⁶

Diğer yandan bir Müslüman, ateist veya komünist ile bu konuları tartışmamalı. Zira onlar bu konuları kabul etmemeleriyle beraber onlarla tartışma meselesi buradan başlamamaktadır. Onlarla tartışma ancak dinin temeli olan Allah’ın Rububiyeti ve Hz. Muhammed’in peygamberliğinin doğruluğu gibi asil konularda olabilir.⁹⁷

Bundan dolayı bazı gazeteci ve yazarların dinde sâbit olmuş, İslamî hükümlerin tatbiki veya İslam’da örtünme gibi başlıklar atarak makale şeklinde dergi ve gazetelerde yaymaları veya televizyon ekranlarında açık oturumlar vasıtasıyla tartışma konusu yapmalarının büyük hatâ olduğuna kanâat getiriyoruz. Bu ayet, onu ifâde etmektedir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

“Bununla beraber Allah ve Resulü bir işe hükmettiği zaman, gerek mümin bir erkek ve gerekse mümin bir kadın için, o işlerinde başka bir tercih hakkı yoktur.”⁹⁸

Ancak eğer tartışmaktan amaç meseleyi temelden yeni değerlendirmek değil de; hükmün detayını, hikmetlerini ve faydalarını öğrenmek ve öğretmekse, bunda bir beis görülmemektedir.⁹⁹

⁹⁵ Ahzâp 33/59.

⁹⁶ Sâlih b. Abdullah, “Usul’ü-l Hivâr”, s. 7.

⁹⁷ Ahmet Türkistanî, “el Hivâr”, s. 41.

⁹⁸ Ahzâp 33/36.

⁹⁹ Sâlih b. Abdullah, “Usul’ü-l Hivâr”, s. 7-8.

Son olarak, aklen veya dinen sâbit olmuş bir meseleyi tartışmak abesle iştilgal etmekten ve kafâları karıştırmaktan öteye geçemez. Böyle bir tartışma bilerek yapılıyorsa, çirkindir ve kibirlenmedir. Hakkın ve doğrunun peşinde koşan birine yakışmadığı gibi diyalogun amacına da uymamaktadır.

2.1.8. Taassuptan Uzak Durmak

Diyalog yaparken, özellikle hakkı inkâr etme ve doğruyu gizleme anlamına gelen taassuptan uzak durmak gerekir. Sağlıklı bir diyalogun yapılabilmesi için diyalogu gerçekleştiren her iki tarafın da diyalogun âdâbinâ riâyet etmeleri gerekir. Hedefleri, hakkı ortaya koymak ve doğruyu söylemek olmalıdır. Baz alınan hedef herhangi birinin hevası ve hevesi olmamalıdır. Diyalog, ancak bu tarzda olursa amacına hizmet etmiş olur. Aksi takdirde diyalog olmaktan çıkar ve kibirleşmekten öteye geçemez.¹⁰⁰

İmâm Gazzâli şöyle diyor: *“Hakkı ortaya koyma peşinde olmak dini vazifelerden biridir. Ancak bunun şartları ve alâmetleri vardır. Bunlardan biri hakkın peşinde olan kişi yitirmiş kıymetli bir malını arayan kişi gibi olmalıdır. Bu yitik malı kendisi mi bulmuş ya da başkası mı fark etmediği gibi hakkın onun dilinde mi yoksa hasmın dilinde mi meydana gelmiş fark etmemelidir. Karşıdakini de hasım olarak değil kendisine yardımcı olarak görmelidir. Hatâsını karşıdakinin vasıtasıyla öğrendiği zaman ona teşekkür etmelidir.”*¹⁰¹

Sonuç ne olursa olsun kişi hakkaniyetten vaz geçmemeli ve doğru yolu gösterme konusunda kendisine yardımcı olan hasmına da teşekkür etmelidir.

2.1.9. Diyaloğa Ehil Olmak

İşi ehline vermek bir hak olduğu gibi, işi ehil olmayan birisine vermek de haksızlıktır. Nasıl ki kişinin ehil olmadığı işe kalkışması da mürüvvete aykırıdır. Dolayısıyla yanlış peşinde olup doğruyu savunmak veya doğruyu bilmeden savunmak veya doğruyu savunma becerisine sâhip olmadan savunmak veya yanlışın detayını bilmeden doğruyu savunmak faydalı neticeler doğurmaz.

¹⁰⁰ Ömer b. Abdullah, *Adab 'ul Hivar ve Kavaid 'ul İhtilaf*, yy. s.5.

¹⁰¹ Gazzalî, *“İhyâ 'u Ulumiddin”*, Beyrut, Dâr-ul Kutub-il İlmiye, 1998, I. 42.

Hulâsâ, diyalogu kuran kişilerin uzmanlaşmış ilmî becerilerine sâhip olmaları gerekir. Her iki taraftan birinin câhil olması, işi akâmete uğratar. Çünkü câhil âlime denk değildir.¹⁰² Hz. İbrâhim (as) babasını imâna davet ederken bu hakikate dikkat çekerek şöyle diyor:

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا

“Babacığım! Doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. O halde bana uy da, seni doğru bir yola eriştireyim.”¹⁰³

Câhil adama yakışan ilimsiz mücadele yerine âlimden ilim öğrenmeye çalışması ve ondan istifâde etmesidir. Hz. Musâ'nın (as) salih kuldân ilim talep ettiği gibi:

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا

“Musâ, ona öğretildiğin ilimden bana bir rüşt öğretmen şartıyla sana ittiba edebilir miyim? Dedi”¹⁰⁴

Çoğu kez sonuç vermeyen hatta kin ve düşmanlığa sebep olan diyalogları incelediğimiz zaman, diyalogu yapan tarafların ehliyetlerinin eşit olmadığını görürüz. İmâm Şafîî: “Tartıştığım her âlime galebe çalmışım ve benimle tartışan her câhil bana galebe çalmıştır,” şeklinde şakayla karışık sözüyle bu gerçeğe işaret etmektedir.¹⁰⁵

Sonuç olarak diyaloga ehil olan kişi diyalog sahnesine uturmadan önce kiminle tartışacağını ve karşısına geçecek kişinin ne kadar ehil olduğunu iyi bilmeli ve ona göre diyalogu başlatmalıdır. Aksî takdirde amacına ulaşamaz.

2.1.10. Sonucun Kesinlik Derecesi

Bu meyanda önemli unsurlardan birisi de savunarak vardığımız neticenin doğruluğunun veya yanlışlığının yüzde yüz kesin olmadığını kabul etmektir. Zira hatâ kabul etmeyen tek görüş peygamberlerin Allah'dan vahiy yoluyla getirdikleri

¹⁰² Abdurrab. Nevabuddin, “Vasetiyet’ul İslam”, s. 25.

¹⁰³ Meryem 19/43.

¹⁰⁴ Kehf 18/66.

¹⁰⁵ Sâlih b. Abdullah, “Usul’ü-l Hivâr”, s. 8-9.

fikirlerdir. Peygamberlerin dışında herkesin sözü bu meşhur kurala dâhildir: *“Dediğim doğrudur ancak yanlış olma ihtimali de vardır. Başkasının dediği yanlıştır ancak doğru olma ihtimali de vardır.”*¹⁰⁶

Buradan yola çıkarak, doğru bir diyalogun şartları arasında her iki tarafın aynı neticeye dönüp aynı neticeyi kabul etme gibi bir şartı yoktur. Eğer bu olursa daha güzeldir. Ancak her iki tarafın birbirilerini anlayarak birbirilerinin fikirlerini kabul etmeleri durumunda bir neticeye varmadan da diyalog amacına ulaşmış olur.

Diğer yandan, eğer diyalog kin ve nefrete ve daha çok fikir ayrılığına götürüyorsa, amacına ulaşmamış demektir ve böyle bir diyalogun zarardan başka bir şey getirmez.¹⁰⁷

Böylece bir konu hakkında diyalog söz konusu olduğu zaman bu diyalogun amacına ulaşabilmesi için tarafların bütün şartları hâiz olmaları gerekiyor. Diyalog başlamadan önce bu şartlar çerçevesinde hazırlık yapmak çok önemlidir. Üslup olarak da hatâlardan uzak durmalıdır. Doğruluğuna inanılan sonuca da her iki tarafın saygı göstermeleri gerekiyor. Birbirine yeni ufuklar açtıkları için teşekkür etmeleri lazımdır. İlim erbabinâ yakışan budur.

2.2. KUR'ÂN'IN MUHÂTAP ALDIĞI SINIFLAR VE ONLARLA CEDEL YOLLARI

Dehlevî'ye göre, Kur'ân-ı Kerim şu dört fırka ile mücadele etmiştir: müşrikler, münâfıklar, Yahudiler ve Hıristiyanlar...

Kur'ân-ı Kerim, bu sınıflara karşı iki yolla mücadele etmiştir:

a- Kur'ân-ı Kerim, bazen bunların sadece bâtil inançlarını ve bu inançların çirkinliğini ifâde eder. Bu kısımda inançlarının yanlışlığı delille zikir edilmez ve detaylandırılmaz. Burada fikir ve davranışlarının sapıklığı insanların selim aklına ve temiz fitratlarına havale edilmiştir. Genel olarak bu inançların bozukluğu zaten açıktır ve delile ihtiyacı yoktur.

b- Onların içine düştükleri yanlış şüpheler evvela tespit edilir, ardından bu şüphelerin çözümü için açık ve katî delillerle onlara cevâp verilir. Bu kısımda

¹⁰⁶ Halil İbrâhim Farec, “*el- Hivâr fi-l Kur'ân'il Kerim*”, s. 8.

¹⁰⁷ Sâlih b. Abdullah, “*Usul'ü-l Hivâr*”, s. 10-11.

detaylandırma ve insanoğlunun dikkatini kevnî ayetlere çekme vardır. Genellikle bu konular tefekkürü ve vicdanî muhasebeyi gerektirir. Böylece insanoğlu aklını ve vicdanını kullanmaya davet edilmektedir.¹⁰⁸

2.2.1. Hanîf Dininin Uygulamaları ve Müşriklerin Ondandırılması

Hanîf dini, Hz. İbrâhim'in dinidir. Bu dine intisâp edene de Hanîf denir.¹⁰⁹ Peygamberimiz Hz. Muhammed, (sav) Hanîf dini üzerine gönderilmiştir. Bunun iki anlamı vardır: Birincisi, Efendimiz'in (as) şeriâtı Hz. İbrâhim'in şeriâtının mirâşçısı ve onu devam ettiren konumunda olmasıdır. Çünkü önceki peygamberlerin adet ve mirâşlarının sonraki peygamberlerin teşri'inde (kânun koymalarında) büyük etkisi vardır. İkincisi ise, Efendimiz'in (as) şeriâtı Hz. İbrâhim'in şeriâtının izâhı ve onun kemâlatının tafsîlî hükmünde olmasıdır.¹¹⁰

Müşrikler de bu dine nispet ederek kendilerine Hanîf diyorlardı. Ancak bu dinin gerekliklerini yerine getirmiyor ve neredeyse ondan tamamıyla yüz çevirmişlerdi.

Hanif dininin sembolleri şunlardır: Hacca gitmek, namazda Kâbe'ye yönelmek, cünüplükten gusletmek, sünnet olmak ve peygamberimizin açıkladığı¹¹¹ diğer fitrî şeyleri yapmaktır.

Bu dinin ibâdetlerinden bazıları da şöyledir: abdest almak, namaz kılmak, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar oruç tutmak, yetim ve fakirlere sadaka vermek, mazluma yardım etmek, akrabalık haklarını gözetmek ve İbrâhim (as)'ın dininde bulunan diğer ibâdetlerdir.¹¹² Araplar bu hasletlerle övünür ve bunları fazilet ve iftihâr vesilesi olarak görüyorlardı. Ancak müşriklerin geneli bu ameller ve sembollerden inhirâf etmiş ve hiç yokmuş gibi tamamıyla hayatlarından silmişlerdi.

¹⁰⁸ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 26.

¹⁰⁹ İbni Manzûr, *Lisân'ul Arap*, “h.n.f.” maddesi, III. 342.

¹¹⁰ Şâh Veliyullah Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlahîyye*”, II. 167.

¹¹¹ Ebu Hüreyre (r.a.) Allah Resulün'den şöyle rivayet etmektedir: “*Beş şey fitrattandır: Sünnet olmak, avrat mahallini tıraş etmek, koltuk altı kulları çekmek, turnakları kesmek ve bıyıkları kısaltmak.*” (Buhârî, Kass'uş Şarib, 5550)

¹¹² Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I. 367.

Yine; adam öldürme, hırsızlık, zinâ ve gaspın haram oluşu Hanîf dininde vardı ve müşrikler tarafından biliniyordu. Bunlardan bazıları bu çirkin davranışlardan kaçınıyorsa da çoğu hava ve heveslerine uyarak her türlü cerimeyi işliyorlardı.¹¹³

Müşriklerin neredeyse hepsi tevhit dininin temelini oluşturan ve temel inanç, ibâdet ve muâmeleleri içinde barındıran Hanîf dinini hayatlarından silmişlerdi. Böylece adâletin yerini zulüm ve ibâdetin yerini hurâfeler almıştı. Toplum tamamıyla bozulup büyük bür anarşinin içine girmişti.

Câhiliye döneminin şiirlerinden anlaşıldığına göre müşriklerde Hanîf dininden kalma bazı inançlar vardı. Bunlar; Allah'ın var olduğu, onun yer ve göğün yaratıcısı olduğu, büyük olayları vuku' bulmadan önce irâde ettiği ve ona göre meydana getirdiği gibi inançlardı. Bunun yanında Allah'ın insanlara elçi göndermeye kadir olduğuna, insanların yaptıklarını mükâfâtlandıracağına ve melekler ikrama lâayık Allah'ın kulları olduğuna inanıyorlardı. Ancak müşriklerin çoğu bu inançlara salt akılla yanaştıkları için ve bu inançların hakikatine aklen ulaşamadıkları için şüphelere düşüp ardından sapmalara girmişlerdi.

Müşriklerin sapmaları bu konularda olmuştur: Allaha şirk koşmak, Allah'ı mahlûklara benzetmek (teşbih), kafâlarına göre dinin kurallarını Tahrîf etmek, ahireti inkâr etmek, Nebi (sav) risâletini kabul etmemek, aralarında kötü işlerin ve zulümlerin yayılması, bâtil adet ve taklitlerin uydurulması ve doğru ibâdet ve sembollerin yok olması bunların dalâlet yollarındandı.¹¹⁴

Malumdur, her peygamberin görevi kendilerine gönderildiği millete şirkin gerçeğini anlatmak ve onlara gerçek anlamda Allah'a nasıl imân etmek gerektiğini açıklamaktır. İnsanları şirke götürecek gizli ve aşikâr tüm yolları kapatmak bir peygamberin zekâ ve ilhâmıyla mümkündür. Nasıl ki Efendimiz, (sav) bir tabib'e: *"Sen arkadaşsın (sebeplere tevessül edensin) gerçek tabip Allah'tır"*¹¹⁵ demiştir.¹¹⁶

¹¹³ Dehlevî, *"el-Fevzu'l Kebîr"*, s. 28.

¹¹⁴ Dehlevî, *"el-Fevzu'l Kebîr"*, s. 29.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, 17492; Beyhakî, Allah'ın İsim ve Sıfatları, 152.

¹¹⁶ Dehlevî, *"Hüccetullâh el- Bâliğa"*, I. 181.

2.2.1.1. Şirkin Gerçeği, Alâmetleri ve Çeşitleri

Şirk, Allah'a özgü bir sıfatı başkasına isnât etmektir. Tıpkı “کن فيکن” (ol dediği zaman oluverir)¹¹⁷ ile ifâde edilen, kişinin mutlak irâdeyle âlemde mutlak tasarrufa sâhip olduğunu iddiâ etmesi ya da akıl ve delil gibi hissî veya rüyâ ve ilhâm gibi manevî yollarla elde edilemeyen zatî ilme sâhip olduğunu iddiâ etmesi gibi. Ayrıca hastaya kendi yanından şifâ verdiğini veya “*Kime lanet edersem yok olur veya kimden hoşnut olursam zengin ve bahtiyâr olur*” iddialarında bulunması gibi Allah'a ait sıfatlara sâhip lenmek yine şirkin ta kendisidir. Aslında müşrikler, maddenin yaradılışında ve büyük olayların tedbîrinde Allah'a şirk koşmazlardı. Onlar da Allah'ın mutlak kadir olduğunu itirâf ediyor, onun irâde ettiği şeye kimsenin engel olamayacağına inanıyorlardı.¹¹⁸ Onların şirkleri, Allah'a ait kudreti yeryüzündeki insanların saltanatına benzetmeleri konusundaydı. Yani: Allah'a kimseyi bizzat eş görmezlerdi. Ancak Allah'ın bazı kişilere ulûhiyet yetkisi verdiğine inanıyorlardı. Dolayısıyla, Allah'a varmanın yolu onlara da taparak onları razı etmekten geçiyor diye düşünüyorlardı.¹¹⁹

Biraz daha açmak gerekiyorsa şöyle zannediyorlardı: Yeryüzündeki büyük bir sultan nasıl ki işini tek başına değil de, etrâfa gönderdiği valileri ve komutanları vasıtasıyla görüyorsa; Allah da, yeryüzündeki görevlerini bazı sevdiği kullarına bırakmıştır. Allah, sevdiği bu kullarını karar mercii yapmıştır ve onlara ulûhiyet kisvesi giydirmiştir. Dolayısıyla, bu kulların şefâati Allah katında makbul olduğu için bunlar kimi severlerse Allah da onu sever kimi sevmezlerse Allah da onu sevmez diye tahayyül ediyorlardı. Tıpkı sultanın sevdiği yardımcılarında olduğu gibi...¹²⁰

Böylece, kendileri ile Allah arasında vesile olarak kıyamet gününde onlara şefâat edeceklerini tahayyül ettikleri bu kullara yakınlaşmayı bir zaruretmiş gibi görüyorlardı. Zihinlerine yerleşen bütün bu evhamlardan sonra; onların önlerinde secde etmek, onlara kurbân kesmek, isimleriyle yemin etmek, onların mutlak güçlerinden yardım dilemek ve taşlardan, tunçlardan heykellerini yapmak gibi şeyler

¹¹⁷ Nahl 16/40.

¹¹⁸ Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I. 363.

¹¹⁹ Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I. 177-188.

¹²⁰ Bk. Şemseddin el- Afganî, *Cuhud'u Ulema'il Hanefiye*, Dar'us Samiî, 1996, III.1290.

akıllarına geldi. Başta bu heykelleri kulların ruhlarına ulaşmanın kiblegâhı olsun diye yaptılar ancak daha sonra onlara tapma ve bizzat onları ilâh kabul etme cehâletine düştüler. Böylece inançları bozuldu ve şirkin derin koyularına düştüler.¹²¹

Sonuç olarak insanoğlu vahyin getirdiklerine değil de vehmi hurâfelerin peşinden gittiği zaman yolunu şaşırır ve böyle sapkın bir duruma düşebilmektedir. Bu bağlamda bu gün de sağlam bir dinî inanişâ sâhip olabilmek için hurâfelerle mücadele etmek son derece önemlidir.

2.2.1.2. Teşbihin Manâsı

Teşbih, Allah'ı mahlûklara benzetmektir. Yani: insanlara ait olan sıfat ve özellikleri Allah'a nispet etmektir. Mesela müşrikler: Melekler Allah'ın kızlarıdır diyorlardı.¹²² Bazı kralların valilerine ve büyük yöneticilerine karşı yaptığı gibi, Allah sevdiği kulların şefâatlerine razı olmazsa bile gönülleri hoş olsun diye şefâatlerini kabul eder iddiasında bulunuyorlardı.¹²³

Ayrıca müşrikler; Allah'ın ilmini, işitmesini ve görmesini ulûhiyetine lâyük bir şekilde idrâk edemeyince bu vasıfları kendi ilimleri, işitmeleri ve görmeleriyle mukayese ederek tecsimi¹²⁴ ve mekânı Allah'a nispet etme yanlışlığına düştüler.¹²⁵

Aslında tam da burada, müşriklerin yaptığı hatâyâ düşmemek için gaybe imân faktürü devreye girmektedir. Zira gayp, dinle ilgili gözün görmediği ve aklın almadığı şeylere denilmektedir. Gaybe imân demek, kafâsına göre yorum yapmak yerine teslimiyetle onu olduğu gibi kabul etmektir. Müşriklerin kaybettiği noka, işte burasıdır.

2.2.1.3. Tahrîfin Kaynağı ve Alâmetleri

Mekke müşriklerinin Hanîf dininde yaptığı Tahrîf şöyle başlamıştır: İsmâil'in (as) evlatları, dedeleri olan İbrâhim'in (as) şeriâtı özerinde bulunuyorlardı ve onun getirdiği tevhit dini olan Hanîf inancına bağlıydılar. Ancak, Efendimiz'in (sav) peygamberliğinden yaklaşık üç yüz sene önce Araplardan Amr bin Lühay adında bir şahıs ticaret için gittiği Şam'da putları (heykelleri) görünce, dönüşte aynısını Araplar

¹²¹ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 29.

¹²² İsra 17/40.

¹²³ Şemseddin el- Afganî, *Cuhud'u Ulema'il Hanefiye*, III.1298.

¹²⁴ Allahı cisimleştirme inancı.

¹²⁵ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 31.

için de dikti ve onlara tapmalarını din haline getirdi. Onlar için Bahira, Sâibe ve Ham bid'âtlerini icât edip fal oklarıyla kısmet arama gibi diğer bazı yenilikler ve dinî merasimler icât etti.¹²⁶ Bu câhiller, Hanîf dinini bırakıp bu hurâfelere körü körüne uydular. Sonradan gelen nesilleri ise, böyle uyduruk şeyler konusunda atalarının geleneklerine sımsıkı bağlandılar ve bu bağnazlığı katî bir hüccet olarak görmeye başladılar.¹²⁷

Söz konusu Tahrîf Amr b. Lühay ile başlamışsa da aslında sorgulanması gereken ona uyan müşriklerin cehâletidir. Zira bunlar, ataları olan İbrâhim ve İsmâil (as) gibi peygamberlerden tevârüs etmiş bir dine mensup iken nasıl olur da sirâdan bir adamın diktiği taşlara taparlar. Ayrıca ilk ataları İbrâhim ve İsmâil (as) olmasına rağmen bunlar Amr b. Lühay denilen kişiye uyan yakın dedelerinin davranışlarını hüccet olarak görmeleri daha büyük bir cehâlettir.

2.2.1.4. Ahiret İnancının Körelmesi

Dehlevî'ye göre, ahiret ve haşir meselesi önceki peygamberler tarafından beyân edilmişse de peygamberimiz (sav) yaptığı kadar detaylı bir şekilde anlatmamışlar ya da ahiretle ilgili Kur'ân-ı Kerim'de bulunan bilgi, diğer semavî kitaplarda bu kadar tafsilatlı değildi. Zaten ahiret ile ilgili fazla bir bilgiye sâhip olamayan müşrikler, ahretin vuku'' bulmasına pek ihtimal vermiyorlardı. Zamanla ahiret inancı tamamıyla köreldi ve insanlar ahireti inkâr etmeye başladılar.¹²⁸

Ancak ahiret ile ilgili bilgileri her ne kadar fazla detaylı değilse de sonuçta bu bilgi onlara peygamberler tarafından verilmişti. Ayrıca Allah, insana verdiği akıl ve idrâktan ötürü onu muhâtap almaktadır. Eğer akıllarını azcık kullanmış olsalardı ahireti inkâr etmelerine imkân olmayacaktı. İleride cevâp kısmında bu konudaki ayetleri zikredeceğiz inşallah.

2.2.1.5. Peygamberin Risâletini Kabul Etmemek

Müşrikler, dedeleri olan Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in (as) hatta Hz. Musâ'nın (as) peygamberliğini kabul etmelerine rağmen, câhil ve idrâksiz oldukları için peygamberlerin beşerî vasıflarını peygamberliğe ters olarak görüyorlardı. Böylece

¹²⁶ Dehlevî, "Hüccetullâh el- Bâliğa", I. 361.

¹²⁷ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 32.

¹²⁸ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 32.

beşerî özellikler, onların peygamberlerin gerçek cemallerini ve yüce makâmlarını görmeye kendilerince engel oluyordu. Allahu Teâlâ'nın peygamberleri göndermesindeki hikmetini düşünemedikleri ve tedbîr-i ilâhinin sırrına vâkîf olmadıkları için peygamberlerin gönderilmesini de tuhaf karşıyorlardı. Zira onların inancına göre elçi, gönderenin özelliklerine sâhip olmalıydı ve ikisi ortak vasıflara hâiz olmalıydı. Onun için can alıcı ve düğümlü şüphelerin içine giriyorlardı. Mesela, şöyle diyorlardı:

a. Bir peygamber, nasıl olur da yemek ve içmeye muhtaç olabilir?

وَقَالُوا مَا لِيهِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا أَوْ يُلْقَى

إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا

“Şöyle dediler: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, sokaklarda gezer? Ona, beraberinde bulunup uyarıcı bir melek indirilseydi ya! Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya besleneceği bir bahçe olsaydı ya!" Bu zâlimler, inananlara: "Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler.”¹²⁹

b. Allahu Teâlâ, peygamber olarak niye bir melek göndermedi?

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ

مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

“İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demiş olmalarıdır. De ki: "Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.”¹³⁰

c. Niye Allah, herkese ayrı ayrı vahiy göndermiyor?

قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ

¹²⁹ Furkan 25/7-8.

¹³⁰ İsrâ 17/94-95.

"Siz de ancak bizim gibi birer insansınız. Rahman da bir şey indirmemiştir. Sadece yalan söylüyorsunuz" dediler.¹³¹

Ve bunlara benzer daha niceleri...¹³²

Sonuç olarak, bunlar peygamberliğin hikmetini ve tedbîr-i ilâhiyi düşünerek teslimiyet göstermek yerine kafâlarına göre yorumlarda bulunup zanlarına göre hareket ettiler. Böylece peygamberlerle ilgili kafâlarında oluşturdukları yanlış profil yüzünden peygambere imân etmekten uzaklaştılar.

2.3. KUR'ÂN'IN MÜŞRİKLERLE CEDELİ

Kur'ân-ı Kerim, müşrikleri bâtil inançlarına karşı uyarıyor ve onların cehâletlerinden vazgeçmelerini emrediyor. Bunu yaparken onların bâtil inançlarını birçok yolla reddediyor. Bu yolları şöyle açıklamak mümkündür:

a. Müşriklerden iddiâ ettikleri şeyler için delil istemiş ve kör taklitle sımsıkı baba ve ecdatlarının yoluna bağlı olmalarını eleştirmiştir. Böylece, onları aklî arayışlara girmelerini sağlamış ve nihâyetinde inançlarının bâtil olduğunu ortaya koymuştur:

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

الْحَقِّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ

"O'nu bırakıp tanrılar mı edindiler? De ki: "Kesin delilinizi getirin. İşte benim ve ümmetimin Kitap'ı ve senden öncekilerin kitapları." Hayır; onların çoğu gerçeği bilmez de yüz çevirirler."¹³³

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

"Allah'la beraber, varlığına hiçbir delili olmadığı halde başka tanrıya tapanın hesabını Rabbi görecektir. İnkârcılar elbette kurtulamazlar."¹³⁴

¹³¹ Yâsîn 36/15.

¹³² Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 33.

¹³³ Enbiyâ 21/24.

¹³⁴ Müminun 23/117.

أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَلِلَّةَ مَعَ اللّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ

صَادِقِينَ

“Yoksa önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: "Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin.”¹³⁵

قَالَ أَوْلُو جِنْتِكُمْ بِأَهْدَى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ

“Gönderilen uyarıcı: "Eğer size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş isem de mi bana uymazsınız?" dedi. Onlar: "Doğrusu sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz." dediler.”¹³⁶

b. Yaratıcı ile yaratılan arasında eşitliğin olamayacağını ve yaratıcının lâayık olduğu saygı, yaratılanların lâayık olduğu saygıyla kıyaslanamayacak kadar yüce olduğunu beyân etmiştir:

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكَاءَ خَلَفُوا كَخَلْفِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ
عَلَيْهِمْ قُلِ اللّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

“De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?", "Allah'tır" de. "Onu bırakıp, kendilerine bir fayda ve zararı olmayan dostlar mı edindiniz?" de. "Kör ile gören bir olur mu? Veya karanlıkla aydınlık bir midir?" de. Yoksa Allah'a, onun gibi yaratması olan ortaklar buldular da, yaratmaları birbirine mi benzettiler? De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır. O, her şeye üstün gelen tek Tanrı'dır.”¹³⁷

c. Daha önce gönderilmiş bütün nebi ve resullerin tevhidin ve kulluğun büyük hakikatini açıkladıklarını beyân etmiştir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

¹³⁵ Neml 27 /64.

¹³⁶ Zuhruf 43/24.

¹³⁷ Ra'd 13/16.

“Senden önce gönderdiğimiz her peygambere: "Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin" diye vahyetmişizdir.”¹³⁸

d. Putlara tapmanın ve onlara ibâdet etmenin akıl dışı olduğunu beyân etmiştir. Konuşmayan ve işitmeyen bu cansız taşlar kemâl olarak insandan daha aşağı olmalarına rağmen nasıl olur da bunlar ulûhiyet mertebesine ulaşabilir de sonradan bunlara yönelip secde edilebilir: ¹³⁹

قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ

“İbrâhim: "O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara ne diye taparsınız?"¹⁴⁰

يَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

“Allah'ı bırakıp, kendisine fayda da zarar da veremeyen şeylere yalvarır. İşte derin sapıklık budur.”¹⁴¹

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَوَآءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا

يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar: "Bunlar, Allah katında bizim şefâatçılarımızdır" derler. De ki: "Göklerde ve yerde, Allah'ın bilmediği bir şeyi mi O'na haber veriyorsunuz?" Allah, onların ortak koşmalarından münezze ve yücedir.”¹⁴²

Allah, (cc) sıraladığımız bu ayetlerde müşriklerin ona şirk koşmaları konusunda yanlış bir yol izlediklerini ve bunu yaparken delilsiz ve mesnetsiz yaptıklarını beyân etmektedir. Peygamberin dili üzerine onlardan delil istemiş bu konuda akıllarını kullanmalarını tavsiye etmiştir. Onları yaratan ve rızıklarını veren Allah'tan başkası olmadığını dikkatlerine sunmuştur. Akıllarını kollarına yerine kör taklitle ecdadlarına uymalarını çoğu kez onlara soru yönelterek tenkît etmiştir.

¹³⁸ Enbiyâ 21/25.

¹³⁹ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 35.

¹⁴⁰ Enbiyâ 21/66.

¹⁴¹ Hac 22/12.

¹⁴² Yunus 10/18.

Kudret sahibi olan yaradanla âciz olan yaradılana kıyaslanamayacağını, fayda da zarar da veremeyen taşlara tapmanın akıl karı olmadığını ve önceki peygamberlerin de tebliğ etikleri şeyin tevhit ve rubunbiyet olduğunu onlara izâh etmiştir.

2.3.1. Teşbihin Reddedilmesi

Teşbih, (müşriklerin Allah u Teâlâ'yı mahlûklara benzetmesi) onların ulûhiyetle ilgili bazı sıfatları idrâk edememelerinden kaynaklanmaktaydı. Anlamadıkları şeylere karşı teslimiyet göstermek yerine, yanlış değerlendirmelerde bulunarak Allah'ın vasıflarını insanların niteliklerine kıyâs yaparak sapıklığa düşmüşlerdi.

Kur'ân-ı Kerim, teşbihi birkaç yolla reddetmiştir:

a- Onlardan iddialarını ispât edecek deliller istemiş ve bu konuda akıllarını kollanma yerine babalarına sınımsız bağlanmalarını ve onları taklit etmelerini eleştirmiştir.¹⁴³

b- Hâşâ Allah'a evlat nispet edenlere reddiye olarak, baba ile evlat arasında cinsiyet benzerliği olması gerektiğini ve Allah'ın bir benzeri olamayacağını beyân etmiştir:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

*"De ki: O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir."*¹⁴⁴

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا

أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

*"Allah çocuk edindi" dediler; hâşâ; O müstağnidir; göklerde ve yerde olanlara sâhip tir. Elinizde, onun çocuk edindiğine dair bir delil yoktur, bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı nasıl söylüyorsunuz?"*¹⁴⁵

¹⁴³ Bundan önceki fasılda bununla ilgili ayet geçti.

¹⁴⁴ İhlas 112/1-4.

¹⁴⁵ Yunus 10/68.

a- Kur'ân'ın haber verdiği göre ve tarihten de anlaşıldığı üzere müşrikler kız çocuklarını sevmez hatta bazıları onları diri diri gömerdi. Ancak bu müşrikler, melekler Allah'ın kızları olduğunu iddiâ ediyorlardı. Kur'ân, onların kendilerine yakıştıramadıkları şeyi Allah'a nispet etmelerini dikkat çekici bir şekilde kınamıştır:

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلرَّبُّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ

“Putperestlere sor, kızlar senin Rabbinin de erkekler onların mı?”¹⁴⁶

İmâm Dehlevî, bu konuyu değerlendirirken buraya şöyle bir not düşmüştür: “Bazı insanlar dine yaklaşırken, mantıksal mukaddimeler ve şiirsel duyguları kullanmayı âdet haline getirmişler ve her şeye akılları ve duygularıyla yaklaşırlar. Arap müşriklerin çoğu da bu hal üzereydi. İşte biraz önce beyân ettiğimiz yollarda ve zikrettiğimiz ayetlerde bunlara reddiye vardır.”¹⁴⁷

Burada bir kez daha anlıyoruz ki dinî hükümlere salt akılla yaklaşılmaz. Zira dinin sahibi Allah'tır ve koyduğu her bir kânunda aklın idrâk edemediği yüzlerce hikmet olabilir. İslam dininin evrenselliği ve kıyamete kadar bütün zamanlara hitâp ettiğini hesaba kattığımızda bir hükmü değerlendirirken daha temkinli davranmamız gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bunu söylerken amacımız aklîtamamıyla devre dışı bırakmak değildir. Zira Kur'ân bizi düşünmeye ve aklımızı kullanmaya teşvik etmektedir. Ancak buradaki amacımız aklı, naklin önüne geçirmemektir. Bir konu hakkında eğer sahih bir nakil varsa aklımız almazsa da onu kabul ederiz. İtikadî meselerde aklî içtihada yer olmadığı malumdur. Naklin bulunmadığı bazı fer'î meseler kişinin içtihadına bırakılmışsa da yine de kişi içtihat ederken maslahatâ ve islamın genel çerçevesine riâyet etmek zurundadır.

2.3.2. Tahrîfin Reddedilmesi

Kur'ân, müşriklerin Hanîf dininde yaptıkları tahrîfi iki yolla reddetmiştir:

a. Kur'ân; müşriklerin yaptığı tahrîfin, Hanîf dininin temsilcileri olan önceki peygamberlerden nakil edilmediğine dikkat çekmektedir. Müşriklerin bu tahrîfatı hiçbir peygamberin vahyine dayanmadan, heva ve heveslerine uyarak icât ettiklerini beyân etmiştir:

¹⁴⁶ Saffat 37/149.

¹⁴⁷ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 36.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Allah’ı bırakıp taptığınız, sizin ve babalarınızın adlandırdığı putlardan başka bir şey değildir. Allah onların doğru olduğuna dair bir delil indirmemiştir. Hüküm vermek ancak Allah’a aittir; kendisinden başkasına değil, O’na tapmanızı emretmiştir. Bu, dosdoğru dindir, fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁴⁸

b. Bu tahrîflerin masum olmayan kişilerce uydurulduğunu, dolayısıyla onlara kör taklitle tabi olunmaması gerektiğini ifâde etmiştir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا

يَهْتَدُونَ

“Onlara: "Allah’ın indirdiğine uyun" denilince, "Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız" derler; ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru olmayan kimseler idiyseler?”¹⁴⁹

Ne gariptir ki bu gün bile bazı Müslümanlar bazı örf ve adetlerinde dine muhâlif hareket etmektedir. Bu durum kendilerine sorulduğu zaman “Ata ve ecdadımızdan gelen bir gelektir” diye cevâp verirler. Yanı, atalarının yaptıklarını Allah’ın emrine tercih ederler. Bazı mütedeyyin insanımız da bazı konularda sünnete muhalif hareket etmelerini hocasına veya şeyhine bağlamaktadır. Mesela, hocam sakal bırakmamış ben de bırakmam veya hocam ikindi namazından önceki sünneti kılmıyordu bende kılmam demeleri gibi. Oysa bir Müslümanın en büyük hocası peygamberidir. İşte bu tür davranışlar insanı küfre götürmezse bile müşriklerin davranışlarına çok benzemektedir.

2.3.3. Ahireti Uzak Görmenin Reddedilmesi

Kur’ân-ı Kerim, ahirette tekrar dirilmeyi ve dünyada yapılanların hesabını vermeyi uzak görenlere birçok yönden cevâp vermiştir:

¹⁴⁸ Yusuf 12/40.

¹⁴⁹ Dehlevî, “el-Fevzu’l Kebîr”, s. 37.

a. Yeryüzünün ölümünden sonra mevsimlerle tekrar dirilmesi ve benzeri örneklerle ahireti kıyâs yoluyla ispât etmiştir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتَى

إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Kupkuru gördüğün yeryüzünün, Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçmesi, kabarması, Allah'ın varlığının belgelerindedir. Ona can veren Allah şüphesiz ölüleri de diriltir. Doğrusu O her şeye kadir'dir.”¹⁵⁰

b. İnsanın ilk yaradılışı örnek gösterilmiştir. Burada Allah'ın kudretinin ve gücünün her şeye yettiği ve ilk yaratmadan sonra tekrar dirilmenin mümkün olduğu hatta daha kolay olduğu beyân edilmiştir:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي

الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا

فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ¹⁵¹

“İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir ve kendi yaratılışını unuttur da; "Çürümüş kemikleri kim yaratacak" diyerek, Bize misâl vermeye kalkar?

De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilendir." Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız. Gökleri ve yeri yaratan, kendilerinin benzerini yaratmaya kadir olmaz mı? Elbette olur; çünkü O, yaratan ve bilendir.”

c. Kıyametin ve tekrar dirilmenin kesin meydana geleceğini ve buna imân etmenin vâcip olduğunu bütün semavî kitapların haber verdiğini beyân etmiştir.¹⁵²

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

¹⁵⁰ Fussilet 41/39.

¹⁵¹ Yâsîn 36/77-81.

¹⁵² Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 37.

“Bu indirdiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayan, Mekkelileri ve etrâfındakileri uyaran mübarek Kitap'tır. Ahirete inananlar buna inanırlar, namazlarına da devam ederler.”¹⁵³

Birinci ayette Kur'ân, insanı üç yolla aklî muhakemeye davet etmektedir: Birincisi, ahirette dirilmesini ilk yaratılışıyla mukayese etmesidir: İnsanı ilk yaratışında bir damla sudan yaratan Allah, onu tekrar diriltmeye mantıksal olarak elbette muktedir olduğunu beyân etmiştir. İkincisi, dirilişi bir kudret örneği ile ispât etmiştir: İki zıt tabiatlı olan ateş ve yaş ağaçtan insanoğlunun faydalandığı ateşi çıkararak kudret, şüphesiz insanı tekrar diriltmeye kadir olduğunu ifade etmiştir. Üçüncüsü, insanın yaratılışını yer ve göğün yaratılışıyla kıyâs yapmasıdır: Cisim olarak büyük ve ince bir düzene sâhip olan yer ve gökleri yaratan âlim Allah, daha küçük ve basit olan insanı tekrar yaratması işten bile olmadığını açıklamıştır. Bu üç yol, bir insanın eğitim durumu ne olursa olsun anlayabildiği ve aklını kullanan herkese ahirete imân etmekten başka çare bırakmadığı yollardır.

2.3.4. Peygamberin Risâletini Kabul Etmemenin Reddedilmesi

Peygamberimizin risâletini kabul etmeyen müşriklere karşı Kur'ân'ın reddi, yine birkaç vecih ile olmuştur:

a. Müşriklere, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil (as) gibi peygamberlerin peygamberliğini kabul etmelerine rağmen, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini niçin kabul etmedikleri zımnen sorulmuştur. Çünkü onlar da, bu peygamber gibi kendilerine vahiy inen beşerlerdi. Beşer olmak, onlarda peygamberliğe engel değilse bunda da engel olmamalıydı:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ

“Senden önce kasabalar halkından şüphesiz, kendilerine vahyettiğimiz bir takım insanlar gönderdik.”¹⁵⁴

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

¹⁵³ En'âm 6/92.

¹⁵⁴ Yusuf 12/109.

“İnkâr edenler: "Sen peygamber değilsin" derler; de ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve Kitap'ı bilenler yeter."”¹⁵⁵

b. Peygamberliğin ilâhî vahiyden ibaret olduğunu ve Allah, insanlar arasında dilediği kişiyi bu işe seçebileceğini beyân etmiştir. Dolayısıyla; peygamber olmak melek olmayı gerektirmediği gibi beşeri vasıflar da ona engel olmadığını izâh etmiştir:¹⁵⁶

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ

“De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım; ancak bana tanrınızın tek bir Tanrı olduğu vahyolunuyor.”

c. Kur’ân-ı Kerim, Allah’ın insanlarla iletişime geçme yollarını açıklayarak vahyin da bu yollardan birisi olduğunu beyân etmiştir. Dolayısıyla, vahyin bir insana inmesinin imkânsız şeylerden olmadığını ifâde etmiştir:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ

عَلِيٌّ حَكِيمٌ

“Allah bir insanla ancak vahiy suretiyle veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderir; izniyle, dilediğini vahyeder. Doğrusu O yücedir, Hakim'dir.”

157

d. Kur’ân, müşriklerin peygamberden istedikleri her mucizenin meydana gelmemesinde, onların peygamberimiz yerine peşinden gitmek istedikleri kişilere peygamberliğin verilmemesinde, peygamber olarak meleklerin gönderilmemesinde ve her bir şahsa vahyin indirilmemesinde büyük ve küllî maslahatların olduğunu beyân etmiştir.

Peygamber Efendimiz’in (sav) kendilerine gönderildiği insanların çoğu müşrik olup tevhit dininden iyice uzaklaştıkları için, Kur’ân-ı Kerim bu meseleleri birçok ayet ve surede değişik üslup ve vurgularla tekrar etmiştir. Kur’ân-ı Kerim, bu meselelerin tekrarından kaçınmamıştır. Zira mutlak hâkim olan Allah’ın böyle câhil

¹⁵⁵ Ra’d 13/43.

¹⁵⁶ Kehf 18/110.

¹⁵⁷ Şurâ 42/51.

ve zayıf akıl sâhip lerinin kalplerine imânın ancak tekrarlar ve vurgu yaparak yerleşeceğini biliyordu.¹⁵⁸

Sonuç olarak, Cenab-ı Allah saydığımız yollarla şüphe bırakmayacak şekilde müşriklere imân hakikatlarını ortaya koymuştur. Allah'a gerektiği gibi imân etmenin, Hanîf dininde yaptıkları tahrîften vazgeçmenin, ahiretin varlığına imân etmenin ve Hz. Muhammed'in (sav) Allah'ın resulü olduğu ve ona imân etmenin gerekliliğini kesin delillerle ifâde etmiştir. Bu delillerden sonra aklın imân etmekten başka çaresi kalmamıştır. Meğer hakkı görme konusunda basiretlerine perde inenler veya inâd ve kibir konusunda nefislerine esir olanlar müstesna.

2.4. KUR'ÂN'IN YAHUDİLERLE CEDELI

2.4.1. Lâfzî Tahrîf

Yahudilerin sapkınlıkları sayacağımız hasletlerdeydi: Aslında Yahudiler Tevrat'a inanıyorlardı ancak Tevrat'ın hükümlerini lâfzî veya manevî olarak tahrîf ediyorlardı. Onun ayetlerini gizliyor ve ondan olmayan şeyleri ona ilave ediyorlardı. Onun hükümlerini yerine getirme noktasında gevşeklik gösteriyor veya uyguladıkları ibâdetlerde de aşırı gidiyorlardı. Peygamber Efendimiz'in (sav) risâletini inkâr ediyorlardı ve ona karşı edepsizlik ederek onu kötülüyorlardı. Hatta Allah u Teâlâ'ya karşı bile edepsizce davranışlar sergiliyorlardı. Bunların yanında cimrilik, dünya malı hırsı ve benzeri hasis huylar taşımaktaydılar.¹⁵⁹

Şâh Veliyullah Dehlevî, Yahudilerin yaptığı tahrîfle ilgili şöyle diyor: “Benim yaptığım tespite göre Yahudilerin yaptıkları lâfzî tahrîf; Tevrat'ın aslında değil, tercümesinde ve izâhında olmuştur. Yani, Tevrat'ın bizzat metnine dokunmasalar da onun tercümesini, metne bağlı kalmadan heva ve heveslerine göre yapmışlar. Böylece, istedikleri helâlî haram, istedikleri haramı da helal etmişlerdir. Bu görüş, aynı zamanda İbni Abbâs'ın da görüşüdür”.¹⁶⁰

Şimdi biraz önce dile getirdiğimiz Yahudilerde bulunan hasletleri teker keker ele alalım:

¹⁵⁸ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 38.

¹⁵⁹ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 40.

¹⁶⁰ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 40.

2.4.2. Manevî Tahrîf ve Bazı Örnekleri

Yahudilerin yaptıkları manevî tahrîf ise; doğru yoldan saparak, Tevrat'ın ayetlerini yanlış te'vîl etmek ve ayetleri zorlamayla, murat edilmeyen manâlar üzerine hamletmekten ibaretti. Şimdi bu manevî tahrîfin birkaç örneğini zikrelelim:

a. Allah Teâlâ; bütün dinlerde, mümin olup ancak günah işlemekle fâsık olan kişi ile kâfir olan kişi arasında farkı belirtip, kafir için ebediyen olmak üzere şiddetli cehennem azabını vadetmiş; fâsık için ise, peygamber ve resullerin şefâatiyle ateşten çıkmasını mümkün kılmıştır. Her semavî dinde kendi ismi ve üslubuyla bu konu açıkça beyân edilmiştir: Tevrat'ta Yahudiler ve İbraniler için, İncil'de Hıristiyanlar için, Kur'an'da ise, Müslümanlar için bu mesele tespitli bir şekilde izâh edilmiştir.

Bu işin temel döngüsü, şuna bağlıdır: Bir insanın cennete girmesinin şartı; Allah'a ve ahiret gününe imân etmek, kendilerine gönderilen peygambere itâat etmek, peygamberin getirdiği emirleri yerine getirmek ve yasaklarından uzak durmaktır. Söz konusu şartları yerine getirmeyen, kim olursa olsun cennete giremez. Bu noktada Yahudi, Hıristiyan ve diğerleri herkes eşittir ve hiçbir kesimin bu konuda kendisine hâs ayrıcalığı yoktur. Ancak Yahudiler, Yahudi veya İbrâni olanın muhakkak cennete gireceğini ve mutlaka peygamberlerin şefâatine mazhar olup ateşten çıkacağını ve ateşe girenin sadece sayılı günler kalacağını iddiâ etmeye başladılar. Onlar, Yahudi veya İbrâni olan birinde yukarıda zikredilen hükmün bağlı olduğu esâslar gerçekleşirse de; Allah'a, peygamberlere ve ahiret gününe sahih anlamda imânları gerçekleşirse bile cennete gireceğini zannettiler. Bu ise, apaçık bir hatâ ve katıksız bir cehâlettir.¹⁶¹

Kur'an-ı Kerim; tüm semavî kitaplardan sonra gelip onları ihatâ ettiği için ve ayrıca onların içindeki kapalı hükümleri açıklığa kavuşturduğu için, Yahudilerin bu tarz şüphelerini de açıklamış ve ikna edici bir şekilde onlara cevâp vermiştir:

وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى

اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

¹⁶¹ Muhammed Abdurrahman el- Kadeh, *Mucez'u Tarih'il Yehud*, Medine İslam Üniversitesi, sayı. 107. 281.

"Ateş bize sadece sayılı birkaç gün degecektir", derler; sor, "Allah katından siz söz mü aldınız?", eğer öyle ise Allah sözünden caymayacaktır. "Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?" Hayır, öyle değil; kötülük işleyip suçu kendisini kuşatmış olan kimseler; cehennemlikler işte onlardır. Onlar orada temellidirler."¹⁶²

b. Önceki dinlerde; insanlara Allah tarafından emredilen uygulamalar, o asrın maslahatına göre teşri' edilmiştir. Kânun koyma noktasında, o dönemdeki İnsanların faydasına olacak doğru kânunlar temel alınmıştır. Ardından Allah, onların sınıksız bu kânunlara bağlı kalmalarını ve bu konuda devamlılık göstermelerini emretmiştir. Hakkın bunda münhasır olduğunu, tekitle bilmelerini istemiştir. Hakkın onda münhasır olmasından maksat, bunun o asra has olması ve devamlılığının göreceli bir durum olup, hakiki bir devamlılığı ifade etmemesiydi. Yani; bu devamlılık, yeni bir peygamberin gelip yeni bir nübüvvetin perdesini aralayınca kadardı. Yeni peygamberin getireceği hükümler, önceki peygamberin hükümlerini nesih ederek devam edecekti. Ancak Yahudiler; söz konusu bu devamlılıktan, Yahudiliği nesih etmenin mümkün olamayacağı iddiasını çıkardılar. Allah'ın, onlara dine karşı samimi olmalarını emretmesini bu dinden başka bir dinin olamayacağına yorumladılar.¹⁶³

Ayrıca; bu dine samimiyetle sarılmalarını ve ona sâhip çıkmalarını tavsiye eden Hz. Yakup (as) gibi peygamberlerin amacı, onların sağlam imân ve salih amele yönelmeleriydi. Onların tavsiyeleri hususî bir millete veya hususî bir din hakkında değildi. Ancak Yahudiler; bu konuda da, hususiyeti itibâra alıp Yakub'un (as) oğullarına sadece Yahudiliği vasiyet ettiğini zannettiler. Böylece, manevî tahrîfatlarına bir tane daha eklemiş oldular.¹⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim, bu vasiyetiyle ilgili şöyle buyurmaktadır:

وَوَصَّيْنَا بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ

¹⁶² Bakara 2/80-81.

¹⁶³ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 40.

¹⁶⁴ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 43.

“İbrâhim bunu oğullarına vasiyet etti. Yakub da: "Oğullarım! Allah dini size seçti, siz de ancak O'na teslim olmuş olarak can verin" dedi.”¹⁶⁵

Görüldüğü gibi Yakub'un (as) evlatlarına Allah'ın dinini ve müslüman olarak ölmelerini tavsiye etmiştir. Ayette Yahidilikle ilgili hiç bir beyân yoktur.

c. Allah, her dinde peygamberleri ve onlara gerçek anlamda ittiba etmiş kişileri şerefli kılmış ve onları mukarrabun (yakın kullar), sevgili kullar ve nurlu kullar olmakla nitelendirmiştir. Onlara düşmanlık yapanları ve dinini inkâr edenleri ise; gazaba uğrayanlar, kendilerine lanet edilenler ve buğz edilenler diye vasıflandırmıştır. Bu vasıflar, her dinde birbirine benzer lafızlarla ve bilinen kelimelerle aynı manâyı ifâde edecek şekilde gelmiştir. Allah, Tevrat'ta salih kullarından “Sevgili kullar” tabiri yerine, “Oğullar” tabiriyle bahsetmektedir. Bunda, hiçbir gariplik yoktur. Çünkü her iki tabir de, hoşnutluğu ifâde ederken, insanlarla Allah arasındaki bağın sadece salih amelde olduğunu belirtir. Ayrıca, Allah'ın sıfatları peygamberler ve kendilerine indirilen kitaplar vasıtasıyla izâh edilmiştir. Dolayısıyla, Hâşâ oğlunun olmayacağını iyi biliyorlardı. Hatta “oğullar” tabiri onlar için müteşâbih olup imtihân vesilesi de olabilir. Ancak, Yahudiler bu şereflemenin “Yahudi”, “İbrani” ve “İsraili” isimlerinden dolayı olduğunu sandılar. Onlar bu teşrifin her hangi bir milletin isminden dolayı olmayıp ancak Allah'a boyun eğip itâat etmek, peygamberler ve resullerin yolundan gitmekten dolayı olduğunu bilemediler.¹⁶⁶ Cenab-ı Allah, onlardan şöyle bahsetmektedir:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ

*Yahudiler ve Hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. "Öyleyse günahlarınızdan ötürü size niçin azabediyor? Bilakis siz O'nun yarattığı insanlarsınız"*¹⁶⁷

Bu noktada, Yahudilerin zihinlerine takılıp kalmış ve inançlarına sirayet etmiş, baba ve ecdatlarından kendilerine tevârüs etmiş pek çok fâsid teviller

¹⁶⁵ Bakara 2/132.

¹⁶⁶ Muhammed Abdurrahman el- Kadeh, *Mucez'u Tarih'il Yehud*, Medine İslam Üniversitesi, sayı. 107. 282.

¹⁶⁷ Mâide 5/18.

bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim; bütün bu şüpheleri, en mükemmel şekilde deliller sunarak gidermiştir.¹⁶⁸

Sonuç olarak Dehlevî'ye göre, Yahudiler Tevrat'ın lafzinâ dokunmamış olsalar da lafzinâ yükledikleri bu bozuk manâlarla onu büyük tahrîfe maruz bırakmışlar. Lafzinâ heva ve heveslerine göre verdikleri bu fâsid tevillerle onu özünden çıkardılar. Böylece Allah tarafından Musâ'ya (as) indirilen Tevrat'la onların amel ettiği Tevrat arasında dağlar kadar fark oluşmuştu. Aslında Yahudilerin yaptığı bu manevî tahrîfle Hıristiyanların İncil'de yaptıkları lafzî tafrif arasında pek bir fark yoktur.

2.4.3. Allah'ın Ayetlerini Gizleme

Yahudi tafriflerinden birisi de, Tevrat'taki bazı ayetleri gizlemeleridir: Onların içindeki bazı makâm sâhip leri Tevrat'a muhâlif hareket ediyorlardı. Şereflerini muhafaza etmek için ya da ileriye dönük talep ettikleri bir liderlik veya mevkii için, Tevrat'taki bazı hükümleri ve bu hükümleri ifâde eden ayetleri gizliyorlardı. Böylelikle; insanların onların hakkında, “*Bunlar Tevrat'la amel etmiyor*” diye düşünmelerini engelliyorlardı. Şimdi, bu konuya birkaç örnek verelim:

a. Yahudi âlimlerinin gizlediği hükümlerden birisi, zinâ edenin recm edilmesi (taşlanarak öldürülmesi)di. Bu hüküm, Tevrat'ta açıkça zikrediliyordu. Ancak; Yahudi âlimlerinin recmi terk etmeleri ve yerine sopalayıp yüzü karaya boyama cezâsını ittifâkla getirmeleri sebebiyle, recm cezâsını ortadan kaldırmış oldular.¹⁶⁹ Ondan sonra; bu utanç ve aybın bilinme korkusundan dolayı, açıkça recmi ifâde eden ayeti gizlediler.¹⁷⁰

b. Onların gizlediği ayetlerden birisi de, annemiz Hacer ve oğlu Hz. İsmâil'in evlatları içinden bir peygamberin gönderileceği müjdelerinin bulunduğu ayetlerdir. Bu ayetlerde, açıkça bir dinin Hicâz bölgesinde çıkıp kemâle ereceği bildiriliyordu. O din ile Arafat dağları telbiye sesleriyle dolacak ve insanlar dünyanın her tarafından buraya akın edeceklerdi. Bu ayetler; şu an bile Tevrat'ta mevcut olmasına rağmen, Yahudi âlimleri bu ayetleri te'vîl ederek insanlara sadece bir dinin çıkmasından söz

¹⁶⁸ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 41.

¹⁶⁹ Yusuf el- Huşan, *el Âsâr'ul Varidet'u fi'l Yehud*, Riyad, 2003, s. 287.

¹⁷⁰ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 45.

ettiklerini bildiriyorlardı.¹⁷¹ Ancak, bu dinin hak bir din olduğu ve ona ittiba edilmesi gerektiği gerçeğini gizliyorlardı. Bu ayetlerde ittiba emrin bulunmadığını söyleyerek şu cümleyi tekrar ediyorlardı: “*Büyük bir savaş (melhame) üzerimize farz kılınmıştır*”. Yani, tevatür’de beyân edildiği üzere, “*Bu din, hak bir dindir ve buna uymak gerekir*” ifadesinin aksine, bu dinin savaşılması gereken bâtıl bir dinmiş gibi gösteriyorlardı.¹⁷²

Şunu da söylemek gerekir: Yahudilerin geneli bile, bu bâtıl ve değersiz tevilleri kabul etmiyor ve bunların gerçek ve sâlim şeyler olmadığını biliyorlardı. Bundan dolayı da; birbirilerine, bu sırrı gizlemelerini tavsiye ediyor ve bunları aralarında açık ifşa etmemelerini söylüyorlardı:

وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِعَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ

“*İnananlarla karşılaştıkları zaman, "İnandık" derlerdi; birbirleriyle yalnız kaldıklarında, "Rabbinizin katında size karşı hüccet gösterebilir mi Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz? Bunu akletmiyor musunuz?" derlerdi. Gizlediklerini de, açıkladıklarını da Allah'ın bildiğini bilmiyorlar mı?*”¹⁷³

Dehlevî, bu konuyu izâh ederken şöyle diyor:

*Yahudilerin bu cehâletlerine; hatta yalan ve iftiralarına üzülmemek elde değildir! Allah'ın, annemiz Hacer ve oğlu Hz. İsmâil'e ihsan ettiği nimetleri bu kadar net bir şekilde zikretmesine rağmen, yine; bu hayırlı ümmeti, bu teşrif ve faziletleriyle beyân ettiği halde, bunda bu dine tabi olmaya bir teşvik ve yönlendirmenin bulunmadığını söylemek mümkün müdür?! Allah'ım, bu büyük bir iftirâdır.*¹⁷⁴

Evet, Yahudilerin durumu hangi açıdan ele alınsa üzücüdür. Allah'ın ayetlerine yükledikleri manâlarla yaptıkları tahrîfat ve bazı hükümleri ifâde eden ayetleri gizlemek yetmiyormuş gibi, Hâşâ! Sanki Allah onların yaptıklarından

¹⁷¹ es- Semevel el- Mağribî, *İfham'ul Yehud*, Dar'ul Cil, Beyrut, 1995. S. 119.

¹⁷² Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 45.

¹⁷³ Bakara 2/76-77.

¹⁷⁴ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 44.

haberdar değilmiş gibi "Rabbimizin katında size karşı hüccet gösterebilirler diye mi Allah'ın size açıkladığını onlara (Müslümanlara) anlatıyorsunuz?" diyorlardı. Bu sözleri onların Allah'a olan inançları da sağlam olmadığını gösteriyor. Yani, onlar imân esaslarını da Tevrat'a göre değil kendi heveslerine göre oluşturmuşlardı. Allah bizi muhafaza eylesin.

2.4.4. İftiralar ve Dine Eklemeler

Yahudilerin Allah adına uydurduklarına gelince, Tevrat'ta bulunmayan bazı şeyleri ona dâhil ederek Allah'a nispet etmelerinden ibaretti. Bu ise, hahamların dinde aşırı gidip haddi aşmalarından kaynaklanmaktaydı. Dinî hükümleri uygulama noktasında aşırı gittikleri için Şer'î bir nass olmaksızın kendi maslahatına göre bu aşırı hükümleri asıl olan hükümlere ekleyerek onların yerine koydular. Bununla birlikte, geçmiş atalarının bir şey üzerine ittifâk etmelerini kesin bir hüccet olarak kabul ediyorlardı. Hz. İsâ'nın (as) nübüvvetini inkâr ederken, dayandıkları tek şey atalarının sözleriydi. Onların durumları birçok hükümde böyleydi.¹⁷⁵

Tevrat'ın hükümlerini yerine getirmekte gösterdikleri gevşeklik ve kusur, dini yasakları çiğnemeleri, aşırı cimrilik ve dünya malı hırslarına gelince; açıktır ki, bunlar kötülüğü çok emredici olan nefse uymanın eseridir. Her konuda olduğu gibi, bu konularda da dinin emirlerine karşı laubaliliklerini ortaya koymuşlardır. Kötülüğü çokça emreden nefsin şerrinden, ancak Allah'ın merhamet edip seçtiği kimseler kurtulabilir:

وَمَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ اِنَّ رَبِّيْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ

"Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder. Doğrusu Rabbim bağışlayandır, merhamet edendir."¹⁷⁶

Şüphesiz bu rezalet, ehlikipta farklı bir renge bürünmüş ve onların en bâriz vasıfları haline gelmiştir. Çünkü onlar, zorlamayla fâsid tevillere girip heva ve heveslerine göre uydurdukları şeyleri din kisvesi altında doğru göstermeye çalışmışlar ve gerçek şer'i hükümlermiş gibi insanlara yansıtmışlardır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Yusuf el- Huşan, *el Âsâr'ul Varidet'u fi'l Yehud*, Riyad, 2003, s. 387.

¹⁷⁶ Yusuf 12/53.

¹⁷⁷ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 46.

Sonuç olarak şunu anlıyoruz: Yahudiler de müşrikler gibi bazı dini bilgileri Allah'ın kitabı olan Tevrat'tan alma yerine, atalarının görüş ve davranışlarından alıyorlardı. Bu durumun tehlikeli olduğu kadar dinde aşırı gitmek de o kadar tehlikelidir. Hele bir insan câhil olup aşırılıklarını dinden addetmeye çalışması daha da tehlikelidir. İslam tarihinde her birkaç asırda bu tarz fırkalar ortaya çıkmışlardır. Hz. Ali'ye karşı çıkan Hâricilerle bu gün kendilerine Selefî diyen bazı gurupların prensiplerine baktığımız zaman aynı şeyi görmek mümkündür. Ama bunlar hep azınlıkta kalmıştır. Cenab-ı Allah hiçbir zaman onların islam âlemini istila etmelerine fırsat vermemiştir.

2.4.5. Hz. Peygamberin Risâletini Uzak Görmelerinin Sebepleri

Efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) risâletini uzak görmelerine gelince; bunun sebebi, peygamberlerin çok veya az evlenmeleri gibi; adet, yaşam koşulları ve muâmelelerinin farklı olması ve şeriât hükümlerinin değişik olmasıydı. Allah'ın peygamber ve resullere indirdiği kânunların ve onların tebliğ şeklinin muhtelif olması, onlara yanlış geliyordu. Onlara göre, bütün peygamberler aynı şekilde yaşamalıydı ve aynı hükümleri getirmeliydi. Peygamberlerin geneli İsrail oğullarından gönderilmişken, Hz. Muhammed'in (sav) İsmâil oğullarından gönderilmesi, onların Hz. Muhammed'in (sav) risâletini kabul etmeme sebeplerinden bir diğeri idi.¹⁷⁸

Her konuda olduğu gibi Yahudiler, peygamberlerin vasıflarını tespit etme konusunda da yanlışlığa düştüler. Zira peygamberlerin çoğu farklı zamanlarda ve farklı milletlere gönderilmişti. Her biri beşerdi ve içinde yaşadığı toplumun örf ve yaşam biçimine meşru olmak kaydıyla ayak uydururdu. Dolayısıyla, her peygamberin tebliğ şeklinin ve öğrettiği hükümlerin diğerinkiden farklı olması kadar doğal bir şey olamazdı. Peygamberlerin geneli İsrail oğullarından gönderilmişken, Hz. Muhammed'in (sav) İsmâil oğullarından gönderilmesine gelince; Allah, peygamberlik görevini dilediği kişiye verir. Hiç bir semavî kitapta peygamberler sadece falan millettten olacaklar diye bir beyân yoktur. Bu durumu ehlikitap iyi bilmektedir.

¹⁷⁸ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 47.

Konusu gelmişken peygamberliğin gâyesinden, Nübüvvetin insanların ıslahındaki rolünden ve Peygamberlerin şeriâtlarının farklılığından biraz bahs etmekte fayda vardır:

2.4.5.1. Peygamberliğin Gâyesi

Nübüvvet meselesinde asıl olan; insanların nefislerini ıslah etmek, peygamberin kendilerine gönderilen kavmin yaşadığı örf ve adetlerini düzeltmek ve böylece onları doğru yola iletmektir. Bundan kasıt; iyilik ve kötülüğün, hayrın ve şerrin temellerini inşa etmek değildir. Çünkü Allah insanı yaratırken, güzeli ve çirkini zaten fitratına koymuştur. Böylece, her insan temiz bir fitrat üzerine dünyaya gelmektedir. Ancak Allah, bu temiz fitrata göre peygamberleri vasıtasıyla bazı hükümler göndermiştir. Peygamberlerin görevi, bu hükümleri insanlara tebliğ etmek ve bu hükümler vasıtasıyla insanları temiz fitratta tutmaktır. Sonuç olarak; peygamberlikten amaç, insanları şerden kurtarıp fitratlarında olan güzelliğe çekerek, onları ıslah etmektir, İyilik ve kötülüğün temellerini yeniden kurmak değildir.¹⁷⁹

Astronomik olayları açıklamak veya yer bilimiyle ilgili konuları araştırmak, hayvanat ve bitkilerle alakalı insanları bilgilendirmek peygamberlerin görevi değildir. Allah'ın nimetlerini veya günlerini hatırlatma babından faydalı olan birkaç mesele müstesnâdir.¹⁸⁰

Allah, her insanın fitratına gerçek bir imân yerleştirmiştir. Ancak maddi âlemin katmanları insan üzerine istila edince Allah, insan nefsinin ıslah etmek için Kur'an'ı indirmiştir.¹⁸¹

Peygamber efendimiz'in (sav): *إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ* “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim”¹⁸² hadis-i şerif'i, tam da bu noktaya işaret etmektedir. Zira ben güzel ahlâkı öğretmek veya tesis etmek için gönderildim dememiştir. Bunun anlamı şu olabilir: İnsanların fitratında zaten var olan güzel ahlâkı kötülük katmanlarının şerrinden muhafaza ederek tamamlamak için gönderildim. Güzel ahlâkı yeniden tesis etmek için değil. Çünkü var olan bir şeyi yeniden tesis etmenin bir faydası yoktur.

¹⁷⁹ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 47.

¹⁸⁰ Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I. 253.

¹⁸¹ Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*”, II. 147.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, No: 29 (9187); Beyhakî, Ahlâk, No: 40 (20571).

2.4.5.2. Nübüvvetin İnsanların İslahındaki Rolü

Her toplumun ibâdetinde, ev düzeninde, memleket idaresinde ve oluşturduğu medeniyetinde kendisine özel bir tarzı vardır. Peygamberlik; bu topluluklarda zuhur edince, bu adetleri kökünden kaldırıp yok saymaz ve onlara yeni adetler getirmez. Ancak bu âdetleri, adâlet terazisine koyarak ayıklar: bunlardan iyi olup Allah'ın kânunlarına ve rızâsına mutâbık olanları bâki kılar. Dinî asıllara muhâlif olup Allah'ın rızâsına uygun olmayanı ise, zaruret miktârınca değiştirerek düzeltir.¹⁸³

Yanı, peygamberlik müessesesi tamamıyla örf ve adetlere muhâlif değildir ve hiçbir toplumun örfünü tamamıyla ortadan kaldırmak gibi bir amacı olmamıştır. Ancak insanın fitratına ve Allah'ın rızâsına muhâlif olan kısmını değiştirerek düzeltmiştir. Böylece onları ıslah etmiştir. Ayrıca, hiçbir peygamber dış görünüşüyle Hâşâ menfur bir vasıfta olmadığı gibi, menfur bir harekette de bulunmamıştır.

2.4.5.3. Peygamberlerin Şeriâtlarının Farklılığı

Peygamberlerin şeriâtlarındaki farklılık, tıpkı doktorun hastalara koyduğu teşhisin farklılığı gibidir. O, mizaçları farklı olan iki hastadan birisine soğuk tabiatlı, diğesine ise sıcak tabiatlı ilâç ve gıdalar yazar. Doktorun bu iki reçetede gözettiği tek bir hedefi vardır; o da, her iki hastanın sadece mizaçlarını düzeltip hastalıkları izâle etmesidir. Bazen o, her bölgeye göre oranın ehline iyi gelecek farklı bir gıda veya ilâç tavsiye edebilir. Yine o, her mevsime ve iklime göre oraya uygun düşecek değişik bir reçeteyi tercih edebilir. İşte aynen bunun gibi, mutlak hakim ve gerçek tabip olan Allah, takdiri gereği nefis ve kalplerdeki manevî hastalıkları tedâvi etmeyi dileyince, her asırdaki toplulukların farklı adetlerine, yapılarındaki değişikliğe, onların yanında meşhur ve bilindik işlerin durumuna göre ilâç ve tedâvi sunmuştur.¹⁸⁴

Yine öyle, Allah'ın nimetlerini ve onun günlerini hatırlatmak da her milletin nezdinde bilinen ve onlarda yaygın olan bir üslup üzere olmuştur. İşte bundan dolayı, peygamberlerin şeriâtları birbirinden farklı olmuştur.¹⁸⁵

¹⁸³ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 253.

¹⁸⁴ Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I. 257.

¹⁸⁵ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 48.

Hız. Muhammed 'den (sav) önceki peygamberler, hüküm koyma konusunda kendilerinden bir önceki dine sadece eklemeler yaparlardı. Ondandır hüküm eksiltmez veya az bir kısmı hariç onu değıştirmezlerdi. Mesela, İbrâhim (as), Nuh'un (as) dinine bazı ibâdetleri ve sünnet olma gibi bazı fitrat gereği hasletleri eklemiştir. Musâ (as), İbrâhim'in (as) dinine deve etinin haramlığı ve zinâ adenlerin recmedilmesi gibi bazı hükümler eklemiştir. Peygamberimiz (sav) ise; hem ekleme, hem eksiltme, hem de değıştirmeler yapmıştır.¹⁸⁶

Dehlevî, bu konuyu izâh ettikten sonra ümmetin kötü âlimlerini davranışları bakımından Yahudilere benzeterek şöyle diyor:

“Sonuç olarak, eğer sen bu ümmette Yahudilerin örneklerini görmek istiyorsan, dünyayı talep eden kötü âlimlere bak! Onlar ki, atalarının yolunu taklit etmeye tutkun, Allah'ın kitabından ve Resulüllah'ın (sav) sünnetinden yüz çeviren kimselerdir. Onlar ki, âlimlerin Kur'ân ve sünnetten bir aslı bulunmayan aşırı ve katı görüşlerine veya onların hoş gördüğü istinbâtlarına itimât etmiştir. Onlar masum olan Allah'ın Resülü'nün (sav) kelâmından yüz çevirmiş ve uydurma rivâyetlerin peşine düşerek fâsid tevillerin arkasına düşmüştür. İşte bak! Bunlar, sanki onların aynısıdır.”¹⁸⁷

Evet, Cenab-ı Allah'ın Kur'ân'da Yahudilerin bu kötü huylarını zikretmesinin hikmetlerinden birisi de onlardan ibret alabilmemizdir. Müslüman, onların durumundan kendine ders çıkarıp o duruma düşmemelidir. Özellikle âlimler kendi mesuliyetini bilip sorumlu davranmalıdır. Allah'ın ayetlerini fâsid tevillerle tahrîf etmenin vehametini anlamalıdır. Birilerini memnun etmek veya bir makâm ve şöhreti muhafaza etmek için Allah'ın kitabındaki bazı hükümleri gizlemenin ne denli kötülük olduğunu idrâk etmelidir. Nefse ağır gelen bazı hükümlere asrımıza uymuyor deyip inkâr etmeye çalışmanın ne kadar büyük bir zülüm olduğunu görmelidir. Bid'at ve hurâfeleri dine ekleyip yeni hükümler çıkarmanın Allah'a iftira olduğunu aklından çıkarmamalıdır. Allah'ın ifrat ve tafriti sevmediğini asla unutmamalıdır. Dünya malı hırsı, cimrilik ve taassubun insanı nasıl dinden çıkardığını böylece bilmelidir. Hâsılı, heva ve hevesin peşinden gitmemeli, Kur'ân ve sünnetin yolundan

¹⁸⁶ Dehlevî, “Hüccetullâh el- Bâliğa”, I. 354.

¹⁸⁷ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 48.

ve ümmetin çoğunu teşkil eden ehlişünnetin icma'ından çıkmamalıdır. Azim ve çaba bizden Tefvik ise, Allah'tandır.

2.5. KUR'ÂN'IN HİRİSTİYANLARLA CEDELİ

2.5.1. Hıristiyanların Hz. İsa Gerçeği Konusundaki Dalâletleri

Hıristiyanlar, Efendimiz İsa'ya (as) inanıyorlardı. Ancak bunların dalâletleri Rab *Celle Celaluhu*'yu üç kısma ayırıp onların bir yönden birbirinden farklı; diğer bir yönden de birbirleriyle aynı olduğunu iddiâ etmelerinden ileri geliyordu. Onlar, bu üç kısmı “*Üç Uknum*”¹⁸⁸ diye isimlendirmişlerdi. Bunlardan biri babadır ki o, “*Âlemin Başlangıcı*”dır. İkincisi oğuldur. Bu da, “*İlk sadır olan şey*”dir ki, varlığın tümünü kapsayıcı genel bir manâyı ifâde eder. Üçüncüsü de, Ruhu'l Kudüstür ki bu da “*Mucerret Akıllar*”dır.¹⁸⁹

Hıristiyanlar, Allah ve Hz. İsa hakkında iddiâ ettikleri bu taksimat kuru bir iftirâdan ibarettir. Hıristiyanlardan önce hiçbir millet böyle bir iddiada bulunmamıştır. Biraz sonra cevâp kısmında ifâde edeceğimiz üzere bunlar iddialarını İncil'in bazı ayetlerine dayandırsalar da Allah ve Resulü hakkında ufak bir şüpheden dolayı bu kadar bâriz iftirâlarda bulunmak akıl kârı değildir.¹⁹⁰

2.5.1.1. Oğul Uknumun Mesih'in (as) Şekline Girmesi

Hıristiyanlar, Cebrail'in bazen insan suretine girip zuhur etmesi gibi, oğul uknumun da İsa'nın (as) ruhuna büründüğüne ve onun suretiyle ortaya çıktığına inanırlar. Bu sebeple, onun hem ilâh, hem de Allah'ın oğlu olduğunu söylerler. Ayrıca; onun üzerinde, beşeriyet ve ilâhlık makâmının birlikte cereyan ettiğini iddiâ ederler.¹⁹¹

Yine, Hıristiyanlar daha önce semavî dine mensup hiçbir milletin söylemediği belki de hayalinden bile geçirmedikleri bazı iddialarda bulunuyorlar. Ellerinde Allah'ın kitabı ve önlerinde Allah'ın peygamberi olan bir inancın mensupları en azından Allah'ın sıfatlarını ve peygamberin özelliklerini genel olarak bilirler. Böyle bir toplum nasıl olur da Allah'ın, insan suretine girdiğini veya bir beşerin ilâh olduğunu

¹⁸⁸ Üç madde, üç cevher.

¹⁸⁹ Beha en- Nehhal, *Teemmülat'ün fi'l İncil*, yy, 1994, s. 195.

¹⁹⁰ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 50.

¹⁹¹ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 50.

ya da Allah'ın oğlu olduğunu söyleyebilir. Bir beşerin ilâhlık makâmına yükselme fikrini yürütmek içlerinde birçok peygamberin çıktığı bir toplumdan duymak hayret verici bir şeydir. Bu tuhaf iddiaların sebebi Kur'ân'da birçok yerde ifâde edildiği gibi rahiplerin dünyaya olan aşırı sevgileriydi. Rahipler biraz dünya malını elde etmek veya bulunduğu makâmı muhafaza etmek veya dünyalık bir şöhrete kavuşmak maksadıyla, duruma göre hükümdara veya çevreye şirin görünmek için böyle büyük iftiralara tevessül edip büyük günahlara giriyorlardı. İnsanoğlu gerçekten gâfildir.

2.5.1.2. Bu Bâtıl İnançın Delilleri ve Cevâpları

Onlar, bu bâtıl ve garip inanç konusunda İncil'in bazı ayetlerine tutunmaktadırlar. Çünkü İncil'in bazı ayetlerinde, İsa (as) için “oğul” tabiri kullanılmıştır. Bazı ayetlerinde ise; İsa (as), Allah'ın bazı fiillerini kendi nefesine nispet etmiştir. Bu noktadaki birinci problemin cevâbı şudur:

İncil'de vârid olan ve İsa'ya (as) nispet edilen “oğul” lafzının; İsa'nın (as) kelâmı olup, herhangi bir tahrîf sonucu eklenmediğini farz edersek bile cevâbında şöyle deyebiliriz: Oğul lafzı İsa (as) zamanında sevilen, seçilmiş ve yakınlaştırılmış mânâsında kullanılmaktaydı. Nitekim bu hususun böyle olduğuna İncil'deki pek çok karine ve delil şahitlik etmektedir.¹⁹²

İkinci problemin cevâbı ise, şöyledir: Allah'ın fiillerinden bazısının İsa'ya (as) nisbetinin sıhhati kesin olduğunu kabul etsek bile bunun için şöyle deriz: Bu tıpkı bir beldenin hükümdarının diliyle: “*Biz falan beldeyi fethettik, şu kaleye hükmettik*” diyen elçinin anlatım tarzı gibidir. Hakikatte; bunu yapan hükümdar olup, bu fiil ona dönmektedir. Elçisi ise, sadece durumu bildiren bir tercümandan öteye geçememektedir. İkinci bir cevâp da şu olabilir: İsa'ya (as) gelen vahyin; Cebrail'in beşer suretine girerek vahiy getirmesi şekliyle değil de, mânâların ulvi âlemden onun kalbine ilhâm edilmesi şeklinde olması ihtimalidir. Bu sebeple; İsa'dan (as) bu fiilleri kendi nefesine nispet ettiğini hissettirecek söz cereyan etmiş olabilir. Bu, açık bir meseledir.¹⁹³

Ayrıca, Allah'ın (cc) bütün ruhların suretinde ruhi kisveye bürünüp beşer suretinde zühur ettiğini farz etsek bile, derinlemesine bir tetkikle incelendiğinde;

¹⁹² Muhammed el- Kurtubî, *el- İ'lam bima fi Din'ni Nesara*, Dia'ut Turas'il Arabî, Kahire, I.66.

¹⁹³ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 51.

ittihad lafzının bu manâda kullanılması, uygun düşmemektedir. Çünkü Allah, başka hiçbir mahlûkla ittihad kavramı içinde değerlendirilemez. Meğer büyük mecazlar devreye sokulsa... Bu manâyı ifâde etmek için kullanılacak en yakın ve en uygun lafız “*takvim*”¹⁹⁴ kelimesi ve benzerleridir. Allah, zâlimlerin söylediklerinden yücedir ve tüm noksanlık sıfatlardan münezzehtir.¹⁹⁵

Sonuç olarak; Allah, Kur’ân’da bu bâtil mezhebi reddetmiş ve İsâ’nın (as) onun kulu olduğunu, sıddıka olan Meryem’e bıraktığı pak ruhu olduğunu, Ruhü’l Kudüs’le onu destekleyip güçlendirdiğini ve Onu, özel inayetiyle kuşatıp muhafaza ettiğini beyân buyurmuştur.¹⁹⁶

Dehlevî, bu konuyu izâh ettikten sonra bazı evliyaların çocuklarını, babaları ve dedeleri hakkındaki inançları bakımından Hıristiyanlara benzeterek şöyle diyor:

*“Eğer bugün, içinde yaşadığın toplumda bu sapıkların numunelerini görmek istiyorsan, velilerin ve şeyhlerin evlatlarına bak. Onların, bunlar hakkındaki itikatlarına ve tasavvurlarına ve bunda ne hadlere vardıklarına iyi bak!”*¹⁹⁷

Kur’ân’da nasıl manâsı net olarak bilinmeyen müteşâbih ayetler varsa ve bunlar birer imtihân vesile ise, aynı şekilde İncil’in bu ayetleri de müteşâbih olup, o dönemin insanları için imtihân vesilesi olabilir. Dolayısıyla Hıristiyan âlemi bu ayetleri kendi heveslerine göre fâsid manâlarla te’vîl etmek yerine “*Biz rabbimizden gelen her şeye imân ettik*” deyip teslimiyet göstereceklerdi Allah’a koştukları şirkten ve akıl almaz bu iftiraldan kurtulmuş olurlardı. En azından eğer hakkıyla teslimiyet gösteremiyorsa bari Hz. İsâ’nın (as) onlara öğrettiği dinin çerçevesinde tevilleri yapmaları gerekirdi. Ama maalesef bir yandan cehâlet ve öbür yandan dünyalık sevdası onları dalâletin derin kuyularına attı. Sonradan gelenler de kör taklitle aynı kuyunun içine atıldılar.

2.5.2. İsâ’nın (a.s) Çarmıha Gerilmesi Konusundaki İnançları

Hıristiyanların dalâletlerinden birisi de, İsâ’nın (as) çarmıha gerilerek öldürüldüğüne kesin olarak inanmalarıdır. Oysa vakıa, bunun tersinedir. Aslında bu olay, onlar için bir muamma ve şüphe kaynağıydı. Zira Hz. İsâ’ya ne olduğunu tam

¹⁹⁴ Allah’ın, yaradılmışları biçimlendirip şekil vermesi anlamındadır.(bk. Celaleyn Tin Suresi 95/4)

¹⁹⁵ Dehlevî, “*el-Fevzu’l Kebîr*”, s. 52.

¹⁹⁶ Bakara 2/87, Ali imran 3/45, nisa 4/171, Meryem, 19/30.

¹⁹⁷ Dehlevî, “*el-Fevzu’l Kebîr*”, s. 51.

olarak bilmiyorlardı. Ancak İsâ'nın (as) göğe yükselerek ortadan kaybolmasını, çarmıha gerilerek öldürüldüğüne şüphe içinde yorumluyorlardı. Bu şüphe ve zanna dayalı inanç, nesilden nesile aktarılarak geldi. Tâ ki Kur'ân-ı Kerim, bu şüpheyi izâle edip hakikat perdesini aralayana kadar:¹⁹⁸

وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ

“Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara öyle göründü.”¹⁹⁹

İncil’de, İsâ’ın (as) sözü olarak zikrolunan ve onun öldürülmesine işâret eden ibârelere gelince, bunun manâsı Yahudilerin onu öldürmeye cüret ettiklerini ve buna teşebbüste bulduklarını bildirmekten başka bir şey değildir. Ancak Allah onu, onlardan koruyup muhafaza etmiştir. Havâriilerin bu konu hakkındaki sözleri ise, onun öldürülmesiyle ilgili yürütülen şüphe ve zandan kaynaklanmaktaydı. Çünkü daha önce hiç görmedik ve işitmedik bir hâdise olan göğe yükselme meselesinden haberleri yoktu.²⁰⁰

Yani, bu meselede de kendi şüphe ve zanlarını kesin bilgi yerine koyarak bir inanç haline getirmişlerdi. Aslında onlara düşen, bu konuda kesin bir bilgiye sâhip olmamalarını itirâf edip teslimiyet göstermeleriydi. Böylece, ne kendileri ve onlardan sonra gelen nesilleri yanlış bir inancın peşinden gitmemiş olurdu.

2.5.3. İncil’de Geçen “Faraklit” Kelimesini Hz. İsâ’ya Yorumlama Yanlışları

Onların dalâletlerinden birisi de; “Faraklit” kelimesiyle ilgiliydi. İncil’de, ilerideki zamanda gelmesi vaat edilip müjdelenen Faraklit’ in İsâ (as) olduğunu ve ölümünden sonra tekrar havarilere gelerek kendilerine İncil’e sarılmalarını emrettiğini iddiâ etmeleridir. Yine onlar, İsâ’nın (as) kendilerine şunu vasiyet ettiğini iddiâ ederler: *“Peygamberlik iddiasında bulunanlar çok olacaktır. Bu nedenle, kim benim ismimi zikrederse onun kelâmını kabul edin. Benim ismimi zikretmeyenin ise, sözünü kabul etmeyin.”²⁰¹*

¹⁹⁸ Muhammed el- Kurtubî, *el- İ’lam bima fi Din’ni Nesara*, I.66.

¹⁹⁹ Nisâ 4/157.

²⁰⁰ Dehlevî, *“el-Fevzu’l Kebîr”*, s. 53.

²⁰¹ Dehlevî, *“el-Fevzu’l Kebîr”*, s. 54.

Kur’ân-ı Kerim, İsa’nın (as) bu müjdesinin İsa’nın (as) ruhani suretine değil, ancak Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’e (sav) mutâbık olduğunu beyân etmiştir:

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا
بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

*“Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah’ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.”*²⁰²

Ayrıca, İncil’de, açıkça şu beyân edilmiştir: *“Faraklit uzun bir zaman içinizde kalacak ve size ilim öğretip nefislerinizi tezkiye edecektir.”* Bu manâ ise, İsa’dan (as) sonra peygamberimizden başkasında zâhir olmamıştır. Çünkü İsa (as) onların içinde az bir zaman kalmıştır.²⁰³

Zikrettiğimiz bu tespitler dışında İncil’de Hz. Muhammed’i müjdeleyen yüzlerce müjde vardı. Sadece bu müjdeleri toplayıp derleyen onlarca kitap yazılmıştır. Fakat demek ki, hıristiyanların hakkı ve gerçeği arayıp bulma gibi bir dertleri olmamıştır. Böyle bir dertleri olmadığı gibi, güneş gibi parlayan delilleri de yok etmeye çalışmışlar. Efendimizle ilgili net olarak anlaşılan tüm müjdeleri İncil’in içinden çıkarıp yerine sapık düşüncelerini yerleştirdiler. Yaptıkları tafripler neticesinde tefrikaya düşüp yüzlerce çeşit İncil yazdılar. Sonuç olarak, ortada ne kitap kaldı ne de din. Allah zâlimlerin yaptıklarından haberdardır.

2.6. KUR’ÂN’NIN MÜNÂFIKLARLA CEDELİ

2.6.1. Münâfıkların Kısımları

Peygamber zamanında iki kısım münâfik vardı:

a. Birinci kısım, dilleri ile kelime-i şehadet getirip ancak; kalpleri, inkâr ve küfür ile dolu olanlardı. Bunların inançları küfür üzerineydi ancak görünürde müslümanmış gibi davranıyorlardı. Zâhiren kendilerini müslüman olarak

²⁰² Saf 61/6.

²⁰³ Dehlevî, “*el-Fevzu’l Kebîr*”, s. 54-55.

göstermelerindeki amaç ise, ortama ayak uydurup kendilerine menfaat sağlamaktı.²⁰⁴
Allah Teâlâ onların hakkında şöyle demiştir:²⁰⁵

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الذَّرِكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا

“Doğrusu münâfiklar cehennemden en alt tabakasındadırlar. Onlara yardımcı bulamayacaksın.”²⁰⁶

Münâfiklığın bu kısmına itikadi nifâk denir.

b. İkinci kısım ise; daha İslam güçlenmeden ve imân edenlerin azınlıkta olduğu bir dönemde İslam’a girmiş, ancak kendi kavimlerin adetlerine bağlı kalıp onların maslahatları etrâfında hareket eden kimselerdi. Eğer kavimleri İslam üzerine sebat ederlerse, onlar da sebat eder; yok dönüp kâfir olurlarsa, bunlar da kâfir olurlardı. Bunlardan kiminin kalbi adi dünyalık lezzetlerin peşine takılmış ve onunla öyle bir dolmuştu ki; orada, Allah ve Resulünün muhabbetine hiç yer kalmamıştı. Kimisi de; mala olan hırsı ve sevgisi, kalbine hâkim olmuştu. Kiminin ise; kin ve haset, güzel duygularını köreltmış ve böylece nice aşağılık hasletlere sâhip olmuştu.²⁰⁷ Nifâkları o duruma gelmişti ki; artık imânın tadını, dua ve münacatın lezzetini alamaz duruma gelmiş ve ibâdetlerin bereketini elde edemez olmuşlardı. Bunlardan kimisi de, dünya işlerine o kadar dalmıştı ki, ibâdet etmeye ve ahireti tefekkür edip düşünmeye fırsat bulamamıştı.²⁰⁸

Onlardan bir kısmı da, kalplerine peygamberimiz’in (sav) risâleti hakkında bir takım boş suizanlar ve çürük şüpheler gelir dururdu. Onlar bu yanlış takıntı ve şüphelere rağmen, alakalarını İslam’dan tamamıyla kesmemiş ve ondan tamamıyla soyutlanıp çıkmamışlardı. Bu şüphelerin meydana gelmelerinin sebebi ise, Resulullah’in (sav) zatına beşeri hükümlerin cereyan etmesiydi. Yani, O’nun bir beşer olması ve bir beşer gibi davranıyor olması onlara ters geliyordu. Onlar,

²⁰⁴ Dehlevî, “el-Fevzu’l Kebîr”, s. 56.

²⁰⁵ Ali Ramazan, *Hakikat’un Nifaki ve Envauhu*, yy. s. 10.

²⁰⁶ Nisâ 4/145.

²⁰⁷ Dehlevî, “et- Tefhîmât- ül İlâhîyye”, I. 49.

²⁰⁸ Dehlevî, “Hüccetullâh el- Bâliğa”, I. 339.

Resulullah'dan (sav) hep insanüstü şeyleri bekleme gibi bir yanlış saplantının içine girmişlerdi.²⁰⁹

Bazılarının da nifâk sebebi: İslam dinin yayılması esnasında memleketlerin fethedilmesini, İslam hükümdarların çevreyi istila etmeleri gibi görmeleri idi. İslam dini, aslında bir gönül dini olduğunu ve insanların neredeyse hepsinin gönüllü olarak müslüman olduğunu göz ardı ediyorlardı. İslam dininin bu konudaki bütün hükümleri, açık bir şekilde ortadadır.

Bunlardan kimileri de, kabile ve aşiretlerine olan sevgi ve bağlılıklarından dolayı İslam ve Müslümanların aleyhinde kendi akrabalarını destekler ve onların yanında yer alırlardı.²¹⁰ Bu davranışlarından dolayı, müslümanlara olan güven kırılıyor ve İslam dini zarar görüyordu.

İşte nifâkın bu kısmı, ameli ve ahlâki nifâk çeşitlerindedir.²¹¹

2.6.2. Nifâkın Bilinmesi

Nifâkın birinci kısmı olan itikadî nifâkın şahsi olarak bilinmesi, Efendimiz'den (sav) sonra mümkün değildir. Çünkü insanların içlerinde gizledikleri niyet ve inançlar, gayiptan sayılır. Gaip ise, peygamberlere gelen vahiy olmadan bilinmesi, imkân dâhilinde değildir. Nifâkın ikinci kısmı olan amelî nifâk ise, çokça vaki olan ve bilinen bir şeydir. Özellikle bu asrımızda her tarafta onu görmek mümkündür.²¹² hadis-i şeriflerde²¹³ bu kısım nifâkın alâmetlerine işâret edilmiştir:

“Üç haslet kimde bulunursa o hâlis münâfık olur: konuştuğunda yalan söyler, vaat ettiği zaman vadinde döner ve tartıştığında haktan sapar.”²¹⁴

Buna benzer daha nice hadisler...

Hadislerde imâna zıt olarak zikredilen veya nifâkla bağdaştırılan veya bunu yapan bizden değildir tabiriyle ifade edilen bütün hasletler amelî nifâkın alâmetleridir. Bu tür hasletler, imânın zayıflığına ve islam ahlâkının tam yerleşmediğine delildir. Bu hasletlerden bazısı kimde varsa namaz kılp oruç tutsa

²⁰⁹ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 56.

²¹⁰ Ali Ramazan, *Hakikat'un Nifakı ve Envauhu*, yy. s. 10.

²¹¹ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 56.

²¹² Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlahîyye*”, I. 40- 44,

²¹³ Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I. 468.

²¹⁴ Buharî, *Mezalim*, 2327; Müslim, *İman*, 219.

dahi nifâktan tam kurtulmamış demektir. Nitekim biraz önce zikrettiğimiz hadisin bazı rivâyetlerinde münâfık olur tabirinden sonra: “*Her ne kadar namaz kılıp, oruç tutsa; hac ve umre yapsa ve ben Müslümanım derse dahi*”²¹⁵ ibaresi vardır.

2.6.3. Kur’ân’ın Münâfıkların Hallerini Ortaya Koyması

Peygamberimiz’den (sav) sonra, özellikle itikadî nifâkın şahsi olarak bilinmeyeceğini biraz önce beyân ettik. Ancak, Allah Teâlâ her iki kısım münâfıkların hallerini ve ahlâklarını eksiksiz bir şekilde Kur’ân’da açıklamıştır. Ümmetin bunlardan iyice sakınıp kaçınması için her iki kısım münâfıkların hallerini çokça zikredip detaylandırmıştır. Kur’ân-ı Kerim’in münâfıklarla ilgili inen ayetlerine baktığımız zaman her dönemde olabilecek nifâkın alâmetlerini bilmemiz mümkündür.²¹⁶

Sonuç olarak, Kur’ân ve hadislere baktığımız zaman her iki kısım münâfıkların net profilini görebiliriz. Amelî nifâkın özellikle hadislerde net olarak ifâde edildiği meselesini biraz önce izâh ettik. İtikadî nifâka gelince, bu kısım münâfıkların şahsi olarak bilinmesi vahiy ile mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamberin vefâtından sonra bilinmesi imkân dâhilinde değildir. Ancak Kur’an’ın münâfıklarla ilgili çizdiği şekile baktığımız zaman bunları toplumun içinden genel olarak fark etmek mümkündür.

2.6.4. Bu Dönemde Münâfıkların Örnekleri

Dehlevî, bu meyânda şöyle diyor: *Eğer sen bu zamanda münâfıkların örneklerini görmek istersen, yöneticilerin meclislerine bak! Onların sohbet arkadaşlarına ve dostlarına bak! Onlar ki, amirlerinin rızasını Allah’ın rızasına tercih ederler. Asrısââdette Resulullah’in (sav) sözünü doğrudan işitip münâfıklık yapan münâfıklarla, bu zamanda şeriâtın hükmünü kati ve yakini bir şekilde bildikten sonra bu hükmün hilafına hareket ederek ondan sapan şimdiki münâfıklar arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.*²¹⁷

Dehlevî, bu sözüyle asrısââdetteki münâfıklarla şimdiki münâfıklar arasında bir mukayese yaparak o dönemde yaşayan münâfıkların benzerleri bu zamanda da

²¹⁵ Müslim, İman, 222.

²¹⁶ Bk. Ali Ramazan, *Hakikat’un Nifakı ve Envauhu*, yy. s. 14.

²¹⁷ Dehlevî, “*el-Fevzu’l Kebîr*”, s. 59.

var olduğunu ispât etmiştir. Dünya menfaati veya makâmı için dinî emirleri kulak ardı edip hakkı gizleyen ve tek dertleri amirlerini memnun etmek olan insanları davranış olarak münâfiklardan addetmektedir. Bir Müslümanın Allah'ın rızâsını her şeyin üstünde tutması gerektiğini biz kez daha vurgulamıştır. Yağcılık yapmak ve birilerini memnun etmek için dinî hükümlerden taviz vermek sağlam bir imânla bağdaşmadığını ortaya koymuştur.

2.6.5. Bazı Mantıkçı ve Felsefecilerin Durumu

Mantıkçı ve felsefecilerden bazıları, kalplerinde şek ve tereddüt tohumları serpilip filizlenmiştir. Bunlardan, birçok şüphenin kalplerinde kök saldığı öyle bir taife vardır ki, ahreti unutmuştur. İşte bunlar da şüphesiz münâfiklardandır.²¹⁸

Evet, bunlar vahye ve vahyi bize açıklayan sünnete güvenmekten çok akıllarına itimât etmişler. Salt akılla yaklaştıkları için sürekli dinle ilgili şüpheler ortaya atıp tereddütler üzerine fikirler binâ edip insanların kafâlarını bulandırmaya sebep olmuşlardır. Âlimlerimiz; dinimizin vahye dayalı olup her dönemde her meseleye mantıkla yaklaşılmayacağı konusunda vurgular yapmışlarsa da, mantıkçılar her şeye mantikî mukaddimeler ve aklî kıyaslarla yaklaşmışlardır. İdrakın aczinde kendileri boğuldukları gibi bu konuda insanlara da kötü örnek olmuşlardır.

2.6.6. Kur'ân Her Asrın Kitabıdır

Sonuç olarak; Kur'ân-ı Kerim'in mücadelesi, sadece o zamanda yaşayan dalâlet ehliyle yapıp bittiği asla zannedilmesin. Çünkü Kur'ân'ın hükmü, kıyamete kadar bâkidir ve her devirde o an yaşayan insanları muhâtap almaktadır. Ayrıca Resulullah'ın (sav) zamanında var olan her fitnenin benzeri bu asrımızda da mevcuttur. Bir hadis-i şerifte şöyle denilmiştir:

*“Şüphesiz ki sizden öncekilerin yolunu adım adım izleyip onlara tıpa tıpa uyacaksınız.”*²¹⁹

Şimdi bakıyoruz; Müslümanlardan bazıları, Hristiyan ve Yahudilerin yaptığı gibi evliyaların kabirlerini mescit edinmişler. Bazıları da kelimeleri tahrîf ederek *“Salihler Allah'a, salih olmayanlar ise bana aittir”* yani: salih olmayanlar benim

²¹⁸ Dehlevî, *“el-Fevzu'l Kebîr”*, s. 58.

²¹⁹ Buhârî, enbiya, 3269; Müslim, ilim, 6952; Ahmed b. Hanbel, 8562.

yerime azap görecektir diyorlar. Tıpkı öncekilerin “Ateş bize sadece birkaç gün degecektir” dediği gibi. Doğrusunu söylemek gerekirse tahrîf, bütün fırkalarda ortaya çıkmıştır.²²⁰

Dolayısıyla Kur’ân’ın mücadelesi, her devrin münâfiklarıyla devam edegelmiştir. İşte bu nedenle şunu diyebiliriz: Kur’ân-ı Kerim’in asıl maksadı küllî maksat ve manâları beyân etmektir. Cüzî ve hususî olayları izâh etmek değildir. Yani: Kur’ân-ı Kerim’in hükümleri ve muhâtap aldığı kitlenin tayini asrîsâadet ten tâ kıyamete kadar herkesi ve her olayı kapsayacak kadar umumîdir. Sadece nüzulüne sebep olmuş hususî olaylar ve o an muhâtap aldığı özel insanlar murat değildir.²²¹

Dehlevî, burada Kur’ân’ın evrenselliğine vurgu yapmaktadır. Ona göre Kur’ân’ın hükmü hiçbir şekilde değişime uğramadan kıyamete kadar bâkidir ve her devirde o an yaşayan insanları muhâtap alacak kadar umumîdir. Bu görüş, aynı zamanda ehl-i sünnet âlimlerinin görüşüdür. Burada, Kur’an’ın hükümlerini tarihî şartlara bağlayıp zamana göre değişmesi gerektiği fikrini savunan tarihselcilere ve Kur’ân sadece araplara gönderildiğini iddiâ eden bölgeselcilere reddiye vardır. Aslında bu tez dinlerini tahrîf eden Yahudi ve Hıristiyanların bahanelerine çok benzemektedir.

²²⁰ Dehlevî, “*et- Tevhîmât- ül İlâhîyye*”, I. 162.

²²¹ Dehlevî, “*el-Fevzu’l Kebîr*”, s. 60.

3. ULUM'U HAMSE (BEŞ İLİM)

3.1. ALLAH'IN SIFATLARINI AÇIKLAMA KONUSUNDA KUR'ÂN'IN ÜSLUBU

Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesindeki temel amaç, Araptan Arap olmayana, şehirlisinden bedevisine, eğitimlisinden eğitimsizine kadar tüm insanlara yaratıcı tanıtım ve doğru yola iletme konusunda onları cehâletten kurtarmaktır. Böylece Kur'ân'ın hedefi, bütün beşerin nefsinin ıslah etmek, insan topluluklarını kötülüklerden arındırıp temizlemektir. Bu nedenle Allah, kendi nimet ve lütfünü insanlara hatırlatırken hikmet-i ilâhi gereği onlara idrâkleri ve kabiliyetleri nispetinde hitâp etmiştir. Bir meseleyi irâd ederken, herkesin kavrayabileceği ve kolayca düşünebileceği kavramlar kullanmıştır. Onları, ince konulara ve ancak nâdir kişilerin içinden çıkabildiği derin meselelere mecbur bırakmamıştır.

Mesela; Kur'an-ı Kerim, Allah'ın isim ve sıfatlarını arz ederken bütün beşerin yaratılışına yerleştirilmiş idrâk gücüyle kavrayabilecekleri tarzda, çok basit bir üslupla arz etmiştir. Çünkü burada iki seçenek vardır: Ya Allah, kendi sıfatlarını gerçek mâhiyetiyle anlatacaktır ki insanlara bu tarz bir anlatım abestir. Zira insanın âciz idrâkı, Allah'ın sıfatlarını ince hakikatiyle ve gerçek mâhiyetiyle tanıması mümkün değildir. Ya da onlardan hiç söz etmeyecektir ki bu da, beşerin nefsinin ıslah etmekte en çok rolü olan rububiyeti tanımaktan insanı gâfil bırakmaktadır. Onun için Allah, kendi sıfatlarını bize arz ederken bildiğimiz, gördüğümüz ve bizde bulunduğu takdirde iftihâr edeceğimiz güzel hasletlerin terimlerini kullanmaktadır. Örnek, الرحمن الرحيم sıfatları رحمة kelimesinden müştaktırlar. رحمة ise, kalpteki duyguyu ifade etmektedir.²²² Yine öyle, السميع البصير sıfatları kulakları ve gözleri andırmaktadır. Hâşâ, Allah'ın ne kalbi ne de kulakları ve gözleri vardır. Allah'ın, kendini bu sıfatlarla bize arz etmesi sadece basit zihnimizin kavrama seviyesine inmekten ibarettir. Öyle ki, bunları anlamak için metafizik felsefesi veya kelâm ilmini okumuş olmak gerekmiyor. Ondan sonra zihnimiz Allah hakkında, kendisine yakıştırılan beşeri sıfatların doğurduğu teşbih²²³ ve tecsim²²⁴ gibi yanlış düşüncelere kapılmasın

²²² İbni Manzur, *Lisân'ul Arap*, "r.h.m." maddesi, V.167.

²²³ Allah'ı yaratılmışlara benzetme fikri.

diye bu ayet-i kerime inmiştir: “ليس كمثلها شيء” *O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.*²²⁵

Bu ayet-i kerime, onu herhangi bir varlık gibi düşünmememiz gerektiği konusunda bize yol göstermektedir.²²⁶

Bunun gibi, Kur'ân'da bazen bir mesele zihnimize daha yakın olsun diye insana ait bir eylem Allah için kullanılmıştır. Mesela: *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ: “insana vasiyette bulunduk”*²²⁷ ayetindeki vasiyet etmekten maksat emir vermektir. Ancak zihnimizin daha kolay kavraması ve vasiyet kelimesindeki sıcaklığı hissetmesi için emir tabiri yerine, insana özgü olan vasiyet tabirine başvurulmuştur.²²⁸

Dehlevî'nin bu tespiti gerçekten hayranlık uyandıran bir tespittir. Zira Kur'ân, bir yandan Allah'ın benzeri hiçbir şey yoktur derken diğer yandan insana özgü bazı sıfat ve eylemleri ifade eden tabirleri onun için kullanmıştır. Bu ise, herkesin sırrına vâkıf olamacağı bir meseledir. Bu konuda müminler; her ne kadar imânın gereği olarak ve üstü kapalı bir şekilde imân ettik ve tasdik ettik deseler de, böyle bir hikmete vâkıf olmak imânın kuvvetine kuvvet katar. Sonuçta Cenab-ı Allah insanı imânla mükellef kılınca onun aklîve idrâkı nisbetinde ona deliller sunmuştur. İmtihan vesilesi olan gaybi meseler hariç –ki bunlar çok azdır- her şeyi apaçık önüne sermiştir. İmanın gereçlerini bahanesi kalmayacak şekilde zihnine yakınlaştırmıştır. Hâşâ! Allah kimseye zülmetmez.

3.2. ALLAH'IN SIFATLARINA DALMANIN TEHLİKELİ OLMASI

Allah'ın isim ve sıfatları, tevkîfidir.²²⁹ Yani, Allah'a ait isim ve sıfatlar konusunda, ayet ve hadislerde vârid olanların dışına çıkılamaz ve onlara yenileri eklenemez. Bunun hikmeti, Allah'ın ilminde saklıdır. İnsanlara bu konuda serbestçe ve genelleme yaparak yorum yapmalarına izin verilmemiştir. Çünkü iyi düşündüğümüzde, insanoğlunun fitrî bilgisiyle Allah'ın sıfatlarını özüne göre değerlendirebilmesi ve onları bâtil inanç ve evhamlara götüren diğer sıfatlardan ayırt edebilmesinin mümkün olmadığını görürüz. İnsanların tamamına yakını, böyle bir

²²⁴ Allah'ı cisim olarak kabul etme fikri.

²²⁵ Şurâ 42/11.

²²⁶ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s.61.

²²⁷ Ankebut 29/8.

²²⁸ Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*”, II.131.

²²⁹ Dehlevî, “*Hüccetullâh el- Bâliğa*”, I.192.

muhakemeden âciz olduğu açıktır. Bu ince ve tehlikeli yolda, insanın zihni yanlış yerlere sapmasın diye belirli bir sınırdan öteye gitmesine izin verilmemiştir. Bu sınır da şudur: ayet ve hadislerde zikredilen isim ve sıfatlara herhangi bir ekleme yapmamaktır. Lafızlarına herhangi bir ekleme imkânına sâhip olmadığımız gibi, anlamlarında dahi aşırıyâ gidecek değerlendirmeler yapamayız. Mesela: العليم السميع البصير sıfatlarından yola çıkarak onun her şeyi bildiğine, duyduğuna ve gördüğüne inanırız ve bununla yetiniriz. Bunların hakikati tam olarak nasıldır ve ne şekildir diye bir değerlendirme yapamayız.²³⁰ Diğer yandan ilim, işitme, görme ve kelâm gibi bazı vasıflarla kendisini isimlendirilmiş ancak sözlük anlamıyla insanı aynı yere götürdüğü hüznün, açlık ve uyku gibi sıfatlarla isimlendirmemiştir. İşte biz bu duruma, tevkifî deriz.²³¹

Şâh Veliyullah'ın üzerinde en çok durduğu konulardan birisi de tevkifilik meselesidir. Tevkifilik, özellikle itikadî meselerde son derece önemlidir. Tevkifilik, kişiye bir had çizer ve o haddeden çıkmamasını ister. Bu ise, doğru inancın tam da temel döngüsünü oluşturur. Gerek islamdan önceki milletlerin ve gerek İslamın içinden çıkıp ayrılan fırkaların sapma sebeplerini incelediğimiz zaman onların ilk bozduğu şeyin tevkifilik çizgisi olduğunu görürüz. Tevkifilik çizgisini aşan bir insan kendini uydurma safsatalardan kurtaramaz.

3.3. KUR'ÂN'IN ALLAH'IN NİMETLERİNİ SAYMA KONUSUNDAKİ ÜSLUBÜ

Allah, insanlara ihsan ettiği nimetlerini ve yüce kudretinin delillerini Kur'an-ı Kerim'de sayarken; şehirli, bedevi, Arap ve Arap olmayan herkesin anlamakta eşit olduğu ve akıl sahibi hiç kimsenin anlama konusunda zorluk çekmediği şekilde sunmuştur. Bundan dolayı Kur'ân, herkesin anlamayacağı incelikte olan peygamber, âlim ve salihlere verilen özel ruhî halleri, kemâl ve takvanın mertebelerini ve benzeri nimetleri zikretmemiştir. Yine öyle, insanlardan bazı hükümdar ve sultanlar gibi sadece sayılı kişilere verilmiş nimet ve lezzetlerden bahsetmemiştir. Aksine; daha genel ve herkesin zihnine daha yakın olan gökleri ve yerleri yaratmasından, bulutlardan su indirip pınarlar akıtmasından ve bu su ile meyvelerin, tahılların ve

²³⁰ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 63.

²³¹ Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*”, I. 281.

çiçeklerin çıkarmasından haber vermektedir. Bununla birlikte, insanın gündelik hayatında ihtiyaç duyduğu iş becerisi ve meslek bilgilerini ona ilhâm ettiğini, kendini savunması için gereksinim duyduğu araç ve gereçleri temini konusunda ona imkânlar verdiğini ve bu meslek ve imkânları kullanmak için ona güç ve yaratıcılık kuvveti verdiğini beyân etmektedir.²³²

Yine, insanın sıkıntı ve bela durumunda Allah'ı hatırlayıp ona yalvardığını, sıkıntısı bitip rahatâ kavuştuğu zamanda da hemen değişip birçok yerde Allah'ı unuttuğunu bildirerek, onu uyarmıştır. Çünkü bu tür haller, kalbin manevî hastalıklardan olup, nefsin hak yolundan saptığının işâretidir. Bu manevî hastalıklar, her toplumda çok vuku' bulduğu için; Allah, Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde bizleri uyarmaktadır.²³³

Nimetin Allah tarafından insana hatırlatılmasının hikmeti insanı kendisine arız olan gaflet veya şımarıklıktan kurtarmaktır. Böylece rabbini hatırlayıp kendisinin kul olduğu bilincine varmasıdır. Bu nimetlerin şükrü olarak ona imân edip itâat etmesidir. Çünkü insan dünya nimetini gördüğü zaman bazen şımarır haddini aşar bazen de bizzat ninete yönelip nimeti veren Allah'ı unuttur. Bazen de bu nimeti bizzat tabiattaki bir sebebe nisbet etmektedir. İşte Allah; insanı bu yanlış katmanlardan arındırmayı dileyince, herkesin anlayacağı bir dilde ve her ferdin görüp istifâde ettiği nimetlerini hatırlatarak dikkatini imân hakikatına çekmektedir.

3.4. KUR'ÂN'IN ALLAH'IN GÜNLERİNİ HATIRLATMA KONUSUNDAKİ ÜSLUBU

Allah'ın günlerinden maksat, daha önceki milletlerden kendisine itâat eden kullarını ödüllendirdiği, kendisine isyan eden günahkârları da cezâlandırdığı büyük günler ve bu günlerde meydana gelen olaylardır. Yüce Allah, sonraki insanlara ibret olsun diye Kur'ân'da zikrettiği günler ve olayları özellikle Arapların kulaklarının aşına olduğu kıssalardan seçmiştir. Araplar; Nuh, Ad, Semud kavimleri ve benzerlerinin kıssalarını icmâlî olarak babadan oğula birbirine aktarıp anlatmışlardır. Yine onlar, Hz. İbrâhim'in (as) ve İsrail oğulları peygamberlerinin kıssalarını, uzun süre Yahudilerle iç içe yaşadıkları için, işitmiş ve biliyorlardı. Bu kıssalar, Arapları

²³² Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 64.

²³³ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 64.

zora sokacak veya onlarda şok etkisi yapacak dolayısıyla onları nefret ettirecek yabancılıkta değildi. Kur'ân, onların alışık olmadıkları ve hiç duymadıkları garip kıssalara değinmemiştir. Hatta onlara yabancı olduğu için Fars ve Hintlilere verilen nimet ve cezâları zikretmemiştir.²³⁴

Diğer yandan; Kur'ân'ın değindiği Araplarca meşhur kıssaların zikrinden maksat, imân ve güzel ahlâkın verdiği iyi sonuç ile küfrün ve zulmün getirdiği kötü neticeyi insanlara bildirip, onları bu konuda ibret almaya sevk etmektir. Onun için, bu kıssalardan sadece ibret ve öğüt verme konusunda faydalı olan cüzî kısımlar zikredilmiştir. Söz konusu bu maksada yönelik bir katkısı olmayan kıssanın tamamı tüm detayıyla ele alınmamıştır. Bunun hikmeti şu olsa gerek: İnsanların geneli, garip ve dikkat çekici kıssaları işittikleri zaman veya kıssa onlara bütün detayı ve özelliği ile serdedildiği zaman, dikkatleri kıssanın bizzat kendisine odaklamakta ve kıssanın içerdiği mesaj arka planda kalmaktadır. Böylece; Kur'ân'ın kıssanın zikrinden hedeflediği ibret ve öğüt alma maksadını kaçırmaktadırlar ve kıssanın ana gâyesi olan insanları ıslah etme mesajı yerine ulaşmamış olur.²³⁵

Şâh Veliyullah Dehlevî, burada şöyle diyor: Bu kıssaların misâli, hikmet ehli bir arifin şu sözü gibidir: *“İnsanlar, tecvid kurallarını öğrenip iyice uygulamaya koyduğu ve harflerin telaffuzunu iyice tashih ettiği günden beri Kur'an-ı Kerim'in tilâvetindeki huşudan mahrum kaldılar. Müfessirler, Kur'an'ı tefsir ederken te'vîl ve tevcihlerde kılı kırk yardıkları zamandan beri de, tefsir ilmi yabancılaşıp nâdir bir şey gibi oldu.”*²³⁶

Yani; bu kısımda temel amaç, önceki olaylardan ibret alıp onların düştüğü yanlışın içine düşmemektir. Böylece salihlerin kavuştuğu nimetlere kavuşmaktır. Dolayısıyla; Kur'ân'da geçen olay ve kıssaları Mâcera olarak değil, verdiği sonuç itibarıyla değerlendirmek lazımdır. Mümin bu konuda firasetli olmalı ve amaca ters düşen yorum ve okuyuşlardan uzak durmalı. Dehlevî'ye göre, tecvit kuralları adı altında Kur'ân'ın lafzıyla gereğinden fazla uğraşmak ve tefsir yaparken Kur'ân'ın metninden uzak tevillere dalmak bu kabildendir.

²³⁴ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 65.

²³⁵ Muhammed Ebu Zehre, *el- Mu'cizet'ul Kubra el- Kur'ân*, Dar'ul Fikr'il Arabî, I.149.

²³⁶ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 65-66.

3.5. KUR'ÂN'DA TEKRAR EDİLEN VE EDİLMEYEN KISSALAR

Daha önce belirttiğimiz gibi, bu kıssaların Kur'ân'da zikredilmesinin amacı, bizzat kıssayı ve detaylarını öğrenmek değildir. Bilakis; bu kıssaların serdedilmenin hakiki ve temel gâyesi, onları okuyan ve dinleyenin dikkatini şirk ve günahların çirkinliğine çekmek ve bunların sebep olduğu cezâ ve azabı bildirmektir. Yine, müminlerin kalplerini yüce Allah'ın kendilerine verdiği destek ve yardımıyla mutmain edip; muhlis olanların, Allah'ın lütfuyla üstün kıldıklarını ifâde etmektir. Dikkat edilirse, söz konu amacı daha bâriz ve vurgulu şekilde ifâde eden veya imân ve küfür mücadelesinin çetin geçtiği ve peygamberlerin büyük sabır ve direniş gösterdiği kıssalar daha çok tekrar edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim; imân, küfür ve neticelerini tekrar etmekle bu muvazeneyi, okuyucu ve dinleyicinin zihninde canlı tutmakta ve onu gönlünde iyice yerleşmesini sağlamaktadır.²³⁷

Kur'ân'da, defalarca tekrar edilen kıssalar şunlardır:

Âdem'in (as) çamurdan yaratılması, meleklerin ona secde etmeleri, Şeytan'ın kibirlenip ona secde etmemesi; Bu sebeple onun lanetlenip kovulması, ardından insanoğlunu saptırmak için çabalayacağını söylemesini anlatan kıssa...²³⁸

-Nuh,²³⁹ Hud,²⁴⁰ Salih,²⁴¹ İbrâhim,²⁴² Lut²⁴³ ve Şuayb²⁴⁴ gibi peygamberlerin (as) kavimleriyle imân ve tevhit konusunda tartışmaları, iyiliği emretme ve kötülüklerden vazgeçirme meselesinde mücadeleleri; bunun yanında kavimlerin onlara karşı kibirlenmeleri, hadlerini aşmaları, tuhaf şüphelerle onlara itirâz etmeleri ve peygamberlerin bu şüphelere verdikleri cevâplarını anlatan kıssalar... Ayrıca, söz konusu mücadelenin neticesinde Allah'ın imân etmeyen zâlimlere verdiği cezâ ile, peygamberlere ve onlara uyanlara ihsan ettiği zafer ve desteğini bildiren ayetler...

²³⁷ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 67.

²³⁸ Bakara 2/31-37; Âli İmran 3/59; A'raf 7/11.19.26.27; Kehf 18/50; Taha 20/116.117.120.121...

²³⁹ Âli İmran 3/33; Nisa 4/163; En'am 6/84; A'raf 7/59.69; Tevbe 9/70; Yunus 10/71; Hud 11/32.45.48...

²⁴⁰ A'raf 7/65; Hud 11/50.53.58.60.89; Şuara 26/124.

²⁴¹ A'raf 7/73.75.77; Hud 11/61.62.66.89.

²⁴² Bakara 2/124-127.130-140.258.160; Âli İmran 3/33.65.67.68.84.97...

²⁴³ En'am 6/86; A'raf 7/80; Hud 11/70.74.77.81.89; Hicr 15/59.61; Enbiya 21/71.74; Hac 22/43...

²⁴⁴ A'raf 7/85.88.90.92; Hud 11/84.87.91.94; Şuara 26/177; Ankebut 29/36.

-Musâ (as)²⁴⁵ ile Firavun ve idare konseyinin arasında geçen diyalog, Musâ'nın (as) İsrailoğulları'nın sefihleriyle uğraşması ve sefihlerin ona karşı kibirlenmeleri, sonunda Allah'ın bu gâfillerden intikâm alıp onları şaşkın bir şekilde çölde dolaştırarak bırakması ve peygamberine yardımını peş peşe ortaya koyması kıssası...

- Dâvud²⁴⁶ ve Süleyman'in²⁴⁷ (as) kıssaları, hilafetleri, mucize ve kerametleri kıssası...

- Eyyub'un²⁴⁸ (as) çektiği hastalık ve hastalığa karşı gösterdiği sabır, Yunus'in (as) başından geçen balık meselesi gibi olaylar... Daha sonra Allah'ın, rahmetini ve ihsanını onlara tecelli etmesi kıssaları...

- Zekeriyâ'nın²⁴⁹ (as) kıssası ve duasının kabul edilmesi...

- İsa'nın²⁵⁰ (as) ilginç meselesi olan babasız doğması, beşikte iken konuşması ve kendisinden nice hârikulâde ve mucizelerin zuhur etmesi kıssası...

İşte, buna benzer birçok kıssa, Kur'an-ı Kerim'de surelerin üslubuna göre uzun, kısa, tafsilî veya icmâlî olarak değişik tarzlarda zikredilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de çok tekrar edilmeyen kıssalar ise, bir iki defadan fazla zikredilmeyen kıssalardır. Onlar da şöyledir:

- İdris'in²⁵¹ (as) yüksek bir makâma yükseltilmesi kıssası...

- İbrâhim'in (as) Nemrud'la olan diyalogu,²⁵² kuşların diriltmesini müşâhede etmesi²⁵³ ve biricik oğlunu Allah için boğazlama kıssası...²⁵⁴

- Yusuf'un (as) kıssası.²⁵⁵

²⁴⁵ Bakara 2/51-55, 61-67, 87,92, 108, 136, 246-248; Âli İmran 3/84; Nisa 4/153, 164; En'am 6/84, 90, 154.

²⁴⁶ Bakara 2/251; Nisa 4/163; Maide 5/78; En'am 6/84; İsrâ 17/55; Enbiya 21/78-79; Neml 27/15-16; sebe' 34/10; Sad 38/17-30.

²⁴⁷ Bakara 2/102; Nisa 4/163; En'am 6/84; Enbiya 21/78-81; Neml 27/15-44; Sebe' 34/12; Sad 38/30.

²⁴⁸ En'am 6/84; Enbiya 21/83; Sebe' 34/163; Sad 38/41.

²⁴⁹ Âli İmran 3/37; En'am 6/38; Meryem 19/2-7; Enbiya 21/89.

²⁵⁰ Bakara 2/87, 136, 253; Âli İmran 3/45-59,84; Nisa 4/157, 163, 171; Maide 5/46, 78, 110-116; En'am 6/85; Meryem 19/34.

²⁵¹ Meryem 19/56; Enbiya 21/85.

²⁵² Enbiya 21/63;

²⁵³ Bakara 2/260.

²⁵⁴ Saffat 37/102.

²⁵⁵ Yusuf 12/1-99.

- Musâ'nın (as) doğumu,²⁵⁶ sandık içinde Nil nehrine atılması,²⁵⁷ bir Kıpti'yi yumruklayıp öldürmesi²⁵⁸ ve ardından Medyen'e yönelip orada evlenmesi,²⁵⁹ ağacın üzerinde ateşi görmesi ve ondan ses işitmesi kıssası...²⁶⁰

- Bakara'nın (ineğin) kesilme kıssası²⁶¹

- Musâ ve Hıdır'ın (as) karşılaşma kıssası...²⁶²

- Tâlut ve Câlut kıssası...²⁶³

- Belkıs kıssası...²⁶⁴

- Zülkarneyn kıssası...²⁶⁵

- Ashabu'l Kehf kıssası...²⁶⁶

- Kehf suresinde geçen, kendi aralarında konuşan iki adamın kıssası...²⁶⁷ (birinin malları, oğulları, üzüm bağları vardı ve onlarla gururlanırdı. Diğeri ise, az bir mala sâhip di ancak Allah'ı zikreder, nimetine şükreder ve ahiret gününü unutmazdı.)

- Bahçe sâhiplerinin kıssası...²⁶⁸ (bahçelerinden fakir ve miskinlerin hakkını vermemeye karar verdiler öbür gün geldiklerinde bahçenin komple yandığını gördüler.)

- İsâ'nın (as) davet için gönderilen ve inkârcılar tarafından şehit edilen üç elçinin kıssası...²⁶⁹

- Fil sâhip lerinin kıssası...²⁷⁰

²⁵⁶ Kasas 28/7-10.

²⁵⁷ Taha 20/39.

²⁵⁸ Kasas 28/15.

²⁵⁹ Kasas 28/15-23..

²⁶⁰ Kasas 28/10; Neml 27/7.

²⁶¹ Bakara 2/67-71.

²⁶² Kehf 18/65.

²⁶³ Bakara 2/247-250.

²⁶⁴ Neml 27/23.

²⁶⁵ Kehf 18/96.

²⁶⁶ Kehf 18/1.

²⁶⁷ Kehf 18/32-40.

²⁶⁸ Kalem 68/17-32.

²⁶⁹ Yasin 36/13-31.

²⁷⁰ Fil 105/1-5.

3.6. ÖLÜMÜN VE AHİRETİN HATIRLATILMASI

Ölüm ve sonrasını hatırlatmaktan maksat, şu konuların dile getirilmesidir:

Allah; Kur'ân-ı Kerim'de insana, ölüm esnasındaki durumunu ve o zorluk anındaki zilletini bildirmektedir. Ölümden sonra cennet ve cehennem'in kendisine arz edileceğini, azap meleklerinin gözünün önüne dikilip ona görüneceğini beyân etmektedir. Kıyametin alâmetlerini, diriliş için ilk sura üfürüşü, kalkış için sura ikinci üfürüşü, haşiri, neşiri, suâlı, cevâbı, mizânı, sırâtı ve amel defterinin sağdan ve soldan alınmasını haber vermektedir.²⁷¹

Yine öyle, müminlerin cennete gireceğini, kâfirlerin cehennemde toplatılacağını, sonra cehennemde, şirkin liderleri ve onlara tabi' olan zayıfların birbirleriyle çekişeceklerini, birbirlerine karşı inkâr ve itirâzlarda bulunacaklarını ve bazısının bazısına lanet edeceğini zikretmiştir. Kâfirlere uygulanacak her türlü azap, ayak ve boyunlarına takılacak demir pranga ve zincirler, kaynar sular, kirli sular ve zakkum yemeği gibi elim cezâlar ifâde edilmiştir.²⁷²

Yine, sadece müminlerin Allah'ın ru'yetine (camal-i veçhine bakmaya) mazhar olacaklarını beyân etmiştir. Cennet ehline güzel gözlü huriler, köşkler, köşklerinden çıkmayan güzel kadınlar, altından nehir geçen bahçeler, hoş ve iştah açan yiyecekler, yumuşak giyecekler verileceğini ve cennette herkes sevdiği kişiyle bir araya gelip kendi aralarında sevgi dolu ve kalpleri ferahlatan hoş sohbetler edecekleri meclisler kuracağını bizlere bildirilmiştir.²⁷³

Kur'ân-ı Kerim; bütün bu kıssalara, farklı surelerde ve sure üslubunun gereğine göre, veciz veya detaylı bir şekilde değinmiştir.²⁷⁴

Yani, insanoğlunun hiçbir ameli boşa gitmeyecektir. Rabbine kulluk eden ve güzel işler yapan kimse; cennette gözün görmediği, kulağın işmediği va beşer kalbinin idrâk edemediği nimetlerle mükâfâtlandırılacaktır.²⁷⁵ Ancak nankörlük edip Allah'ı ve dinini inkâr eden veya zülüm ve fesâd ile hayatını geçiren kimse ise, cehennemde türlü azap ve belalarla cezalandırılacaktır.

²⁷¹ Kaf 50/20; Fecr 89/21-22; Kalem 68/42-43; Adiyat 100/9-11; Kıyamet 75/3; Meryem 19/38; Nahl 16/37; Taha 20/102; Yasin 36/77-78.

²⁷² Fussilet 41/30-32; Fussilet 41/27; Ali İmran 3/56; Haşir 59/20; Ahzap 33/64-66.

²⁷³ Yasin 36/55; Fatır 35/33; Meryem 19/60-61; Vakıa 56/10-40; Rahman 55/46-78.

²⁷⁴ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 71.

²⁷⁵ Buhârî, Bed'ul Halk, 3072; Tirmizî, Tefsir, 3501; Ahmed b. Hanbel, 8365.

3.7. HÜKÜMLERDE KÜLLÎ KAİDE VE MASLAHAT

Helal ve haram konusunda küllî kaide şudur: Peygamber Efendimiz (sav), İbrâhim (as)'in getirdiği Hanîf dini üzerine gönderilmiştir. Bu nedenle, bazı umumî hükümlerin tahsis edilmesi veya bazı hususî şeylerin ihtiyaca göre ekleyerek genişletilmesinin dışında, Hanîf şeriâtının ana hükümlerine dokunmaması ve onları değiştirmemesi gerekiyordu. Allah (cc); Arapların nefislerini peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) ile arındırmayı, diğer tüm insanların nefislerini de Araplardan imân eden ilk neslin vasıtasıyla temizlemeyi murat edince; İslam şeriâtının esaslarını, Hanîf dininden veya Hanîf dininin tahrîfatından tevârüs edilen örf ve adetler üzerine kurmayı, hikmeti gereği uygun gördü.²⁷⁶

Eğer, Hanîf dininin şiar ve kânunlarının tümünü derinlemesine düşünürsek ve Arapların örf ve adetlerini mülâhaza edip son peygamberin bu örf ve adetleri ıslah edici makâmında bulunan şeriâtını da iyice incelersek, onun her bir hükmünün bir sebebi ve her bir emir ve nehyinin bir maslahatı olduğunu görürüz. Biraz açmak gerekirse, Hz. Muhammed (sav) gelmeden önce; Hanîf dininde mevcut olan abdest, namaz, oruç, zekât ve hac ibâdetlerini yerine getirme noktasında insanlarda büyük bir gevşeklik ve ihmal ortaya çıkmıştı. İnsanların çoğu, bu ibâdetler hakkında câhil ve gâfil oldukları için, onlarda ihtilâf ediyorlardı. Neredeyse her bir hükme, câhiliye döneminin tahrîfatı sirayet etmişti. İşte bütün bu düzensizlik ve tahrîfatı ortadan kaldırmak için, Kur'ân nazil oldu. Böylece, ibâdetler asıl doğruluğuna kavuşmuş ve insanlar ibâdetlerin doğru şeklini yeniden öğrenmiş oldu.²⁷⁷

İbadetlerde olduğu gibi, sosyal hayatta ve aile düzeninde de birçok zâlimce töre ve adetler zuhur etmiş; çeşitli taşkınlıklar, anarşi ve düşmanlıklar meydana gelmişti. Beldenin yönetim siyaseti de bu şekilde düzensiz ve bozulmuştu. İşte, Kur'ân-ı Kerim, bütün bu hükümlerin asıllarını zapt altına alarak onlara yeni hudutlar çizdi ve her birisini özel kânun olarak ortaya koydu. Asıl olan meselelerden her biri, kendi konusunda ana çizgiyi oluştururken, onlara bağlı olarak büyük- küçük pek çok kânun da ortaya konmuş oldu. Malumdur ki, müçtehitlerin görevi de bu asil

²⁷⁶ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 72.

²⁷⁷ Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*”, II. 273.

kaidelerden yola çıkarak ve onları temel alarak diğer fer'i meselelerin hükümlerini ortaya koymaktır.²⁷⁸

Neticede, Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği kânunlarla, zulmün yerini adâlet, anarşinin yerini düzen, katı kalplılığın yerini merhamet, cehâletin yerini ilim ve karanlığın yerini aydınlık almış oldu.²⁷⁹

Sonuç olarak, buradaki küllî kaide şudur: İslam dinin hükümleri Hanîf dinindeki esaslar üzerine binâ edilmiştir. Ancak İslam dini gelince, Hanîf dininde oluşan tahrîfatı düzeltmiş ve bazı umumî hükümleri tahsis ve ihtiyaca göre bazılarını da eklemiş yapmıştır. İslam dinin Hanîf dinde yaptığı ta'dilattan sonra tüm zamanlara hitâp eden dosdoğru bir din ortaya çıkmıştır. Allah tarafından insanların islahı için gönderilen bu mükemmel dinin hükümleri elbette maslahattan boş değildir. Her bir hükmünün sınırları ve faydaları vardır. Günümüzde araştırmalar ilerledikçe bu sınırlar da ortaya çıkmaktadır.

3.8. SÜNNET KUR'ÂN'IN AÇIKLAYICISIDIR

Malumdur, peygamberlerin fitratı, doğruluk ve iffet gibi güzel hasletler üzerine kurulmuştur. Peygamberler dışında da temiz fitrat üzerine yaratılan insanlar vardır ve bunlara "Muhaddes" (kendilerine ilhâm edilenler) denilmektedir. Sahabeden Ebuzer'in (ra) müslüman olmadan önce şirkten nefret etmesi ve selâmı kendiliğinden bulması, Hz. Ömer'in görüşü birçok yerde vahye uyması bu kabildendir.²⁸⁰ Lokman (as), Yasin suresinde bahsi geçen adam, Firavun'un sihircileri ve onun ehlinde bir mümin diye zikredilen kişi de bunlardandır.²⁸¹

Peygamber göndermenin en büyük hikmetlerinden biri, insanlara her konuda canlı örnek olmak, insanların Allah'ın kelâmından anlamadıkları noktaları onlara açıklamak veya tatbik konusunda sıkıntı çektikleri yerlerde onlara rehber olmaktır. Buna bağlı olarak; Kur'ân'da mücmel veya umumî bir şekilde beyân edilen konular, sünnet tarafından tahsis edilmiş veya tafsile kavuşturulmuştur. Bu itibârla sünnet, Kur'ân'ın bir şerhi ve açıklayıcısı konumundadır. Mesela:

²⁷⁸ Dehlevî, "Hüccetullâh el- Bâliğa", I. 255.

²⁷⁹ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 72-73.

²⁸⁰ Dehlevî, "et- Tefhîmât- ül İlahîyye", II. 16-17.

²⁸¹ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s. 258.

Kur'ân, namaz hakkında: “*Onu kılın*”²⁸² diyor. Efendimiz (sav) ise, namaz kılma emrini; ezan okutma, mescitler binâ etme, cemaati teşkil etme ve vakitleri beyân etme suretiyle tafsil etmiştir. Yine, zekât verme konusuna Kur'ân, çok veciz bir şekilde değinmiştir. Efendimiz (sav), konuyla ilgili gereken bütün detayı beyân etmiştir.

Oruç tutmak; Bakara suresinde²⁸³ zikredilmiş, haccetmek hem Bakara²⁸⁴ hem de Hac suresinde²⁸⁵ emredilmiştir. Cihad emri ise; Bakara,²⁸⁶ Enfal²⁸⁷ ve daha başka surelerde zikredilmiştir. Had cezâları; Mâide²⁸⁸ ve Nur surelerinde,²⁸⁹ mirâs hukuku; Nîsâ suresinde,²⁹⁰ nikâh ve boşanma meseleleri; Bakara,²⁹¹ Nîsâ,²⁹² Talak²⁹³ ve diğer surelerde zikredilmiştir. Bütün bunlar, Kur'ân'da kısa ve veciz bir şekilde ifâde edilmiştir. Ancak Nebi (sav) , insanların kafâsında soru işâreti bırakmayacak şekilde onları detaylandırmıştır.²⁹⁴

Bundan anlaşılıyor ki, bir kısım hadis Kur'ân'dan istinbât edilmiştir. Dehlevî'ye göre namaz hakkında vârid olan bütün hadisler Kur'ân'dan hükmen istinbât edilmiştir.²⁹⁵

Sonuç olarak, sünnet olmadan Kur'ân anlaşılmaz. Kur'ân anlaşılmadığı zaman onu uygulamak da mümkün olmaz. Cenab-ı Allah, uygulanması mümkün olmayan bir kitabı insanlara asla göndermez. Diğer yandan sünneti kabul etmemek peygamberin gelmesini hâşâ! abesleştirmektir. Zira eğer peygamberin sünneti olmadan Kur'ân anlaşılırdı; o zaman Allah, peygamber göndermek yerine Kur'ân'ı dağlara veya denizlere vs. yansıttırdı ve işte mesajınız buyurun uygulayın diyecekti. Ama öyle olmadı ve Allah, Kur'ân'ı bize açıklamak ve uygulamak üzere peygamber gönderdi. Dolayısıyla, sünneti inkâr etmek dini ortadan kaldırmak demektir.

²⁸² Bakara 2/43, 73, 77, 110.

²⁸³ Bakara 2/185.

²⁸⁴ Bakara 2/158, 196.

²⁸⁵ Hac 22/27.

²⁸⁶ Bakara 2/216.

²⁸⁷ Enfâl 8/65.

²⁸⁸ Mâide 5/38.

²⁸⁹ Nur 24/4.

²⁹⁰ Nîsâ, 4/11-12.

²⁹¹ Bakara 2/229.

²⁹² Nîsâ 10-25.

²⁹³ Talâk 65/1-7.

²⁹⁴ Dehlevî, “*el-Fevzu'l Kebîr*”, s. 74.

²⁹⁵ Dehlevî, “*et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*”, I. 13.

Sünneti bize aktaran ise hadislerdir. Dolayısıyla sünneti anlamak için sahih hadislere sarılmak gerekir. Hadislerin sıhhat derecesi meselesine gelince; o, bu günün meselesi değildir. İmâm Ahmed b. Hanbel ile başlayan cerh ve tadil ilminin tedvin edilmesiyle bu tartışma bitmiştir. Ancak “*Kur’ân bize yeterdir, sünnete gerek yoktur*” fikri sahabe döneminde başlayıp bu güne kadar cılız bir şekilde de olsa devam etmektedir. Özellikle bir ilim erbabının böyle açık bir hatâyâ düşmesine ihtimal vermiyordum. Hidâyet Allah’ın elindedir.

3.9. KUR’ÂN’DA BAZI ÖZEL OLAYLAR

Esbab-ı nüzul faslında izâh edeceğimiz üzere; Şâh Veliyullah Dehlevî’ye göre, Kur’an-ı Kerim’in birçok ayeti her ne kadar özel olay ve sebeplere dayalı olarak inmişse de; hükmü, umumî ve geneldir. Yani burada, dikkate almamız gereken sebebin hususîliği değil hükmün kendi şartları içinde tüm zaman, mekân ve kişileri kapsamasıdır. Ancak, bu özel olaylar bilinmeden, konuyla ilgili ayetin anlamı anlaşılmayacağı için müfessirler, bu kıssalara muhakkak kısaca değinmelidirler.

Konu olarak kıssalar genellikle şöyledir:

- Bazen, sahabe bir meseleyi bizzat Efendimiz’e (sav) soruyordu. Efendimizin bunlara verdiği cevâpla şer’i hüküm veya hükümler ortaya konmuş oluyordu.²⁹⁶

²⁹⁶ Bakara 2/189: *Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür".*

Bakara 2/215: *Sana, ne sarf edeceklerini sorarlar, de ki: "Sarf edeceğiniz mal, ana baba, yakınlar, yetimler, düşkünler, yolcular içindir. Yaptığınız her iyiliği Allah şüphesiz bilir".*

Bakara 2/217: *Sana hürmet edilen ayı, o aydaki savaşı sorarlar. De ki: "O ayda savaşmak büyük suçtur. Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescidi Haram'a engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük suçtur. Fitne çıkarmak ise öldürmekten daha büyüktür".*

Bakara 2/219: *Sana içki ve kumârı sorarlar, de ki: "İkisinde hem büyük günah ve hem insanlara bazı faydalar vardır. Günahları faydasından daha büyüktür".*

Bakara 2/220: *Sana yetimleri sorarlar, de ki: "Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır".*

Bakara 2/222: *Sana, kadınların aybaşı hali hakkında da sorarlar, de ki: "O bir ezadır (rahatsızlıktır)".*
Mâide 5/4: *Sana, kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar, de ki: "Size temiz olanlar helal kılındı."*

Araf 7/187: *Sana, kıyamet saatinin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar, de ki: "Onu ancak Rabbim bilir, onun vaktini, O'ndan başka belirtecek yoktur. Göğlerin ve yerin, ağırlığını kaldıramayacağı o saat, sizlere ansızın gelecektir."*

Enfâl 8/1: *Sana, ganimetlere dair soru sorarlar, de ki: "Ganimetler Allah'ın ve Peygamberindir."*

İsrâ 17/85: *Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: "Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir."*

Kehf 18/83: *Sana Zülkarneyn'i sorarlar, "Onu size anlatacağım" de...*

Tâhâ 20/105-107: *Sana dağları sorarlar; de ki: "Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek; orada ne çukur, ne tümsek göreceksin."*

- Bazen bir hâdisenin meydana gelmesi üzerine, müminlerin severek mallarını ve canlarını ortaya koyduklarını; münâfikların ise, bu olayda korkak ve cimri davrandıklarını anlatılır. Bundan dolayı Allah, Kur'ân-ı Kerim'de müminleri över ve münâfikları yererek onlara elem verici bir azabı hazırladığını beyân eder. Bu hâdiseyi Tebuk seferiyle örneklendirebiliriz.²⁹⁷

- Bazen meydana gelen olayda, sayıca daha çok ve daha güçlü olan düşmanlarına karşı Allah'ın müminlere yardım ederek onları muzaffer etmesi ve düşmanın şerrini onlardan def'etmesi zikredilir. Allah, müminlere keremiyle ihsan ettiği bu nimetleri Kur'ân-ı Kerim'de onlara hatırlatır. Bu olayı da, Ahzab günü olan Hendek savaşıyla örneklendirebiliriz.²⁹⁸

- Bazen zuhur eden özel durumlar sebebiyle Allah; tembih, sakındırma, ima etme, işâret²⁹⁹ veya dokundurma³⁰⁰, emir veya nehiy şeklinde duruma göre vahyini indirirdi.

Kıssalardan birkaç örneği şöyle sıralayabiliriz:

Kur'ân-ı Kerim, Enfal suresinde Bedir savaşıyla ilgili kıssaya,³⁰¹ Ali İmran suresinde Uhud savaşı kıssasına,³⁰² Ahzab suresinde Hendek savaşına,³⁰³ Fetih

Naziat 79/42-44: *Senden kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar. Nerde senden onu anlatması? Onun bilgisi Rabbine aittir.*

²⁹⁷ Tevbe 9/86-89: *"Allah'a inanın ve Peygamberinin yanında savaşın" diye bir sure inmiş olsa, onların gücü yetenleri sizden izin isterler ve "Bizi bırak oturanlarla beraber kalalım" derler. Geri kalan kadınlarla beraber bulunmaya razı oldular. Kalpleri kapanmıştır, bu yüzden anlamazlar. Ama Peygamber ve onunla beraber bulunan müminler, mallarıyla ve canlarıyla savaştılar. İşte iyilikler onlardır, saadete erişenler de onlardır. Allah onlara temelli kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük kurtuluş budur.*

²⁹⁸ Ahzâp 33/9: *Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini anın; üzerinize ordular gelmişti. Biz de onların üzerine rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görüyordu.*

²⁹⁹ Bakara suresi 2/236: *"Kadınlara el sürmeden ve Mehirlерini biçmeden onları boşarsanız size sorumluluk yoktur."* Ayetinin nikâh akdinde Mehir'in belirtmesinin vâcip olmadığına işaret yoluyla delalet ettiği gibi.

³⁰⁰ Arapça'da buna Ta'riz denir. Ta'riz, bir şeyi kapalı bir şekilde ifâde etmektir. Enbiyâ suresi 21/63: İbrâhim (as) bu sözle ilâhlarının âcizliğini kapalı bir şekilde ifâde etmiştir.

³⁰¹ Enfâl suresinde birinci ayetten başlayarak birçok ayet Bedir savaşından söz etmektedir. Biz burada örnek olarak bir tanesini zikredeceğiz: *Enfâl 8/17: Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı. Allah bunu, inananları güzel bir imtihâna tabi tutmak için yapmıştı. Doğrusu O işitir ve bilir.*

³⁰² Âl-i İmrân 3/155: *İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirenlerin, yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan ayaklarını kaydırıp yoldan çıkarmak istemişti. Allah, and olsun ki, onları affetti. Allah bağışlayandır. Halim'dir.*

³⁰³ Ahzâp 33/9: *Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini anın; üzerinize ordular gelmişti. Biz de onların üzerine rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görüyordu.*

suresinde Hudeybiye anlaşmasına,³⁰⁴ Haşr suresinde Beni Nâdir kıssasına³⁰⁵ üstü kapalı bir şekilde değinmiştir. Yine; Mâide suresinde Veda haccına,³⁰⁶ Ahzab suresinde Hz. Zeyneb'in (r.a) nikâh kıssasına³⁰⁷ işâret edilmiştir.

Tahrim suresinde cariyesi Mariye'yi kendine haram kılma olayına,³⁰⁸ Nur suresinde Hz. Aişe (r.a)'ya atılan zinâ iftirasına,³⁰⁹ Cin³¹⁰ ve Ahkaf³¹¹ surelerinde Peygamber (sav) 'in Kur'ân tilâvetini cinlerden bir topluluğun dinlemesine, Tevbe suresinde Mescid-i Dirar'a³¹² ve İsrâ suresinin başında da İsrâ kıssasına³¹³ işâret edilmiştir.

Aslında bu kısım, ibret için zikredilen Allah'ın günlerini hatırlatma babından olduğu için, o babda ele alınması gerekiyordu. Ancak; bu ayetlerin barındırdığı kapalı ifadelerin açıklığa kavuşması, kıssaların işitilmesine ve arka plandaki olayların bilinmesine bağlı olduğu için, ayrı bir bölüm içinde zikredildi.³¹⁴

³⁰⁴ Fetih 48/18-19: *Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganimetler bahşetmiştir. Allah, güçlü olandır, Hakim olandır.*

³⁰⁵ Haşr 59/2: *Kitap ehlinde inkârcı olanları ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur. Oysa ey inananlar! Çıkacaklarını sanmamıştınız, onlar da, kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı onlara beklemedikleri yerden geldi, kalblerine korku saldı; evlerini kendi elleriyle ve inananların elleriyle yıkıyorlardı. "Ey akıl sâhip leri! Ders alın."*

³⁰⁶ Mâide 5/3: *Bugün, size dininizi bütünüyle, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam'ı beğendim.*

³⁰⁷ Ahzâb 33/37: *Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimetlendirdiğin kimseye: "Eşini bırakma, Allah'tan sakın" diyor, Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyordun. İnsanlardan çekiniyordun; oysa Allah'tan çekinmen daha uygundu. Sonunda Zeyd eşiyile ilgisini kestiğinde onu seninle evlendirdik ki evlatlıkları eşleriyle ilgilerini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda müminlere bir sorumluluk olmadığı bilinsin. Allah'ın buyruğu yerine gelecektir.*

³⁰⁸ Tahrim 66/1: *Eşlerinin rızâsını gözeterek, Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine yasak ediyorsun? Allah bağışlayandır, acıyandır.*

³⁰⁹ Nur 24/11: *(Peygamber'in eşi hakkında) o yalanı uyduranlar içinizden bir güruhtur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, o sizin için hayırlı olmuştur. O kimselerden her birine kazandığı günah karşılığı cezâ vardır; içlerinden elebaşılık yapana ise büyük azap vardır.*

³¹⁰ Cin 72/1-2: *De ki: "Cinlerden bir topluluğun Kur'ân'ı dinlediği bana vahyolundu; onlar şöyle demişlerdir;" "Doğrusu biz, doğru yola götüren, hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik de ona inandık; biz, Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız."*

³¹¹ Ahkâf 46/29: *Kur'ân'ı dinleyecek cinlerden bir takımını sana yöneltmiştik. Onlar Kur'ân'ı dinlemeğe hazır birbirlerine: "Susun" dediler. Kur'ân'ın okunması bitince, her biri birer uyarıcı olarak milletlerine döndüler.*

³¹² Tevbe 9/107: *Zarar vermek, inkâr etmek, müminlerin arasını ayırmak, Allah ve Peygamber'ine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak üzere bir mescid kurup: "Biz sadece iyilik yapmak istedik" diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahiddir.*

³¹³ İsrâ 17/1: *Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescidi Haram'dan (Mekke'den), kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksa'ya (Kudüs'e) götüren Allah'ın şanı yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür.*

³¹⁴ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s.75-77.

Bu fasılda dikkat edilmesi gereken iki şey vardır: Birincisi, bu olayların her ne kadar hususî olarak bazı şahıslarda veya meselelerde meydana gelmişse de sonuç itibârıyla onlarla ilgili ifâde edilen hükümler her dönemdeki insanlar için örneklik teşkil etmesidir. Çünkü Kur'ân'ın evrenselliği bunu gerektirmektedir. İkincisi ise, bu olaylar bilinmeden söz konusu ayetlerin bilinmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, müfessir bu ayetleri tefsir etmeden önce kısa da olsa bu olaylara değinmelidir.

3.10. MADDÎ OLMAYAN MİSÂL ÂLEMİNİN VARLIĞI

Bilinmelidir ki; birçok hadis, maddi olmayan ve manâların kendi niteliğine göre cisimlenip canlandığı bir âlemin varlığına delâlet etmektedir. Manâlar, yeryüzünde zuhur etmeden önce misâl âlemi dediğimiz bu âlemde bir şekilde canlanarak meydana gelir. Yine hadislerden anlaşılıyor ki, insanların geneline göre cismî olmayan birçok şey, bir yerden bir yere intikal eder veya gökten yeryüzüne iner ancak herkes onları görmez.³¹⁵

Misâl âlemine örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: *“Allah akrabalık bağlarını yaratınca, ayağa kalktı ve bu, kesilmekten sana sığınanın makâmıdır dedi.”*³¹⁶

Misâl âleminin iki mertebesi vardır: birincisi, ruhlar âlemini takip eden âlemdir. Bu kısım, hayalî ve vehmî gibidir. Yani, kişinin hayal dünyasına hitâp etmekte ve dış dünyada varlığı söz konusu değildir. İkincisi ise, cisimler âlemini takip eden âlemdir. Yani, manevî olmasına rağmen onu gören dış dünyada varmış gibi görür. Bu kısım genel olarak cisim âleminden sayılmaktadır. Musâ'ya (as) Medyen'den dönerken tecelli eden ateş de³¹⁷ bu kısımdandır.³¹⁸

Bu tarz hadisler karşısında âlimler üç kısma ayrılmışlardır:

a. Hadisleri zâhiri üzerine değerlendirenlerdir. Buna göre; onlar, bahsettiğimiz misâl âlemini kabul etmek zorundadırlar. Bu görüş, hadis ehlinin

³¹⁵ Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*, I.73-74-80-88-164-220.

³¹⁶ Buhârî, *Sıla-i Rahim*, 5641; Müslim, *Sıla-i Rahim*, 6682.

³¹⁷ Dehlevî'nin *Te'vil'ul Ehâdis* kitabında s.45. beyân ettiği üzere: Dehlevî'ye göre, Hz. Musâ'nın medyenden gelince yolda gördüğü ateş fiziki olarak gerçek değil, misal âleminde ona gösterilen bir tasavvurdur. Özellikle ateşin ona tecelli etmesinin sebebi ateşin onun hiddetli tabiatına uygun olmasıdır.

³¹⁸ Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*, I. 15- 220; II. 128.

kurallarına uymaktadır. Suyutî, daha önce bu görüşü dile getirmiştir. Şâh Veliyullah Devlevî: “ *Ben de o görüşteyim* ” diyor.³¹⁹

b. Bu hadislerin mefhumu kişinin hissiyatını ifâde ettiğini savunanlardır. Buna göre bu hadisler, hakikatı değil sadece kişinin gözünde canlandığı ve hayaline girdiği şeyleri ifâde etmektedir. Abdullah b. Mesud (r.a.),³²⁰ *يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ* ayetini tefsir ederken bu görüşü destekler şekilde onu te’vîl edip şöyle diyor: “*Onlara kıtlık gelmişti. Onlardan biri göğe baktığı zaman açlıktan gökte duman varmış gibi görüyordu*”³²¹

c. Bu hadislerin medlulünü diğer bazı manâları anlamak için temsil olarak görenlerdir. Dehlevî: “*Sadece bu üçüncü görüşle yetinenleri tasvip etmiyorum*” demiştir.³²²

Gazzali, bu üç görüşü de kabir azabıyla ilgili tasvir etmiştir ve bu konuyu en azından tasdik etmek gerektiğini beyân etmiştir.³²³

Dehlevî, eserlerinde özellikle bu konu üzerinde çok durmaktadır. Bu konu gerçekten çok önemlidir. Zira eğer misâl alaminin varlığı kabul edilirse ki en doğrusuda budur; birçok hadis, mecazî manâlardan ve derin tevillerden kurtulmuş olur. Ayrıca keşif ve kerametlerle ilgili tasvir biraz daha kolay olur. Çünkü bu durumda keşif, var olan bir âlemin perdesini salih kulların gözünün önünden kaldırılması demektir. Keramet ise, var olan bir âlemde bazı âdetüstü şeylerin meydana gelmesi demektir. Bu tanımlar, keşif ve kerameti vehmî olmaktan çıkarmaktadır.

3.11. RUHUN GERÇEĞİ

Allah teâla, ruhla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurmuştur:

³¹⁹ Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, I. 53.

³²⁰ Duhân 44/10.

³²¹ İbni Kesir, *Tersir’ul- Kur’ân’İl Azîm*, Dâr’u Taybeh, Riyad, 1999, VII. 247.

³²² Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, I. 54.

³²³ Gazzali, *İhyau Ulum’id Din*, IV.500.

“Sana ruhun ne وَبَسَّأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا” *olduğunu soruyorlar, de ki: "Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir."*³²⁴

Bazı âlimler, bu ayete dayanarak Resulullah ruhu tarif etmediği için ruhu tarif etmekten çekinmişler. Hatta ruhun gerçeğinin bilinemeceğini savunanlar da vardır. Ancak kelâmcı ve fıkıhçıların cumhuru, bunlara İmâm Nevevî de³²⁵ dâhil Resulullah'ın ruhu tarif etmemesinin sebebini o zaman ki durumun gerektirdiği bir maslahate bağlamışlardır. Yani, Resulullah'ın ruhu tarif etmemesinin sebebi ruhun bilinmemesiyle veya bilinmesinde ileride bir sakıncanın olacağıyla alakalı değildir. Ancak; o an Resulullah'ın ruhu tarif etmemesi, onun nezdinde malum olan geçici bir durumdan dolayı olmuştur.³²⁶ Dolayısıyla bu durum, ruhun mâhiyetini tarif etme konusunda bizim için engel teşkil etmemektedir.³²⁷

Ayrıca, ayetteki: وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا hitabı müslümanlara olabildiği gibi Yahudilere de olabilir. A'meş, Abdullah bin Mes'ud'dan bu ayeti وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا şeklinde rivâyet etmiştir. Bu rivâyet, ayetteki hitabın ruhun ne olduğunu soran Yahudilere yapıldığını göstermektedir. Buna göre ayetin siyakından şunu anlıyoruz: Yahudiler her şeyi bildiklerini iddiâ etmesinler diye Resulullah onlara ruhun bilgisini vermemiştir. Sonuç olarak zannedildiği gibi; ayet, bu ümmetin ruhun gerçeğini bilememe konusunda net değildir. Dolayısıyla bizi bağlamamaktadır. Dinin bir konuda sukut etmesi, bu şeyin bilinmesi inkansızdır anlamına gelmez. Çünkü dinin sukut ettiği şey, ümmet avamının kavramayacağı bir inceliğe sâhip olan bir şey olabilir ve havaslardan sadece bazılarının inceliğine vâkif olduğu bir şey olabilir.³²⁸

Selef-i salihin'e hâsıl olmayan ve onların açık veya zımnem bahsetmediği bir makâm veya mertebenin, sonradan gelenlere hâsıl olmayacak anlamına gelmez.

³²⁴ İsrâ 17/85.

³²⁵ Nevevî, Minhac Şerh'u Muslim, Dar'u İhyai'l Turas'il Arabî. Beyrut, 1392, XVII.138.

³²⁶ İbni Aşur bu değerlendirmeye ayetin sebebi nüzulundan ve siyakından varmaktadır.

³²⁷ Bk. İbni Aşûr, *et- Tahrîr ve't- Tenvîr*, Dâr'ut- Tunusiye, Tunus, 1984, XV. 197.

³²⁸ Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, I. 66.

Aksine, bazen selef'in hiç haberdar olmadığı bir takım meziyetler sonrakilere hâsıl olmuştur. Buna en iyi örnek, Efendimiz'in (sav) son peygamber olmasıdır.³²⁹

Sonuç olarak Dehlevî, ruhun tarif edilmesi gerektiğini savunan görüşü desteklemiş ve gereken delilleri de serd etmiştir. “*Hüccetullah el- Baliğa*” kitabında bu faslın devamında ruhun tarifini de zikretmiştir.



³²⁹ Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*, II. 28.

4. KUR'ÂN'IN NAZMINDAKİ KAPALILIĞI İZÂLE ETMENİN VECİHLERİ

4.1. KUR'ÂN'IN APAÇIK ARAPÇA OLARAK İNDİRİLMESİ:

Kur'ân-ı Kerim'in nazmında herkesin içinden çıkamayacağı bazı incelikler veya kapalı ifadeler vardır. Her asrın insanına göre bunları açıklamak ve vecihleri beyân etmek son derece önemlidir.

Bilinmelidir ki; Ku'ran-ı Azim apaçık, hâlis ve fesih bir Arap diliyle indirilmiştir. Araplar, doğal ve aslî dilsel tabiatlarıyla onun hakikatini algılayıp anlamışlardır. Cenabı Allah'ın buyurduğu gibi:

حَم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Ha, Mim, Apaçık Kitap'a and olsun ki, akledesiniz diye Kur'ân'ı Arapça okunan bir Kitap kalmışızdır.”³³⁰

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”³³¹

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

“Elif, Lam, Ra. Bu Kitap, hakim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir Kitap'tır.”³³²

Bu günün insanı Kur'ân'ı anlayabilmesi için Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki fesih arapçayı iyice öğrenmesi gerekir. Bu konuda Arap ya da Arap olmayan fark etmez. Zira bu günün Arapları da dillerini özünü kaybetmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlayabilmeleri için onların da fesih arapça için çaba harcamaları gerekir. Bu gün Kur'ân'ın tefsirinde yapılan hatâların sebebine baktığımız zaman çoğu kez müfessirin Arapçaya vâkıf olmaması karşımıza çıkmaktadır. Bu hatâların diğer bir sebebi de şudur: bazı ilim erbabı veya ilmî makâmalarını meşgul edenler, şöhret olma sevdasına yakalanırlar. Bu hastalığın

³³⁰ Zuhruf 43/1-2-3.

³³¹ Yusuf 12/2.

³³² Hud 11/1-2-3.

gereği olarak tuhaf şeyleri dile getirip kendilerinden söz ettirmek isterler. Akla hayale gelmedik ve arap diline göre alakası olmayan manâları Ku'ran'a yüklerler. Bazen de tefsirdeki tarihi ihtilâf şıklarından en şâz ve en zayıf olan görüşü seçer ve birinci manâymiş gibi insanlara yansıtırlar. Aslında bu görüşü ilk dile getiren de belki de onu ihtimal dâhilinde zikredip ilk manâ olarak kabul etmemiştir. Bütün bu tuhaflığın sebebi meşhur olabilmektir. İlim makâmındaki kişi Allah'a ve insanlara karşı büyük bir mesuliyet taşıdığını bilmesi lazım. Bu tür hastalıklardan bir an önce kurtulup Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin içine düştüğü tahrîfata düşmemelidir.

4.2. MÜTEŞABİHAT HUSUSUNDA HZ. PEYGABMERİN YERİ

Kur'ân'daki müteşâbih ayetlerin te'viline dalmamak, ilâhî sıfatların hakikatlerini tasvir etmemek, müphem bırakılmış şeyleri isimlendirmemek, kıssaların ve buna benzer olayların derinlemesine ötesini araştırmamak, Şâri' olan (hüküm koyan) Hz. Peygamberin (sav) hoşnut olduğu durumlardır. Onun için, bu meseleler ve benzerleri hakkında sahabenin Efendimiz'e yönelttikleri soru çok az olmuştur. Zaten; bu konuda Efendimiz'e dayandırılan hadis sayısı da, çok azdır.³³³

Dehlevî, başka bir yerde şöyle diyor: “Muteşabihler hakkında yorum yapan hiçbir fırkayı, sünnet ehli diye diğerine tercih etmem. Çünkü sünnetin özü, selefın yaptığı gibi bu meselere hiç dalmamaktır. Biraz daha açmak gerekiyorsa, âlimlerin bu konularda ayet ve hadislerden istinbât ettikleri tüm yorumları sahihtir veya râcihtir diyemeyiz. Yapılan tafsil ve tefsirlerden hiç biri diğerinden daha kabule şayandır diyemeyiz. Mâhir âlimler, sünnete muhâlif olmamak kaydıyla bu konularda değişik detaylara girmişlerse de ben bunlardan hiç birisine itimât etmem ve bu teferruatlara kulak asmam.”³³⁴

Dehlevî, bu konularda hassas davranmaktadır. Zira bu konular hakkında açıklayıcı makâmında bulunan Efendimiz'den bir detay varid olmamıştır. Bize düşen ise, teslimiyet gösterip olduğu gibi kabul etmektir. Bu konular aslında kişinin imânını test eden şeyler olup imtihân vesilesidir. Detaylarına girmek insanı yanlış yerlere götürüp imânına zarar verebilir. Onun için ihtiyatlı davranmak en iyisidir.

³³³ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 80.

³³⁴ Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, I. 40.

4.3. LÜGAT VE NAHİV'E OLAN İHTİYAÇ

Resulullah'ın (sav) zamanındaki fesih Arapçayı konuşan nesil gidince; İslam coğrafyasının genişlemesiyle, Araplara diğer milletler karışmış ve Arapların hâlis dilleri doğallığını kaybetmişti. Öyle ki; artık bazı mevzularda kast edilen mefhum ve manâları anlamak, güç hale gelmişti. Bu nedenle, Arap dilinin incelenmesine ve nahiv ilminin kurallarını oluşturmasına ihtiyaç duyulmuş ve bunlar hakkında münâkaşalar, suâl ve cevâplar ortaya atılmıştı. Bu çerçevede de, tefsir kitapları tasnif edilmiştir.

Anlaşılması zor meseleleri çözüm yollarıyla birlikte kısaca anlatmalıyız ki, müfessire yol gösterici olsun. Kur'an'ın tefsiri yapıldığı zaman bu konularda fazla derinlemesine bir araştırmaya ihtiyaç duyulmasın.

Bir sözden murat edilen manânın anlaşılması:

- Bazen; kavraması zor, garip bir lafzın kullanılmasından dolayıdır.³³⁵ Bunun çözümü ise, o lafzın manâsını sahabeden, tabiin ve lügat ehlinden nakletmektir.³³⁶

- Bazen, Nâsıh ve Mensuh ilmine veya bahsedilen konuda gereken bilgiye sâhip olmamaktan kaynaklanır.

- Bazen, nüzul sebebini bilmemekten kaynaklanır.

- Bazen, tavsifi bir terkipte Mavsuf'un³³⁷ veya izafi bir terkipte Muzaf'ın hazfedilmesinden³³⁸ dolayı olur.

- Bazen, bir şeyin başka bir şeye bedel olarak gelmesi: bir harfin başka bir harf,³³⁹ bir ismin başka bir isim,³⁴⁰ bir fiilin başka bir fiil yerine³⁴¹ kullanılması yahut

³³⁵ Kıyamet suresi 75/ 18. ayetinde olduğu gibi: *فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ* Yani: “onu sana açıkladığımızda onunla amel et.”

³³⁶ Suyutî, *el- İtkân kitabında* I. 114-133. şöyle naklediyor: “ Rafii şöyle demiştir: Kur'ândaki bu garip kelimeler sayılmıştır ve toplamda yedi yüz kelime civarında olduğu tespit edilmiştir. Hepsinin tefsiri sahih senetle Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilmiştir. O yaşayan sözlüktü, herkes ona müracaat ederdi.”

³³⁷ İsrâ suresi 17/59. Ayetinde olduğu gibi: *وَآتَيْنَا نُمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً {الآية أي آية مبصرة،*

³³⁸ Bakara suresi 2/177. Ayetinde olduğu gibi: *{وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ {الآية أي بر من آمن*

³³⁹ Tâhâ suresi 20/71. Ayetinde olduğu gibi: *{أَصْلَبْتُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ {أي: على جذوع النخل.*

³⁴⁰ Tahrim suresi 66/12. Ayetinde olduğu gibi: *{وَكَاثِبٌ مِنَ الْقَانِثِينَ {أي: من القانتات.*

³⁴¹ Enbiyâ suresi 21/36. Ayetinde olduğu gibi: *{أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهُكُمْ {أي يسب إِلَهُكُمْ*

müfret yerine cem³⁴² veya cem yerine müfret zikretmesi veya hitâp yerine gaiip³⁴³ kalıbının kullanılmasından kaynaklanır.

- Bazen; nahiv ve lügat kuralları gereği, hakkı takdim olanı tehir etmek³⁴⁴ veya aksine bir terkip yapısından dolayı olur.

- Bazen, bir zamirin birkaç merci'inin bulunması veya bir lafzın birkaç manâsının olmasından kaynaklanır.

- Bazen, bir meselenin tekrarı³⁴⁵ veya görünürde onu gereğinden fazla uzatılması³⁴⁶ nedeniyle olur.

- Bazen, kısa ve öz söylemler sebebiyle olur.

- Bazen de; Kinâye, tariz, müteşâbih ve aklî mecâzı ifadelerin kullanılması sebebiyle olur.

Buna bağlı olarak, tefsir ilmiyle uğraşan kıymetli âlimlerimizin her şeyden önce bu konulara vâkıf olup onları iyice tetkik etmeleri gerekmektedir. Ardından tefsir esnasında tafsil yerinde bir iki işâret ve rumuzla yetinmeleri kâfi gelecektir.³⁴⁷

Saydığımız bu zor meselelerin çözüm yollarının bilinmesi müfessirde bulunması gereken onlarca şartlardan birisidir. Sadece bunları bilmek dahi birçok ilme vâkıf olamayı gerektirir ve insanın yıllarını alır. Sonuç olarak: tefsir yapma araç ve gereçlerine sâhip olmayan bir âlim, tefsir yapmaya kalkışmamalı. Çünkü bu durumdayken yaptığı tefsir zarar vermezse dahi sönük ve faydasız kalacaktır. Her meslekte olduğu gibi, bu işe de usta lazım.

4.4. KUR'AN'DAKİ GARİP LAFIZLARIN BEYÂNİ

Kur'an-ı Kerim'de, anlaşılması zor olan ve günlük hayatta pek kullanılmayan kelimelere tefsir literatöründe "Garib'ul- Kur'ân" denilmektedir. Buradaki gariplikten amaç, bu kelimelerin menfur, itici veya şâz olmaları değildir. Zira

³⁴² Bakara suresi 2/17. Ayetinde olduğu gibi: {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ}

³⁴³ Yunus suresi 10/22. Ayetinde olduğu gibi: {حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَّتْ بِرِيحٍ طَبِيبَةٍ}

³⁴⁴ Bu şiirde olduğu gibi: بثينة شأنها سلبت قواي . . . بلا جرم أتيت به سلاماً

³⁴⁵ Yunus suresi 10/66. Ayetinde olduğu gibi: {وَمَا يَتَّبِعِ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ}

³⁴⁶ Meâric suresi 70/19-21. Ayetlerinde olduğu gibi: {إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا}

³⁴⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 81.

Allah'ın kitabı, bu tür şeylerden münezzehtir. Buradaki gariplikten maksat; özellikle, ilim ehli olan ile ilim ehli olmayan kişilerin manâsını farklı algıladığı sözcüklerdir.³⁴⁸

Garip kelimelerin bazılarını, Efendimiz (sav) değişik vesilelerle açıklamıştır. Efendimiz'in (sav) açıklamadığı diğer kısmını en iyi şekilde beyân eden tefsir ise, Ali bin Ebu Talha³⁴⁹ yoluyla Kur'an'ın tercümanı lakabıyla meşhur olan ve her alanda birinci sırada gelen Abdullah bin Abbâs'tan sahih rivâyetle bizlere gelen eserlerdir. İmâm Buhari, sahihinde çoğu kez buna itimât etmektedir.

İkinci sırada, Dahhak³⁵⁰ yoluyla ibn Abbâs'dan gelen rivâyetler ve Nafi'in³⁵¹ ibn Abbâs'a sorduğu suâllerin cevâpları gelmektedir.

Üçüncü sirâda, İmâm Buhârî'nin garip kelimelerin beyânıyla ilgili tefsir İmâmlarından naklettiği izâhatlardır.

Dördüncü sirâda ise, diğer sahabe, tabiin ve etbalarından gelen rivâyetlerdir.³⁵²

Yani, tefsir yaparken takip etmemiz gereken bir silsile vardır ve o silsileyi göz ardı etmememiz gerekiyor. Bu silsileye mürâcaat etmeden, salt dil bilgisiyle tefsir yapılmaz. Zira Kur'an'ı en iyi bilen Kur'an'ın kendisine nazil olduğu Hz. Muhammeddir.(sav) Ardından bizzat mübarek ağzından işiten ve onun duasına mazhar olan Abdullah bin Abbâs gibi sahabelerdir. Daha sonra sahabenin mektebinde yetişen tabiin ve tebei tabiindir. Dolayısıyla, garip kelimelerin açıklamasıyla ilgili bunlardan bize bir bilgi ulaşmışsa ona öncelik vermek gerekiyor.

³⁴⁸ Mustafa Sadık er-Rafi'i, *Tarih-u Âdâb-ul Arap*, Dâr-ul Kitab-il Arabâ, yy. II.71.

³⁴⁹ Ali b. Ebi Talha, Tebe-i Tabiîn'in meşhur tefsir ve hâdis âlimlerindedir. Aslen Cizreli olup Suriye'nin humus şehrine yerleşmişti. "Sahifetü Ali b. Ebi Talha" diye bilinen tefsir sahifesi ile tanınmıştır. H: 143 (M: 760)' da vefat etti. (bk. Yusuf el- Muzî, *Tehzib 'ul Kemal*, Muesseset'ur Risale, Beyrut 1980, XX.490.)

³⁵⁰ Dahhak b. Osman, Tabiin'den olup ilimle meşgul olan bir aileye mensuptur. Hâdis ravisi ve tarihçi olan Dahhak'ın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Arap tarihini ve şiirini en iyi bilen kişilerdendi. H:180 (M: 797)'de Mekke'de vefat etti. (bk. Yusuf el- Muzî, *Tehzib 'ul Kemal*, XIII.292.)

³⁵¹ Nafi' b. Abdurrahman, yedi kıraat İmâmlarından birincisi ve Medine'nin İmâmı, Tebei-Tabiin'dendir. Aslen isfehanlıdır. Takriben H: 70 (M: 689)'da doğdu. H: 169 (M: 785) tarihinde Medine'de vefat etti. (bk. Yusuf el- Muzî, *Tehzib 'ul Kemal*, XXIX.281.)

³⁵² Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 83.

4.5. NÂSİH VE MENSUH MESELESİ

Nesih, sözlükte: “Bir şeyi, diğer bir şeyle gidermektir.”³⁵³ Bir şeyi başka bir şeyle değiştirme ve bir şeyi bir yerden başka yere taşıma anlamlarına da gelmiştir.³⁵⁴ Tıpkı bu ayetlerde olduğu gibi:

فَيَنْسُخُ اللَّهُ مَا يُفِي الشَّيْطَانَ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ³⁵⁵

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ³⁵⁶

إِنَّا كُنَّا نَسْنَسُخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ³⁵⁷

Istılahta ise; nesih, birçok şekilde tarif edilmiştir. Ancak bu tariflerin en incesi ve neshin sözlükteki anlamına en uygun olanı şudur: “Şer’i bir delille şer’i bir hükmü kaldırmaktır.”³⁵⁸

Neshin varlığı şu ayete dayandırılmaktadır:³⁵⁹ مَا نَنْسُخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ “Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.”³⁶⁰

Neshin Kur’an’da sâbit olduğu konusunda ilk dönem âlimleri arasında ittifâk vardır. Ancak Ebu Müslüm el- İsfahanî’nin (ö.322/934) neshi inkâr edip yukarıdaki ayeti te’vîl etmesiyle son dönem âlimleri arasında neshin varlığı konusunda ihtilâf başlamıştır. Âlimlerin çoğu, neshin varlığını kabul ederken bazısı da onu tamamıyla inkâr etmektedir. Kabul edenler arasında onu kayıtsız ve şartsız kabul edip mensuh ayetleri beş yüz taneye çıkararak da var, bu sayıyı çok abartılı görüp bu durumu nesih sevdasıyla nitelendirip tenkît edenler de...³⁶¹

³⁵³ Râğıb, İsfahanî, *el- Müfredât fi Garib-il Kur’ân*, Dâr-ul Ma’rifeh, Beyrut, 2010. “n.s.h.” maddesi, s. 492.

³⁵⁴ Süphî Sâlih, *Mebâhis fi Ulumi’l Kur’ân*, Dâr-ul İlmi lil-Melayîn, Beyrut, 1977, s. 260.

³⁵⁵ Hac 22/52.

³⁵⁶ Nahl 16/101.

³⁵⁷ Câsiye 45/29.

³⁵⁸ Süphî Sâlih, *Mebâhis fi Ulum-il Kur’ân*, s. 261.

³⁵⁹ Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, I. 356.

³⁶⁰ Bakara 2/106.

³⁶¹ Süphî Sâlih, *Mebâhis fi Ulum-il Kur’ân*, 260- 274.

Celaleddin Suyutî “*el- İtkan*” kitabında İbn’ul Arabî’ye³⁶² dayandırarak son dönem âlimlerin görüşüne göre nensuh ayetlerin sayısı yirmi civarında olduğunu beyân etmektedir.³⁶³

Dehlevî ise, bu ihtilafların sebebini dikkat çekici bir şekilde izâh etmektedir. Ona göre, önceki dönem (selef) ve sonraki dönem âlimleri neshin tarifi konusunda ıstılâhları farklıdır. Yukarıda zikrettiğimiz ve daha zikretmediğimiz nice ihtilafın sebebi, söz konusu bu ıstılâhları birbirleriyle karıştırılmasıdır. Aslında meselenin zorluğu da, bundan kaynaklanmaktadır.³⁶⁴

Yine Ona göre, nesih meselesinde içtihat ve istinbâtın rolü büyüktür. Yani, neshten söz eden âlim nesh eden ve edilen ayetlerin ne zaman indikleri ve neshin nasıl gerçekleştiği konusunda iyi bir muhakeme gücüne sâhip olmalıdır.³⁶⁵

Şimdi sözü sahibine bırakalım:

a. Önceki dönem âlimlerine göre neshin anlamı

Tefsir ilminin geniş ve ihtilafli zor mevzularından birisi de, nâsîh ve mensûh meselesidir. Bunun zorluk yönlerinden en kuvvetlisi ise, kadim müfessirlerle sonraki müfessirlerin ıstılâhlarının birbirinden farklı olmasıdır.

Bu konuda; Sahabe ve Tabiinin (ra) sözlerini iyice incelediğimizde, bu husus bizim için açıklık kazanmaktadır: Sahabe ve tabiin nesih kelimesini, lügavi manâsı olan: “*Bir şeyi bir şeyle izâle etmek*” anlamında kullanmıştır. Onlar neshi, usul âlimlerinin kendi ıstılâhlarında kullandıkları: “*Şer’i bir delille şer’i bir hükmü kaldırmak*” manâsında kullanmamıştır. Buna göre, Selef’in nezdinde neshin manâsı: *Var olan bir ayetin bazı vasıflarını gelen başka bir ayetle izâle etmektir.* Yani onlar neshi:

- Bir ayetin amel müddetinin sona erdiğini beyân etmek,
- Ayeti ilk akla gelen manâsından alıp arka plandaki bir manâya yorumlamak,

³⁶² Kadî lakabıyla meşhur olmuş, ismi Ebu Bekir İbn’ul- Arabî’dir. Mâlîki mezhebi âlimi ve fakihidir. Endülüs’de H:468 senesinde dünyaya gelmiş ve 543 senesinde vefat etmiştir. Bu zat, Meşhur sofi olan İbn Arabî ile karıştırılmamalıdır. (bk. Şemseddin ez- Zehebî, *Siyer’u A’lam’in Nubela*, Muesseset’ur Risale, Beyrut 1985, XX.197.)

³⁶³ Celâleddin Suyutî, *el- İtkân fî Ulum’il Kur’ân*, Dâr’ul Kutub’il İlmiye, Beyrut, 2007, II. 40.

³⁶⁴ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 86.

³⁶⁵ Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*, II. 209.

- Bir kaydın ittifâkî³⁶⁶ olup ihtirazî³⁶⁷ olmadığını beyân etmek,
- Umumu tahsis etmek,
- Nass olan ile ona zâhiren kıyâs edilen arasındaki farkı beyân etmek,
- Câhiliye adetlerinden bir âdeti veya geçmiş şeriâtların hükümlerinden bir hükmü kaldırmak manâlarda kullanıyorlardı.

Bütün bunlar, selef'e göre nesih sayılırdı. Böylelikle; sahabe ve tabiin yorumlarında nesih meselesi, geniş bir konu olmuş ve bu konuda fikir yürütme alanı genişlemiştir. Buna bağlı olarak da, buradaki ihtilâf dairesi iyice yayılmıştır. İşte bu nedenle onların nezdinde mensuh ayetlerin sayısı beş yüze kadar ulaşmıştır. Eğer bu meseleyi derinlemesine düşünersek, bunun sayılmayacak çoklukta olduğunu görürüz.

b. Sonraki dönem âlimlerine göre neshin anlamı

Sonradan gelen üsulcü âlimlere göre ise; nesih, istilâhi manâ olarak arz ettiğimiz: “Şer’i bir delille şer’i bir hükmü kaldırmaktır.”

Bunların istilâhına göre; özellikle de Dehlevî’nin tercih ettiği vecihlerle, mensuh ayet sayısının çok az olduğu hatta beş taneyi geçmediği ortaya çıkmaktadır.”³⁶⁸

Suyuti, âlimlerin bu konu hakkındaki sözlerini gerektirdiği gibi geniş ve tafsilatlı bir şekilde naklettikten sonra, mensuh ayetlerin adedini müteahhirun âlimlerin görüşü üzere ve Kadı İbn’ul- Arabî’ye muvafık olarak hesaplamış ve bunların yaklaşık yirmi ayet olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹

Dehlevî’ye göre, bunların çoğuna yeniden bakmak gerekiyor. Yani; kendisi, bunların çoğunun mensuh olduğunu kabul etmiyor ve bunların mensuh olmadığına

³⁶⁶ İttifakî kayıt: var olanın beyânıdır, muhâlif mefhumu düşünülmez. Mesela: وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ *Kim ki elinde bir burhan olmadan Allah dışında başka bir ilâha taparsa, onun hesabı rabbi katındadır*” ayetinde (23/117) لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ kaydı mevcut durumu bildiriyor. muhâlif mefhumu olan “eğer burhanı varsa o zaman başka ilâha tapabilir” manâsı düşünülüyor. (Halit es- Sebt, *Kavâid’ut Tefsir*, Dar’u İbni Affan, II.635.)

³⁶⁷ İhtirazî kayıt: muhâlif mefhumu düşünülendir. Mesela: وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ *“Mümin bir köle müşrik bir hür adamdan daha hayırlıdır”* ayetinde (2/221) مُّؤْمِنٌ kaydının muhâlif mefhumu düşünülüyor. Yani, bu kayıt müşriki çıkarmak içindir. Zira müşrik bir köleyi müşrik bir hürden daha üstün tutmanın bir anlamı yoktur. (Halit es- Sebt, *Kavâid’ut Tefsir*, II.635.)

³⁶⁸ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 88.

³⁶⁹ Bk. Suyutî, *el- İtkân*, II. 43.

dair tevcihler söylüyor. Bazılarının da mensuh olduğunu kabul ediyor ancak neshin tevcihlerine yenilerini ekliyor. Şimdi Suyutî³⁷⁰ ve İbn'ul- Arabî'nin zikrettikleri ayetleri tetkik edelim ve ardından Dehlevî'nin tevcihlerini “Dehlevî dek ki” başlığıyla görelim:

Bakara suresindeki ayetler:

1. Vâris'e vasiyet etme meselesinde Allah (cc), şöyle buyurmuştur:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, yakınlara, uygun bir tarzda vasiyet etmesi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak size farz kılındı.”³⁷¹

Bu ayet, mirâs ayetinden önce inmiştir. Bu ayete göre, mirâs hakkı diye bir hak söz konusu değildir ve her insan ölmeden önce ileride bırakacağı malı kime ne kadar vereceğini vasiyet etmek zorundadır. Ayrıca kime ne kadar vasiyet edeceği de, kendisine bırakılmıştır. Ancak bu ayetin mirâs ayetiyle mensuh olduğu söylenmiştir. Mirâs ayeti şöyle başlar:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ الْأُنثَيَيْنِ³⁷²

³⁷⁰ Bk. Suyutî, *el- İtkân*, II. 40-51.

³⁷¹ Bakara 2/180.

³⁷² Nisâ 4/11-12: “ Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişinin hissesi kaDâr tavsiye eder. Eğer kadınlar ikinin üstünde ise, bırakılanın üçte ikisi onlarındır; şayet bir ise yarısı onundur. Ana babadan her birine, ölenin çocuğu varsa yaptığı vasiyetten veya borcundan arta kalanın altıda biri, çocuğu yoksa anası babası ona varis olur, anasına üçte bir düşer. Kardeşleri varsa, altıda biri annesindedir; babalarınız ve oğullarınızdan menfaatçe hangisinin size daha yakın olduğunu siz bilmezsiniz. Bunlar Allah tarafından tespit edilmiştir. Doğrusu Allah bilendir, Hakim olandır. Kadınlarınızın çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir, çocukları varsa, bıraktıklarının ettikleri vasiyetten veya borçtan arta kalanın dörtte biri sizindir. Sizin çocuğunuz yoksa ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra bıraktıklarınızın dörtte biri karılarınızdır; çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadına kelale yollu (çocuğu ve babası olmadığı halde) varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah bilendir. Halim'dir.”

Ayrıca vasiyet ayetinin; hem لا وصية لوارث “*Mirâsçı için vasiyet yoktur*”³⁷³ hadisiyle, hem de icma ile mensuh olduğu söylenmiştir.

Dehlevî der ki: Evet, vasiyet ayeti mirâs ayetiyle mensuktur. Ancak “*Mirâsçı için vasiyet yoktur.*” hadisi, söz konusu neshin beyân edicisi ve teyit edicisi konumundadır. Yani, kendisi nâsîh değildir.³⁷⁴

2. Oruç tutabilen kişinin oruç tutmak istemediği zaman fidye vermesi gerektiği hakkında Allah şöyle buyurmuştur:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

“*Oruca gücü yetenler, (oruca tutmadıkları zaman) bir düşkünün doyuracak kadar fidye verir.*”³⁷⁵

Bu ayet, oruç tutmayı emreden ayetten önce inmiştir. Bu ayete göre, oruç tutabilenler orucu tutmak zorunda değildir. Onlar orucu tutmak yerine fidye de verebilirler. Ancak söz konusu bu ayet, sonradan inen ve oruç tutmayı emreden şu ayetle nesih edildiği söylenmiştir:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“*Sizden bu ayı idrâk eden, onda oruç tutsun.*”³⁷⁶ Yani: ikinci ayetin inmesiyle oruca gücü yetenler için fidye verme seçeneği ortadan kaldırılmıştır.

Bazıları da, bu ayetin muhkem olup mensuh olmadığını ve يُطِيقُونَهُ kelimesinden önce لا harfinin mukadder olduğunu savunmuştur. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: *Oruca dayanamayanlar, bir düşkünün doyuracak kadar fidye versin.*³⁷⁷

Dehlevî der ki: bana göre burada bu ayeti muhkem addetmek için başka bir vecih daha bulunmaktadır. O da ayetin manâsının “*Fidye vermeye gücü yetenlere fidye vardır. O fidye ise, bir miskine yemek yedirmesidir.*” şeklinde olmasıdır. Yani:

³⁷³ Tirmizî, Vesaya, 2267; İbni Mâce, Vesaya, 2517.

³⁷⁴ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 89.

³⁷⁵ Bakara 2/184.

³⁷⁶ Bakara 2/185.

³⁷⁷ Suyutî, *el- İtkân*, II. 43.

فِدْيَةٌ cümlesindeki zamir sonradan gelen ve konum bakımından önce gelen فِدْيَةٌ lafzinâ dönmetedir. Zamirin müzekker gelmesinin sebebi ise فِدْيَةٌ 'nin طَعَامٌ 'den ibaret olması itibâriyledir. Bu durumda fidyeden kasıt fitır sadakasıdır. Buna göre, Allah bu ayette oruçtan sonra fitır sadakasını emretmiştir. Nitekim ikinci ayettin ardından bayram tekbirlerinden bahsetmiştir.³⁷⁸

3. Oruç gecesı eşlere yaklaşma konusunda Allah şöyle buyurur:

أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ

“Oruç tuttuğunuz günlerin gecesı kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı,”³⁷⁹

İbnu'l Arabî'nin zikrettiğine göre; oruç gecesinde eşlere yaklaşmayı helal kılan bu ayet, daha önce bu durumu haram kılan şu ayeti neshetmiştir.³⁸⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

“Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı.”³⁸¹

Çünkü ikinci ayette orucumuz önceki ümmetlerin oruçlarına benzetilmiştir. Bu benzetmenin muktezası olarak, onlardaki gibi bizde de uykudan sonra yemek yeme ve cinsi münasebette bulunmanın haram olmasıdır.

Ayrıca, İbnu'l Arabî burada başka bir görüş daha naklederek birinci ayetin sünnetle sâbit olan uygulamayı neshettiğini söylemiştir.³⁸²

Dehlevî der ki: “önceki ümmetlere farz kılındığı gibi” lafzındaki benzetme sadece orucun vücubiyeti konusundadır, orucun bütün yönleriyle ilgili değildir. Yani; ayetin anlamı, oruç onlarda vâcip olduğu gibi sizlere de vâcip kılındı. Bu, onlardaki orucun tüm hükümleri sizlerde de olması gerekir anlamını içermez. Dolayısıyla burada, nesih söz konusu değildir. “Size helal kılındı” ifadesi ise, sadece ayetin

³⁷⁸ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 90.

³⁷⁹ Bakara 2/187.

³⁸⁰ Suyutî, *el- İtkân*, II. 43.

³⁸¹ Bakara 2/183.

³⁸² Suyutî, *el- İtkân*, II. 43.

inmesinden önce kendilerinde geleneksel olarak var olan uygulamayı değiştirmek içindir. İbnu'l Arabî'nin naklettiği diğer görüşe gelince, Efendimiz'in (sav) onlara uykudan sonra yemek ve cinsi münasebetin haramlığını teşri' kılmasıyla ilgili bize hiçbir delil ulaşmamıştır. Böyle bir uygulamayla ilgili delilin varlığını farz etsek bile, bu uygulama Efendimiz'in teşri'iyle değil, gelenekle sâbit olan ve devam edegelen bir şeydi. Efendimiz'in emriyle ortaya çıkmış bir şey değildi. Dolayısıyla burada bu ayetin sünneti neshetmesi diye bir şey söz konusu değildir.³⁸³

4. Haram aylarda savaşma hakkında Allah (cc), şöyle buyurmuştur:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ

*“Sana hürmet edilen ayı, o aydaki savaşı sorarlar. De ki: "O ayda savaşmak büyük suçtur. Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescidi Haram'a engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük suçtur. Fitne çıkarmak ise öldürmekten daha büyüktür".*³⁸⁴

Yan, bu ayete göre haram aylarda savaşmak şartsız haramdır.

İbn Cerir et-Taberi,³⁸⁵ Ata b. Meysere'den bu ayetin, şu ayetle neshedildiğini rivâyet etmiştir:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ

ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلَمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

*“Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah'a göre ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü hürmetli aydır. Bu dosdoğru bir nizamdır. Öyleyse o aylar içinde kendinize yazık etmeyin, topyekûn sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekûn savaşın, Allah'ın sakınanlarla beraber olduğunu bilin.”*³⁸⁶

Yani, bu ayetin son cümleleri daha önce haram aylarda yapılması yasak olan savaşa izin vermektedir. Dolayısıyla bu ayet, yukarıdaki ayeti neshetmiştir.

³⁸³ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 91.

³⁸⁴ Bakara 2/217.

³⁸⁵ İbni Cerîr et- Taberî, “*Cami'ul- beyân fi Tevil'il- Kur'ân*”, Müesseset'ur- Risâle, Beyrut, 2000, IV. 298.

³⁸⁶ Tevbe 9/36.

Dehlevî der ki: birinci ayet haram ayda savaşın haram kılındığına değil, tam tersine savaşın câiz kılınmasına delâlet eder. Şöyle ki, burada belâgat ilmine göre, hükmün illetini kabul etmek ve hükme mani olanı izhar etmek vardır. Buna göre ayetin anlamı: “*Haram ayda savaşmak büyük günahdır ancak fitne çıkarmak daha büyük günahdır. İşte, buna mukabil haram ayda savaşmak câiz oldu.*” demektir. Bu değerlendirme, ayetin siyakından da net olarak anlaşılmaktadır.³⁸⁷

5. Kocasını ölen kadına vasiyet etme hakkında Allah (cc), şöyle demiştir:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا

جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“İçinizden ölüp, eşler bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar eşlerinin geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler; eğer çıkarlarsa kendilerinin meşru olarak yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah güçlüdür, Hâkim’dir.”³⁸⁸

Bu ayete göre, vefât eden kocanın vefât etmeden önce eşi için bir senelik nafaka temini ve bir senelik barınma konusunda vasiyet etmesi gerekir. Ancak bu ayetteki bir senelik nafaka vasiyeti şu ayetle mensuhtur:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبِّصْنَ أَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ

عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“İçinizden ölenlerin bırakmış olduğu eşler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler; müddetleri sona erdiğinde, onların kendi haklarında uygun şekilde yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah işlediklerinizden haberdardır.”³⁸⁹

Kadının kocasının evinde bir yıl barınmasına vasiyetine gelince, bazı âlimlere göre hüküm bâki, diğerlerine göre ise, “*Sukna yoktur*”³⁹⁰ hadisiyle mensuhtur.³⁹¹

³⁸⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 92.

³⁸⁸ Bakara 2/240.

³⁸⁹ Bakara 2/234.

³⁹⁰ Fatıma Binti Kays şöyle dediği rivayet edilir: Efendimiz (sav) zamanında eşim beni boşadı. Bunun üzerine Efendimiz (sav) : “*Sukna ve nafaka yoktur*” dedi. Müslim, *Talâk*, 1483; Ebu Dâvud, *Talâk*, 2296.

Dehlevî der ki: evet birinci ayet müfessirlerin cumhuruna göre mensuhtur. Ancak şöyle demek de mümkündür: ayette geçen vasiyet emri vucup için değil cevaz veya istihbab içindir. Bu durumda meyyit için vasiyet etmek câiz veya müntahaptır, vâcip değildir. Kadına ise, onun bir senelik vasiyeti üzerine oturması vâcip değildir. Fakat ikinci ayetteki dört ay on günü beklemesi vaciptir. Bu değerlendirmeye göre, birinci ayetteki meyyit için bir senelik vasiyet ve kadın için bu vasiyet gereği beklemek cevaz anlamında halen geçerlidir ve nesih söz konusu değildir. Bu, İbni Abbâs'ın (ra) görüşüdür.³⁹² Ayetin zâhirinden anlaşılan da budur.³⁹³

6. Allah'ın, insanı dile getirdiği veya içinden geçirdiği şeyler yüzünden hesaba çekeceği konusunda Canab-ı Allah, şöyle demiştir:

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

*“Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve dilediğini bağışlar, dilediğine azabeder. Allah her şeye Kadir'dir.”*³⁹⁴

Bu ayete göre; kişi, istemeden içinden geçen düşüncelerden dolayı da hesaba çekilecektir. Ancak bu ayet kendisinden sonra gelen şu ayetle neshedilmiştir:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

*“Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler.”*³⁹⁵

Çünkü bu ayete göre, elimizde olmadan içimizden geçen şeylerden dolayı sorumlu değiliz.

Dehlevî der ki: bu durum nesih değil, geneli tahsis etme babındandır. Yani, sonraki ayet şunu beyân etmiştir: önceki ayette geçen “içinizdekini” kelimesinden

³⁹¹ Suyutî, *el- İtkân*, II. 44.

³⁹² Bk. İbnu Kesir, *Tefsir 'ul Kur 'ân 'il Azim*, I.659.

³⁹³ Dehlevî, *el-Fevzu 'l Kebîr*, s. 93.

³⁹⁴ Bakara 2/284.

³⁹⁵ Bakara 2/286.

murat ihlâs ve nifâktır; içinizden isteğiniz dışında gelip geçen tüm düşünceler değildir. Çünkü sorumluluk, ancak insanın güç getirebileceği şeylerde olur.³⁹⁶

Âli İmrân suresindeki ayet:

1. Allah'tan gerçek anlamda korkma hakkında şöyle buyrulmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ

“Ey inananlar! Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının, sizler ancak Müslüman olarak can verin.”³⁹⁷

Allah'tan gerektiği gibi sakınılmasının çok zor olduğu için, bu ayet şu ayetle mensuktur denilmiştir:

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“Allah'a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının.”³⁹⁸

Ayrıca bu ayetin mensuh değil muhkem olduğunu ve ifâde ettiği “Allah'tan, gerektiği gibi sakınma” hükmünün devam ettiğini savunanlar da vardır. Ali İmran suresinde bu ayet dışında, hakkında gerçek anlamda nesh iddiasında bulunulacak başka bir ayet yoktur.³⁹⁹

Dehlevî der ki: “Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının” ayeti; şirk, küfür ve benzeri itikada yönelik şeyler hakkındadır. “Allah'a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının” ayeti ise, ameller hakkındadır. Mesela, kim abdeste gücü yetmezse teyemmüm alsın ve ayakta namaz kılamayan da oturarak namaz kılsın. Bu tevcih, birinci ayetin devamdaki

“Sizler ancak Müslüman olarak can verin” cümlesinden anlaşılmaktadır.⁴⁰⁰

Nisâ suresindeki ayetler:

³⁹⁶ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 94.

³⁹⁷ Âl-i İmrân 3/102.

³⁹⁸ Teğâbun 64/16.

³⁹⁹ Suyutî, *el- İtkân*, II. 44.

⁴⁰⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 95.

1. Muvâlât akdini⁴⁰¹ kuranların birbirine mirâsçı olma konusunda Allah (cc), şöyle diyor:

وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نَصِيبَهُمْ

“Kendileriyle yeminleştığınız kimselere hisselerini veriniz.”⁴⁰²

Yani, bu ayete göre iki kişi kendi aralarında muvâlât akdini yaptıkları zaman bunlar birbirinin akrabaları olmazsa dahi birbirine mirâsçı olabilirler. Ancak bu ayet, şu ayetle mensuttur:

وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ

“Akrabalar, Allah'ın Kitap'ına göre miras konusunda birbirine daha yakındır.”⁴⁰³

Yani, bu ayetin inmesiyle artık akraba olmayanlar birbirine mirâsçı olamazlar.

Dehlevî der ki: ayetlerin zâhirine bakıldığı zaman; ikinci ayet akrabalar için mirâs hukunu bildirmektedir. Birinci ayet ise, “menle'l muvalat” (bir akitle aralarında mirâs anlaşmasını yapan kişiler) için iyilik ve yardımlaşma anlamında tavsiye mahiyetinde olduğu ortaya çıkıyor. Bu sebeple, ayette nesih söz konusu değildir.⁴⁰⁴

2. Yetim ve miskinlere mirâstan pay verme hakkında Allah (cc), şöyle diyor:

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

“Taksimde, yakınlar, yetimler ve düşkünler bulunursa, ondan onlara da verin, güzel sözler söyleyin.”⁴⁰⁵

Yani, bu ayete göre mirâs taksimi esnasına orada bulunan yetim ve miskinlere akraba olmazsalar dahi mirâstan pay vermek gerekir.

⁴⁰¹ Muvalat akdi: nesebi belli olmayan birinin, nesebi belli olan birine: ben öldüğümde bana mirasçı ol demesi ve diğerinin de kabul ettim demesidir.(bk. Kadı Abd'u Rabb'in Nebi, *Cami'ul Ulum fi Istilah'ul Ulum*, Dar'ul Kutub'il İlmiye, Beyrut, 2000, III. 321.)

⁴⁰² Nisâ 4/33.

⁴⁰³ Enfâl 8/75.

⁴⁰⁴ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 96.

⁴⁰⁵ Nisâ 4/8.

Bu ayetin mirâs ayetiyle mensuh olduğu söylenmiştir. Bu ayet hakkında şöyle diyenler de olmuştur: “Hayır, mensuh değildir ve oradaki emrin istihbap içindir ancak insanlar bu ayetle amel etmeyi ihmal etmişler.”⁴⁰⁶

Dehlevî der ki: İbni Abbâs, (ra) bu ayetin muhkem olduğunu ve içindeki emrin vucup için olduğunu söylemiştir. Bu değerlendirme, diğerlerinden daha açıktır.⁴⁰⁷

3. Allah (cc), zinâ eden kadınlarla ilgili şöyle demiştir:

وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا

“Kadınlarınızdan zinâ edenlere, bunu ispât edecek aranızdan dört şahit getirin, şehadet ederlerse, ölünceye veya Allah onlara bir yol açana kadar evlerde tutun.”⁴⁰⁸

Yani, bu ayete göre, zina eden bir kadın ölünceye veya Allah ona bir yol açana kadar evlerde tutulması gerekiyor. Ancak bu ayetin nur suresindeki ayetle mensuh olduğu söylenmiştir:

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

“Zinâ eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun.”⁴⁰⁹

Dehlevî der ki: birinci ayette, konu bir hikmet gereği mücmel bırakılmıştır ve cezânın vaat edilen zamana kadar uzatılması istenmiştir. Zamanı gelince de, Efendimiz (sav) ikinci ayetle onlara vaat edilen yolu göstermiş ve mücmel bırakılanı böylece açıklığa kavuşturmuştur. Dolayısıyla; burada nesih, söz konusu değildir.⁴¹⁰

Mâide suresindeki ayetler:

1. Allah (cc), haram ayda savaşla ilgili şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ

⁴⁰⁶ Celaleddin, Suyuti, *Celaleyn*, Dâru'l Hayr, Beyrut, 2003, s. 78.

⁴⁰⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 96.

⁴⁰⁸ Nisâ 4/15.

⁴⁰⁹ Nur 24/2.

⁴¹⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 97.

*“Ey İnananlar! Allah'ın nişanelerine, hürmet edilen aya, sakın hürmetsizlik etmeyin.”*⁴¹¹

Bu ayetin, daha önce zikrettiğimiz ve savaşmayı mubah kılan Tevbe suresi 36. ayetle mensuh olduğu söylenmiştir.⁴¹²

Dehlevî der ki: biz ne Kur'an'da ne de sahih hadislerde onu nesh eden bir şey bulamadık. Ayetin manâsı şudur: haram kılınmış bir savaşın haram ayda yapılması, daha şiddetle günah olur. Tıpkı Efendimiz'in (sav) Veda Hutbesi'nde şöyle buyurduğu gibi:⁴¹³

*“Şüphesiz kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır. Tıpkı bu beldenizde ve bu ayınızda, bu gününüzün hürmeti gibi o sizlere haramdır.”*⁴¹⁴

Yani, Efendimiz (sav); nasıl ki bu hadiste kanların ve malların haramlık derecesini mübarek bir beldedeki ve mübarek bir aydaki bir günle ölçmüşse, öyle de ayet-i kerime savaşın haramlık derecesini haram aya nispet etmiştir ve ondaki günahın daha büyük olacağını ifâde etmiştir. Bu demek değildir ki, normalde mubah olan bir savaş haram ayda haramdır ta ki savaşmayı mubah kılan Tevbe suresi 36. ayetle mensuh olduğu söylensin.

2. Peygamberimiz'in (sav) ehlikitap arasında hüküm verip vermemesi konusunda Allah (cc) şöyle buyurmuştur:

فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ

*“Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet yahut onlardan yüz çevir.”*⁴¹⁵

Bu ayetin şu ayetle mensuh olduğu söylenmiştir:

وَأَنْ احْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ

*“O halde, Allah'ın indirdiği Kitap ile aralarında hükmet, heveslerine uyma”*⁴¹⁶

⁴¹¹ Mâide 5/2.

⁴¹² Suyutî, *el- İtkân*, II. 44.

⁴¹³ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 98.

⁴¹⁴ Buhârî, İlim, 67; Müslim, Hacc, 3009.

⁴¹⁵ Mâide 5/42.

⁴¹⁶ Mâide 5/49.

Yani, birinci ayette efendimiz; hüküm etmekle etmemek arasında serbest bırakılmışken, ikinci ayette hüküm vermekle emredilmiştir.

Dehlevî der ki: burada nesih yoktur. Çünkü ikinci ayet, birinci ayetin tamamlayıcısı konumundadır ve anlamı şöyledir: “(Hüküm verip vermeme arsında serbest olduğun halde) eğer hüküm vermeyi dilerse Allah’ın indirdiğiyle hüküm ver. Onların arzularına uyma.”⁴¹⁷

Hâsılı: zimmet ehlinin davâlarını kendi reislerine havale edip kendi hükümleriyle hüküm vermelerine müsâade edebildiğimiz gibi, onların arasında Allah’ın bize indirdiği kânunlarla bizler de hükmedebiliriz.

1. Allah, (cc) seferde ölen kişiye şahit tutma konusunda şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ

“Ey imân edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adâlet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun).”⁴¹⁸

Bu ayetin, şu ayetle mensuh olduğu söylenmiştir:

وَأَشْهِدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ

“İçinizden de iki adil şahit getirin; şahitliği Allah için yapın”⁴¹⁹

Yani, birinci ayette geçen “sizden olmayan” kişilerden amaç ehlikitaptır. Ancak bu hüküm ikinci ayette geçen “İçinizden de (müslümanlardan) iki adil şahit getirin” cümlesiyle neshedilmiştir.

Dehlevî der ki: İbni Abbas ve âlimlerin çoğu birinci ayeti zâhiri üzerine değerlendirerek “غَيْرِكُمْ”den maksad ehli zimmet olduğunu savunmuştur. Yani, ehlizimmetin şahitliğini geçerli olarak görmüştür.⁴²⁰ Buna göre, burada bir nesih

⁴¹⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 99.

⁴¹⁸ Mâide 5/106.

⁴¹⁹ Talâk 65/2.

⁴²⁰ Bk. İbnu Kesir, *Tefsir'ul Kur'an'il Azim*, III.215.

söz etmek mümkündür. Bazı âlimler⁴²¹ ise, “(sizden olmayan) kişilerden maksat akrabanız olmayan müslümanlardır” değerlendirmesinde bulunmuşlar. Buna göre, her iki ayet arasında fark bulunmadığı için burada nesihten söz edemeyiz.⁴²²

Enfâl suresindeki ayet:

1. Bir Müslümanın on kâfire galebe çalması hakkında Allah (cc), şöyle diyor:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.”⁴²³

Bu ayetin, hemen sonraki ayetle mensuh olduğu söylenmiştir:

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفِينَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.”⁴²⁴

Dehlevî der ki: evet, denildiği gibi o mensuktur.⁴²⁵

Tevbe/Berâe suresindeki ayet:

1. Savaşa çıkması gerekenlerle ilgili Allah (cc), şöyle buyurur:

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Gerek hafif ve gerek ağır olarak savaşa çıkın ve mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin.”⁴²⁶

⁴²¹ Bunlar, Tabiînden Zührî, Hasan el- Basri, Übeyde ve İkrime'dir. (bk. İbnu Kesir, *Tefsir'ul Kur'ân'il Azim*, III. 215.)

⁴²² Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 100.

⁴²³ Enfâl 8/65.

⁴²⁴ Enfâl 8/66.

⁴²⁵ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 100.

Bazı müfessirlere göre burada hafif ve ağırdan maksat genç ve yaşlı, sağlıklı ve hasta, zengin ve fakir, süvari ve yaya herkestir. Bu ayet, iki mazeret ayetiyle mensuhtur denilmiştir.⁴²⁷

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ

“Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur.”⁴²⁸

لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمُرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ حَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ

“Allah ve Resulüne karşı samimi oldukları takdirde ne zayıflara, ne hastalara, ne de verecek bir şey bulamayan yoksullara savaştan kalmaktan dolayı bir günah yoktur.”⁴²⁹

Ayrıca bu ayetle de mensuhtur:

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا

رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

“Bununla beraber müminlerin hepsinin birden topyekûn savaşa katılmaları uygun değildir. Her kabileden bir kısım insanlar da din ilimlerinde derinleşmeli ve kabileleri savaştan dönüp gelince onları uyarmalıdır ki, böylece Allah'ın azabından sakınırlar.”⁴³⁰

Dehlevî der ki: “*Hifafen*” kelimesi; savaşın araç ve gereçlerinden olan binek, hizmetkâr ve nafakanın en azını ifâde etmektedir. “*Sikalen*” kelimesi ise, olabildiğince binekler ve hizmetçiler ile birlikte çıkmak demektir. Bundan dolayı, burada nesih yoktur ya da en azından şöyle diyebiliriz: burada nesih vazgeçilmez değildir.⁴³¹

Nûr suresindeki ayetler:

1. Zinâ eden kadının nikâhıyla ilgili Allah, (cc) şöyle diyor:

⁴²⁶ Tevbe 9/41.

⁴²⁷ Suyuti, *Celaleyn*, s. 194.

⁴²⁸ Fetih 48/17.

⁴²⁹ Tevbe 9/41.

⁴³⁰ Tevbe 9/122.

⁴³¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 101.

الرَّانِي لَا يَنْكُحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكُحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

“Zinâ eden erkek, ancak zinâ eden veya putperest bir kadınla evlenebilir. Zinâ eden kadınla da, ancak zinâ eden veya putperest olan bir erkek evlenebilir. Bu, müminlere yasak edilmiştir.”⁴³²

Bu ayetin şu ayetle mensuh olduğu söylenmiştir:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ

عَلِيمٌ

“İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfü ile zenginleştirir. Allah lütfü bol olandır, bilendir.”⁴³³

Dehlevî der ki: Ahmed b. Hanbel birinci ayeti zâhirine göre değerlendirerek içindeki istisnaların vucup hükmünü ifade ettiğini söylemiştir.⁴³⁴ Ayrıca “وَحُرِّمَ ذَلِكَ” işâretini nikâha döndürmüştür. Buna göre, ikinci ayetin herkesi kapsadığı bir ifade olmasından yola çıkarak nesih iddiasında bulunmuştur. Âlimlerin çoğuna göre ise, ayetin manâsı şöyledir: bu büyük günahı işleyen erkek ancak zâniye bir kadına denktir. Yani, burada asıl konu nikâhın haramlığı değil nikâhtaki denklidir. Ya da iffetli bir erkeğin zâniye bir kadını tercih etmesi uygun değildir demektir. Yani, istisnalar vucubu değil istihbabı bildirmektedir. “وَحُرِّمَ ذَلِكَ” işâreti ise, zinâyı ve şirki göstermektedir.⁴³⁵ Öyleyse; bu ikinci görüşe göre burada nesih yoktur. Zira ikinci ayet, birinci ayetteki liyakat faktörünü ortadan kaldırmamaktadır.⁴³⁶

2. Köle ve hizmetçilerin izin alma konusunda Allah, (cc) şöyle buyurmuştur:

لَيْسَتَّأَذِنُكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ

تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ

⁴³² Nur 24/3.

⁴³³ Nur 24/32.

⁴³⁴ Maverdî tefsirinde bu görüş Said b. Museyyeb'e nisbet edilmiştir. (Maverdî, *en- Nüket'u ve'l Uyûn*, Dar'ul Kutub'il İlmiye, Beyrut, IV.72.)

⁴³⁵ Bk. Fahrettin er- Razi, *Mefatih'ul Ğayb*, Dar'u İhyai't Turas'il Arabî, Beyrut, 1999, X.51.

⁴³⁶ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 102.

“Ey inananlar! Ellerinizin altında olan köle ve cariyeler ve sizden henüz erginliğe ermemiş olanlar, sabah namazından önce, öğle sıcağında soyunduğunuzda ve yatsı namazından sonra yanınıza gireceklerinde üç defa izin istesinler.”⁴³⁷

Bu ayet, kendisinden hemen sonra gelen şu ayetle neshedildiği söylenmiştir:

وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنَ الْقَبْلِهِمْ

“Çocuklarınız erginlik çağına gelince, büyüklerinin izin istediği gibi, onlar da her defasında izin istesinler.”⁴³⁸

Yani, birinci ayette geçen “Ellerinizin altında olan köle ve cariyeler ve sizden henüz erginliğe ermemiş olanlar” ifadesi umumî olarak, büyük- küçük fark etmeden herkesin izin alması gerektiğini bildirir. Müfessirler bazı rivâyetlere dayandırarak bir müddet bu şekilde amel edildiğini de söylemişlerdir. Ancak hemen sonraki ayette “Çocuklarınız erginlik çağına gelince” şartı yukarıdaki umumu tahsis ederek ergenlik çağına ulaşmayanların izin almalarına gerek olmadığını ifâde etmiştir. Bu durumda; kendisiyle amel edilen bir umumun tahsisi, onu neshetme anlamına geldiği için burada nesih vardır denilmiştir.⁴³⁹

Dehlevî der ki: İbni Abbâs’a (r.a.) göre bu ayet; mensuh değil, muhkemdir. Ancak insanlar onunla amel etme noktasında ihmalkârlık etmiştir. Bu görüş, itimât edilmeye daha layıktır.⁴⁴⁰

Ahzâb suresindeki ayetler:

1. Mevcut eşlerinin dışında efendimizin başka kadınlarla evlenmesinin helal olmadığı noktasında Allah (cc), şöyle buyurmuştur:

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ

اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا

⁴³⁷ Nur 24/58.

⁴³⁸ Nur 24/59.

⁴³⁹ İbni Aşur Tefsiri, ed-Dâr’ut- Tunusiye, Tunus. 1984, XVIII. 292.

⁴⁴⁰ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 103.

“Bundan sonra sana hiçbir kadın, cariyelerin bir yana, güzellikleri ne kadar hoşuna giderse gitsin, hiçbirini boşayıp başka bir eşle değiştirmen helal değildir. Allah her şeyi gözetmektedir.”⁴⁴¹

Bu ayet, şu ayetle mensuhtur:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحَلَّلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمَّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِن وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

“Mehirlerini verdiği eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği cariyeleri, seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını ve Peygamber nikâhlanmayı dilediği takdirde müminlerden ayrı, sırf sana mahsus olmak üzere kendisinin mehrini Peygambere hibe eden mümin kadını almanı helal kılmışızdır.”⁴⁴²

Dehlevî der ki: evet, birinci ayet mensuhtur ve nesheden ayetin kıraatçe mensuh olan ayetten önce olmasında bir sakınca yoktur. Bu görüş, bana daha açık geliyor.⁴⁴³

Mücâdele suresindeki ayetler:

1. Peygamberle hususîolarak konuşma meselesinde Allah, (cc) şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey inananlar! Peygamberle hususîolarak konuşacağınızda, bu konuşmanızdan önce fakirlere sadaka veriniz; bu, sizin daha iyi ve daha temiz olmanız içindir. Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız üzülmeziniz. Allah şüphesiz bağışlayandır, acıyandır.”⁴⁴⁴

Bu ayet, kendisinden sonra gelen ayetle mensuhtur:

⁴⁴¹ Ahzâp 33/52.

⁴⁴² Ahzâp 33/50.

⁴⁴³ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 104.

⁴⁴⁴ Mücâdele 58/12.

أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقْبِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Hususi konuşmanızdan önce sadaka vermekten ürktünüz mü ki bunu yerine getirmediğiniz? Ama Allah, tövbenizi kabul etmiştir. Öyleyse namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Peygamberine itâat edin. Allah, işlediklerinizden haberdardır.”⁴⁴⁵

Dehlevî der ki: evet, bu ayet mensuktur.⁴⁴⁶

Mümtebine suresindeki ayetler:

1. Eşleri kâfirlere gidenlere ganimetten mehir verilmesi hususunda Allah, (cc) şöyle buyurmuştur:

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ

الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ

“Ey mümin erkekler! Eğer inkâr eden (kâfir olan) eşlerinize sarf ettiklerinizden inkârcılara bir şey geçecek olursa ganimetten, eşleri giden mümin erkeklere sarf ettikleri miktâr kadarını verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.”⁴⁴⁷

Âlimlerden bazıları; bu ayetin seyf (kılıç) ayetiyle,⁴⁴⁸ bazıları da ganimet ayetiyle⁴⁴⁹ mensuh olduğunu söylediği gibi, bazıları da: “muhkemdir” demiştir.

Dehlevî der ki: en zâhir olan onun muhkem olmasıdır, ancak onun hükmü ateşkes esnasında ve kâfirlerin kuvvetli olduğu zamanda tatbik edilir. Zira bu durumda malı giden kişinin bir an önce toparlanıp müminlerle birlikte kâfirlere karşı koyulmasına ihtiyaç vardır. Fakat savaş döneminde veya müslümanların rahatlıkla

⁴⁴⁵ Mücâdele 58/13.

⁴⁴⁶ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 105.

⁴⁴⁷ Mümtebine 60/11.

⁴⁴⁸ Tevbe 9/5. Hürmetli aylar çıkınca, puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayıp hapsedin; her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse yollarını serbest bırakın. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder.

⁴⁴⁹ Enfâl 8/41. Eğer Allah'a ve hakkı bâtıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye Kadîr'dir.

kâfirlere güç getirdiği dönemde bu hüküm uygulanmaz. Çünkü müslüman toplumu bazında buna ihtiyaç yoktur.⁴⁵⁰

Müzemmil suresindeki ayetler:

1. Peygamberimizin gece kıyamıyla ilgili Allah, (cc) şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الْمَرْمُلُ فُجِّمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا

“Ey örtünen! (Peygamber) Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Gecenin yarısında kalk yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur’ân oku.”⁴⁵¹

Bu ayetin, surenin sonundaki şu ayetle neshedildiği söylenmiştir:

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ

“ Şüphesiz Rabbin, senin ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden biraz az, yarısı ve üçte biri kadar vakit içinde kalktığını bilir. Gece ve gündüzü Allah ölçer; sizin bu vakitleri takdir edemeyeceğinizi bildiğinden tövbenizi kabul etmiştir. Artık, Kur’ân'dan kolayınıza geleni okuyun ”⁴⁵²

Ayrıca bu son ayetin de, beş vakit namazı emreden ayetle mensuh olduğu söylenmiştir:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“Namazlara ve orta namaza devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.”⁴⁵³

Dehlevî der ki: beş vakit namazı emreden ayetle nesih davâsı önemsenecek bir şey değildir. Birinci ayetin neshine gelince, hak olan şudur: surenin başı gece namazınâ kalkmayı müekked nafîle olarak emreder, surenin sonundaki ayet ise, tekidi neshetmiş ve onu sade bir nafîleye çevirmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 105.

⁴⁵¹ Müzemmil 73/1-4.

⁴⁵² Müzemmil 73/20.

⁴⁵³ Bakara 2/238.

⁴⁵⁴ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 106.

Suyutî, İbn'ul Arabî'ye uyarak şöyle demiştir: “İşte bu yirmi bir ayet, bazılarında ihtilâf olmasıyla birlikte mensuktur. Bunların dışında nesih iddiasında bulunmak sahih değildir. Fakat izin isteme⁴⁵⁵ ve malın taksimi⁴⁵⁶ ayetleri hakkında doğru olan onların mensuh değil muhkem olmalarıdır. Böylece mensuh ayetler on dokuz adet olmuştur.”⁴⁵⁷

Dehlevî der ki: bizim yaptığımız inceleme ve değerlendirmelere göre, neshin kesin olduğu ayetler sadece beş⁴⁵⁸ tanedir.⁴⁵⁹

Görüldüğü gibi Dehlevî, çok ince tevillerle birçok ayetteki nesih davâsını iptal etmiştir. Kitabın başında beyân ettiğimiz gibi Dehlevî'nin ifâde uslûbü ağır, az ve özdür. “*el-Fevzu'l Kebir*” kitabında beyân ettiği bu konuyu sadece onun ibaresinden anlamak büyük çaba gerekmektedir. Birçok meseleyi diğer tefsirlerden de istifâde ederek içinden çıkabilmişiz. Bazı konulara küçük rumuzlarla işâret etmiştir. Onları da açıklamaya çalışmışız. Ama üslubüne rağmen Dehlevî'nin bu değerlendirmeleri ilmî olarak takdire şayan ve hayranlık uyandırmaktadır. Özellikle önceki ve sonraki âlimlerin ıstihlahlarının nesih konusunda farklı olduğunu beyân etmekle büyük bir ilmi probleme çözüm bulmuştur. Çünkü bu tespit olmazsa mensuh ayet sayısını beşyüze çıkararak ve bunların sadece beş tane olduğunu savunan alimlerin görüşlerini bir araya getirmek mümkün olmayacaktı. Allah ona rahmet eylesin.

4.6. NÜZUL SEBEPLERİ

Tefsir ilminde zor olan konulardan birisi de, nüzul sebepleri meselesidir. Bu zorluk, önceki (Mutekaddimin) ve sonraki (Muteahhirin) âlimlerin nüzul kavramına yükledikleri değişik anlamlardan ileri gelmektedir. Bu meseleyi iyi anlayabilmek için önce bu kavramın Sahabe, Tabiin ve sonradan gelen âlimlerin nezdinde ne amaçla kullanıldığını tespit etmemiz gerekiyor:

Son dönem âlimlerine göre, nüzul sebebi: *Hükümünü beyân etmek için bir ayetin veya ayetlerin hakkında indiği ve Efendimiz'in (sav) zamanında meydana*

⁴⁵⁵ Nur 24/58. Burada 17. sırâda geçti.

⁴⁵⁶ Nisâ 4/8. Burada 9. sırâda geçti.

⁴⁵⁷ Suyutî, *el- İtkân* II. 43.

⁴⁵⁸ Bunlar 1, 5, 14, 18 ve 19. ayetlerdir.

⁴⁵⁹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 106.

*geldiği olaydır.*⁴⁶⁰ Yani, son dönem âlimleri nüzul sebebini dar manâda ele alıp onu sadece ayetin inmesine sebep olan olay anlamında kullanmışlar.

Sahabe ve Tabiin'in kelâmını inceldiğimizde, onlar “نزلت في كذا” (*Ayet şunun hakkında indi*) ifadesini sadece Efendimiz'in (sav) zamanında meydana gelmiş ve ayetin inmesine sebep olmuş olay anlamında kullanmadıklarını görürüz. Çünkü onlar, bazen bu tabiri, ayetin ifâde ettiği veya kapsadığı olay ve manâlar için kullanmışlardır. Bu olay ve manâlar; ister Efendimiz'in zamanında, ister daha sonra da meydana gelmiş olsun. Ayrıca bunlara göre, ayette vârid olan tüm kayıtların aynı hükme yönelik olması gerekmiyor, ayetin sadece hükmün aslını kapsamaması yeterlidir. İşte bu durumlar için “نزلت في كذا” (*Ayet şunun hakkında indi*) demişlerdir.⁴⁶¹ Bazen de Sahabe, Efendimize bir soru sorardı veya onun huzurunda bir olay olurdu, Efendimiz cevâp olarak daha önce inmiş ayetlerin birinden hüküm istinbât ederek o ayeti onlara okurdu. Sahabe daha sonra bu durumu hikâye ederken “نزلت الآية في كذا” (*Ayet şunun hakkında indi*), bazen de “فانزل الله قول كذا” (*Allah şu sözü indirdi*) veya “فنزلت كذا” (*Şu ayet indi*) diyorlardı.⁴⁶²

Eğer sahabe, bir ayetin tekraren inmesinden söz etmişse muhtemelen bu, bizim söylediğimiz şekilde olmuştur. Yani, birbirine yakın olaylar tekrar edildiğinde her seferinde efendimizin bu olaylarla ilgili daha önce aynı ayeti okuyunca sahabe bu ayetin tekraren indiğini zannetmişler.⁴⁶³

Bazen de Sahabe ve Tabiin, bir ayetin anlamı daha iyi anlaşılсын ve Kur'an'ın indiği dönemdeki inançlar bilinsin diye müşrik ve Yahudi inançlarından veya câhiliye adetlerinden cüzi kıssalar irat etmişler ve bu durumda “نزلت الآية في كذا” (*Ayet şunun hakkında indi*) demişlerdir. Buradaki amaçları, ayetin bu dönemde, bu olaya yakın bir zamanda indiğini ifâde etmektir. Yani; buradaki amaçları ayetin

⁴⁶⁰ Suyuti, *el- İtkân fi Ulum'il Kur'ân*, I. 63.

⁴⁶¹ Bk. Suyuti, *el- İtkân*, I. 63.

⁴⁶² Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr* s. 107.

⁴⁶³ Bu görüş Dehlevî'ye özeldir. İbni hacer ve diğer bazı âlimlere göre bir ayetin tekraren inmesi mümkündür. (Suyuti, *el- İtkân*, I. 67; Zerkeşi, *el- Burhan*, I.37.)

indiği hususîsebebi beyân etmek değil, ayetin kapsadığı umumî hükmü cüzi bir örnekle izâh etmektir.⁴⁶⁴

Sonuç olarak, hepsinin kastı bir olup ayetin anlamını doğru iletmek olmasına rağmen kullandıkları tabirler farklı ve üslupları değişik olmuştur.⁴⁶⁵ Ebu Derda (ra) bu noktaya işâret ederek şöyle demiştir: *Bir kimse tek bir ayeti birçok vecih üzerine değerlendirmeden fakih olamaz.*⁴⁶⁶

Dehlevî'ye göre nüzul sebeplerini ayıklamak için güçlü bir içtihat ve istinbât kabiliyetine ihtiyaç vardır. Çünkü her ayetin siyak ve sibakı bağlamında değişik tevcihlerle nüzul sebepleri olabilir. Ayrıca bu konuda müteahhirin görüşü tercihe daha şayandır denilebilir. Zira bunlar, ilmin disiplin haline getirildikten sonra dünyaya gelmişlerdir.⁴⁶⁷

Dehlevî'nin nüzul sebepleri konusunda da önceki ve sonraki âlimlerin ıstılahlarının farklı olduğunu beyân etmekle büyük bir ilmi probleme çözüm bulmuştur. Zira böyle bir tespit, içinden çıkılmaz bir kafâ karışıklığını ortadan kaldırıyor. Bu gibi meselerin çözümü sıradan insanların işi değildir. Ancak ömrünü ilme vermiş, tüm ilimlere vâkıf ve muhakeme gücüne sâhip olan âlimler böyle meselerin içinden çıkabilir.

4.6.1. Nüzul Sebepleriyle Alakası Olmayan Rivâyetler

Muhaddisler, bu konuda ayetleri değerlendirirken nüzul sebepleriyle hiç alakası olmayan bir takım şeyler zikretmektedirler. Örnek:

- Sahabenin kendi aralarında bir konuyu tartışırken ayetten istişhâd getirmelerini,
- Bir ayeti örnek göstermelerini,
- Efendimizin kendi konuştuklarına delil olsun diye bir ayeti okumalarını,
- Bir ayetin asil amacına uygun düşen manâyı bildirmelerini,
- Ayetin nazil olduğu yeri belirtmelerini,

⁴⁶⁴ Dehlevî, *et- Tefhîmât* II. 209.

⁴⁶⁵ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 107.

⁴⁶⁶ Beğavî, *Şerh 'us Sünne*, I. 259. et- Taybî, "*Şerh 'ul Mişkât*", II. 694.

⁴⁶⁷ Dehlevî, "*et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*", II. 209.

- Ayette kapalı geçen kişilerin isimlerini açıklamamalarını,
- Kur'an'daki bir kelimenin telaffuz şeklini izâh etmelerini,
- Ayet ve surelerin faziletini bildirmelerini,
- Peygamberimizin Kur'an'daki emirlerden birisinin uygulama yolunu gösteren hadisleri nüzul sebeplerinden addetmişler. İşte bütün bunlar, gerçekten nüzul sebepleriyle alakaları yoktur. Bunları detaylıca bilmek müfessirde bulunması gereken şartlardan değildir.⁴⁶⁸

Sonuç olarak, nüzul sebepleriyle alakası olmadığını beyân ettiğimiz bu maddeler aslında sahabe ve tabiin'in kelâmına göre nüzul sebeplerine dâhildir. Dehlevî'nin bu fasılda vurgulamak istediği şey nüzul sebepleri konusunda son dönem âlimlerinin tanımına bağlı kalmamızın gerekliliğidir. Çünkü bir önceki fasılda denildiği gibi son dönem âlimleri ilmin ayıklanıp sistematik bir şekilde düzene sokulduktan sonra dünyaya gelmişlerdir. Fakat sahabe ve tabiin döneminde, ilimler birbirinden ayıklanmamış ve ifadeler tam olarak daha yerlerine yerleşmemişti. O zaman hadis, tefsir, akaid ve fıkıh içiçeydi. Dolayısıyla ifade karmaşığı yaşıyordu.

4.6.2. Hayır ve Şerri beyân Ederken Kur'an'ın Üslubu

Daha önce bir ayette sebebin hususîliği değil hükmün umumîliği murat olduğunu ifade etmiştik. İşte bu üslup üzere Kur'an'da birçok yerde hayır ve şer iki surette zikredilir. Birincisi saâdete kavuşmuş kişilerin suretidir ki, bunda saâdet ehlinin bazı vasıfları beyân edilir. İkincisi ise, bedbaht kişilerin suretidir ki, bunda da şekâvet ehlinin vasıfları zikredilir. Bu vasıfların zikredilmesinden murat, üstü kapalı bir şekilde belirli şahıs veya şahısları hedef göstermek değil, aksine bu vasıf ve amellerin hükmünü umumî olarak beyân etmektir. Tıpkı bu ayette olduğu gibi:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا

“Biz insana, anne ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir; zira annesi, onu, karnında, zorluğa uğrayarak taşımış; onu güçlükle doğurmuştur. Taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Dehlevî, "el-Fevzu'l Kebîr", s.108.

⁴⁶⁹ Ahkâf 46/15.

Bu ayette anne ve baba ile ilgili genel bir hüküm beyân edilmiştir. Ardından said (saâdete ermiş) ve şaki (bedbaht) olmak üzere iki farklı sûretten bahsedecektir. Önce said olanı şu şekilde niteler:

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ
وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي دُرِّيَّتِي إِنَِّّي أَنُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ تَنفَعُ عَنْهُمْ أَحْسَنُ
مَا عَمَلُوا وَتَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَّ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ

“Sonunda erginlik çağına erince ve kırk yaşına varınca: "Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimete şükretmemi ve benim hoşnut olacağın yararlı bir işi yapmamı sağla; bana verdiğin gibi soyuma da salah ver; doğrusu Sana yöneldim, ben, kendini Sana verenlerdenim" demesi gerekir. İşte, işlediklerini en güzel şekilde kabul ettiğimiz ve kötülüklerini geçtiğimiz bu kimseler, cennetlikler içindedirler. Bu, verilen doğru bir sözdür.”⁴⁷⁰

Daha sonra şakinin sıfatlarını şöyle izâh eder:

وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أَفِّ لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أَخْرَجَ وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَبَلَكَ آمِنٌ
إِنَّ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدِ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ
الْجَنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ

“Annesine babasına: "Of ikinizden; benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni tekrar diriltmemle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, anne babası Allah'a sığınarak: "Sana yazıklar olsun! İnan; doğrusu Allah'ın sözü gerçektir" dedikleri halde: "Bu, Kur'ân öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" diye cevâp verenler işte onlar kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş ümmetler içinde, Allah'ın azap vadinin aleyhlerinde gerçekleştiği kimselerdir. Doğrusu onlar hüsranda olanlardır.”⁴⁷¹

Bazı ayetlerde de, hayır ve şer sâhipleri karşılıklı olarak zikredilir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

⁴⁷⁰ Ahkâf 46/15-16.

⁴⁷¹ Ahkâf 46/17-18.

“Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulsa: "öncekilerin masalları" derler.”⁴⁷²

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا

“Sakınan kimselere: "Rabbiniz ne indirdi?" denince, "İyilik" derler.”⁴⁷³

Şunu da bilmeliyiz: Kur'an'ın saâdete kavuşmuş veya bedbaht olmuş kişiler adına saydığı vasıfların hepsinin bir şahısta bulunması gerekmiyor. Başka bir deyişle, bütün bu vasıflara uygun birinin bulunması gerekmiyor. Örneğin,

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ

“Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir.”⁴⁷⁴

Bu ayette geçen tanenin, bu vasıfları hâiz bir şekilde mevcut olması gerekmiyor. Zira buradaki amaç, sevabın çokluğunu tasvir etmekten başka bir şey değildir. Eğer söz konusu özelliklerin çoğuna veya hepsine sâhip bir tane varsa bu, amacı daha tasvir etmiş olur.⁴⁷⁵

Evet, bu üslup da Kur'an manâlarını insanın zihnine yaklaştırma yollarından birisidir. Zira bir şeyi ancak kendi zıddıyla mukayese ederek muhatâba tasviri tam yapılabilir. Hayır ve şer veya said ve şaki'nin vasıfları karşılıklı olarak zikredildiği zaman insanın beyin aynasında suretleri daha iyi görünür. Böylece, şu imtihan dünyasında insanoğlunun hiçbir bahanesi kalmamak şekilde Cenab-ı Allah kendisine iyiyi ve kötüyü net olarak ifade etmiş oldu.

4.6.3. Peygamberlerin Kıssaları ve İsrailîyat

Önceki peygamberlerin kıssalarından çok az bir kısmı sahih hadislerde mevcuttur. Müfessirlerin tefsirlerine doldurdukları uzun ve geniş hikâyeler ise, istisna hariç hepsi ehlikitaptan nakledilmiştir. Peygamberimiz bu hikâyelerin doğruluk ve yanlışlık ihtimallerine karşı imânımıza hâlel gelmesin diye “Ehlikitabı

⁴⁷² Nahl 16/24.

⁴⁷³ Nahl 16/30.

⁴⁷⁴ Bakara 2/261.

⁴⁷⁵ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s.111.

*ne tasdik edin ne de tekzip edin*⁴⁷⁶ deyip bizi uyarmıştır. Dolayısıyla bunları sahihmiş gibi yansıtmak yanlıştır.⁴⁷⁷

İsrailîyat dediğimiz ehlikiptan nakledilen kıssaların içinde islamın ruhuna uygun olanlar olduğu gibi, islamın ruhuna muhâlif olanlar da vardır. Asırlar önce müfessir İbni Kesir gibi âlimlerimiz bunları ayıklamışlardır. Asrımızda da bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle İslamın ruhuna aykırı olanları iyi tespit edip halka arz etmeli ki dini bilgisi zayıf olanların nezdinde islamdan sayılmasın.

4.6.4. Bazı Ayetlerin Soru ve Cevâp Şeklinde Gelmesi

Kur'ân-ı Kerim, bazen ortaya atılması muhtemel olan bir takım açık şüpheleri kendiliğinden reddeder veya geçmiş bir kelâmı izâh etmek maksadıyla, zihne yakın ve akla gelmesi doğal olan suâllere cevâp verir. Aslına bakarsan, kimse bu şüphenin aynısını ortaya atmış veya bu suâlin aynısını sormuş değildir ve burada bildiğimiz anlamda bir suâl- cevâp söz konusu değildir. Ancak çoğu kez sahabe bu ayetleri izâh ederken mesele daha kolay anlaşılсын diye, burada suâl ve cevâp varmış gibi anlatmışlar ve konuyu soru- cevâp şeklinde beyân etmişlerdir. Gerçek şudur ki, bu ayetleri düşündüğümüzde ve derinlemesine incelediğimizde bu sözlerin hepsi nizam içinde kusursuz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu görürüz. Bilfiil sorulan bir soruya cevâp veya vârid olan şüpheye reddiye olacak şekilde parçalanmayı asla kabul etmez. O, birbirine bağlı öyle bir kelâmdır ki hiçbir kurala göre bağları çözülmaz ve hiçbir usule göre zincir halkaları kopmaz.⁴⁷⁸

Bu da Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisidir. Kur'ân metni bir yandan parçalara bölmeyi kabul etmecek kadar nizam içinde birbirine bağlı; diğer yandan sanki soru- cevâplıymış gibi ayrı paragraflar halinde görünür. Parçalara bölmeyi kabul etmecek kadar birbirine bağlı olsa da, tefsir ederken daha iyi anlaşılсын diye soru- cevâp şeklinde meâl vermek son derece doğaldır.

⁴⁷⁶ Buhârî, Tefsir, 4215.

⁴⁷⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 110.

⁴⁷⁸ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 113.

4.6.5. Konum Olarak Takdim ve Te'hir

Sahabe, bazı ayetlerde takdim ve tehirden söz etmektedir. Burada kast edilen takdim ve tehir nüzul ile ilgili değil, hükmün rütbesiyle ilgilidir. Abdullah b Ömer (ra) Tevbe suresinde geçen:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele”⁴⁷⁹ ayetiyle ilgi şöyle buyurmuştur: “Bu zekât ayeti inmeden önce idi. Zekât ayeti inince Allah onu, malları temizleme vesilesi kıldı.”

Açıktır ki Tevbe Suresi, inen son suredir ve bu ayet, sonlarda inen konular dâhilindedir. Zekâtın farz kılınışı ise ondan yıllar öncedir. Demek ki, burada İbn Ömer’in bu ayeti takdim etmesi nüzul bakımından değil, hükmün rütbesi cihetindedir. Bu ayet, konu bakımından icmâlî olup zekât ayetiyle tafsil edilmiştir. Tefsir ilminde bu durum şu yaygın deyimle ifâde edilir: *“Bu ayet, nüzul olarak önce olsa bile konum olarak geridedir.”⁴⁸⁰*

Sonuç olarak; müfessirin nüzul sebepleri babında yapması gereken şeyler, ikiyi geçmemektedir:

a. Müfessir ayetlerde hususiyetlerine işâret edilen gazve ve olayları bilmesi gerekir. Zira bu kısır ve olayların detayını bilmeden, ayetin doğru anlaşılması mümkün değildir.

b. Esbab-ı nüzule dayalı olarak ayette geçen bazı kayıtların faydalarını ve bazı yerlerdeki teşdit ve vurgunun olaydaki sebeplerini bilmesi gerekir. Buna bağlı olarak kelâmı zâhirinden ve ilk akla gelen manâsından çeviren tüm vecihlerden haberdar olması gerekir. Aksi takdirde, salt lügavi manâ ile bu ayetler anlaşılmaz.

⁴⁷⁹ Tevbe 9/34.

⁴⁸⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 114.

4.6.6. Muhammed b. İshak, Vâkidi ve Kelbi'nin Aşırılıkları

Muhammed b. İshak,⁴⁸¹ Vâkidi⁴⁸² ve Kelbi'nin⁴⁸³ esbabı nüzul babında her bir ayetin altında bir kıssa ve hikâye zikretmeleri aşırılık olarak addedilmiştir. Zira bu kıssa ve hikâyelerin ekseri muhaddislerin nezdinde sahih olarak kabul edilmemektedir ve çoğunun isnadında sıkıntı vardır. Bu bapta rivâyetlerin tümünü detaylıca bilmenin tefsirin şartlarından sayılması açık bir hatâdır. Allah'ın kitabını tefekkür etmenin ve içindeki mesajı almanın kıssaları bilmeye bağlı olduğunu düşünmek, Allah'ın kitabından alınacak nasibi elden kaçırmak ve onun ruhunu idrâk etmeyi yitirmek demektir.⁴⁸⁴

Sonuç olarak, Kur'ân'ın insanlara indirilmesindeki asıl amacı onlara Allah'ın tevhit ve rububiyetini öğretmektir. Buna bağlı olarak peygamberlerine, meleklerine kitaplarına, takdirine ve ahiret gününe imân etmektir. Dünyada iyi işler yapıp hem dünyada hemde ahirette onun ikram ve ihsanına mazhar olmaktır. İns ve cinlerin yaratılmasının sebebi de budur. Kur'ân'ın bütün mesajları buna yöneliktir. Dolayısıyla tefsir yaparken bizi bu mesajlara götüren her şey matluptur. Ancak bizi bu mesajlardan uzaklaştıran aşırı detaylar ve uzun anlatılan hikâyeler tefsirde istenilmemektedir.

4.7. MUHKEM VE MÜTEŞABİH

Suyuti, muhkem ve müteşâbihin tanımıyla ilgili onlarca görüş nakletmektedir.⁴⁸⁵ Dehlevî ise, şu görüşü tercih etmiştir: “*Muhkem ayet, Arap diline vâkıf olan birinin tek bir manâ anladığı kelimadır.*”⁴⁸⁶

Burada, Arap diline vâkıf olanın anlamasından maksat, ilk Arap nesillerinin normal şartlarda kelâmdan ne anladığıdır. Yoksa bu zamanda kılı kırk yaran

⁴⁸¹ Muhammed b. İshak, İslam tarihinin en eski siyer ve meğâzi âlimidir. İbn İshak, h. 80 (m. 699) yılında Medine'de doğdu. h. 151 (m, 768) senesinde Bağdat'ta vefat etti. (Zehebî, Siyer'u A'lam'in Nubela, VII.33.)

⁴⁸² Muhammed b. Ömer el- Vâkidi, Hz. Peygamber sonrası dönemle ilgili bilgi veren ilk tarihçidir. h. 130 (m. 747) yılında Medine'de doğdu. h. 207(m. 823)' de Bağdat'ta vefat etti. (Muhammed Rıda, Mu'cem'ul Müellifin, XI.95.)

⁴⁸³ Muhammed b. es- Saib el- Kelbi, muhaddis ve müfessir bir âlim olup Küfe 'de doğmuş ve h. 146 (m. 763) yılında yine Küfe 'de vefat etmiştir. (Zehebî, Siyer'u A'lam'in Nubela, VI.33.)

⁴⁸⁴ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 121.

⁴⁸⁵ Suyutî, *el- İtkân*, II. 3.

⁴⁸⁶ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 156.

tetkikçilerin ne anladığı değildir. Çünkü yerinde olmayan gereksiz detaylar kronik bir hastalıktır. Bu hastalık muhkemi müteşâbih, malumu da meçhule çevirir.⁴⁸⁷

Rağıp el- İsfahanî de bu görüşü destekler mâhiyette muhkemi şöyle tarif ediyor: “*Muhkem, lafız ve manâ bakımından hiçbir şüphenin arız olmadığı kelâmdır.*”⁴⁸⁸

Dehlevî'nin Muhkem'e yaptığı tanımından yola çıkarak Müteşâbih'i şu şekilde tanımlayabiliriz: “*Müteşâbih, iki manâya muhtemel olan kelâmdır.*”⁴⁸⁹

Rağıp el- İsfahanî'ye göre: *Kur'ân'dan muteşabih, başkasına benzediği için tefsiri net olamayan kelimedir.*⁴⁹⁰

Kelâmın ez az iki manâya muhtemel olması birkaç sebepten ötürü olabilir:

a. Bir zamirin iki merci'e dönme ihtimalidir: “*اما ان الامير امرني ان العن فلانا لعنه*” “*Dikkat edin emir bana falan kimseye lanet etmemi emretti. Allah ona lanet etsin.*” Bu örnekte, لعنه daki zamirin emire de, falana da dönmesi muhtemeldir.

b. Bir kelimenin iki manâda müşterek olarak kullanılmasıdır: ⁴⁹¹أَوْ لَامَسْتُمُ النَّسَاءَ-⁴⁹² لَامَسْتُمُ kelimesi, hem cima' hem de elle dokunma manâlarına gelmektedir.

c. Cümledeki atfın yakın veya uzak lafza yapılabilmesi ihtimalidir: ⁴⁹²وَأَيُّبِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ بَرُّعُوسِكُمْ kelimesine atf yapılabildiği gibi mecrur okunup hemen yakınındaki بَرُّعُوسِكُمْ kelimesine de atf yapılabilir.

d. Kelâmdaki Vav'in atife veya istinafiye (başta gelen) olma ihtimalidir:

⁴⁸⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 156- 157.

⁴⁸⁸ Rağıp, İsfahanî, *el- Müfredât fi Garib-il Kur'ân*, Dâr-ul Ma'rîfeh, Beyrut, 2010, “h.k.m.” maddesi, s.135.

⁴⁸⁹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 157.

⁴⁹⁰ Rağıp İsfahanî, *el- Müfredât* “ş.b.h.” maddesi, s.257.

⁴⁹¹ Nisâ 4/43; Mâide 5/6.

⁴⁹² Mâide 5/6.

وَالرَّاسِخُونَ⁴⁹³ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ

kelimesindeki Vav, اللّٰه lafzının üzerine atife olabildiği gibi istinafiye de olabilir.⁴⁹⁴

Muhkem ayetler, Kur'ân'ın ana gövdesini oluşturur ve nassı teşkil etmektedir. Dolayısıyla, muhkemin üzerine binâ edilen hükümler kat'i olup ihtilafi kabul etmemektedir. Müteşâbih ayetler ise, net bir manâ ifâde etmediği için gerek itikadî, gerekse fikhî ihtilafların medarı olmuşlardır. Bu ihtilaflarda ölçü, ehlisünnet âlimlerinin görüşüdür. Özellikle şunu bilmemiz gerekiyor: bâtil olan itikadî mezheplerin çoğu müteşâbih ayetlerin yanlış te'vilinden doğmuştur. Oysa Kur'ân, insanı müteşâbih ayetlerin te'vilinden sakındırıp teslimiyetle imânâ davet etmektedir: *Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sâhip leri düşünüp anlar.*⁴⁹⁵ Bu ayet konumuzla ilgili yeterince nettir. Demek ki Müteşâbih ayetler bir yandan imtihân vesilesidir. Gerçek imân sâhip leri ile fitnenin peşinden gidenler bu ayetlerle birbirinden ayrılır. Ayetin son cümlesi bu konuda bu açıdan dikkat çekicidir.

4.7.1. Kinâye

Kinâye, bir şeyi zikredip ancak açık anlamını değil ona lazım olanı kast etmektir. Bundaki maksat, muhatâbın dikkatini onun mülazımına çekmektir. Söz konusu lüzum örfî olabildiği gibi, aklî de olabilir. Mesela, Araplar bir kişinin cömertliğini ifâde etmek için الرماذ عظيم (Külü çoktur) diyorlardı. Burada kast edilen, bizzat külünün çokluğu değil, onun mülazımı olan cömertliktir. Çünkü “Külü çoktur” demek; çok mîsâfir besler, dolayısıyla onlara çok yemek pişirir ve böylece külü çoğalır demektir. İşte bunun gibi, بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ “O'nun (Allah'ın) iki eli de açıktır”⁴⁹⁶ ayeti de Kinâye babından olup cömertliği ifâde etmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Âl-i İmrân 3/7.

⁴⁹⁴ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 158.

⁴⁹⁵ Âl-i İmrân 3/7.

⁴⁹⁶ Mâide 5/64.

⁴⁹⁷ Dehlevî, “el-Fevzu'l Kebîr”, s. 158.

Kinâye de edebî sanatlardan biridir. Kinâye ile manâlar daha ilginç hâle geliyor. Muhatâbın zihnini lafzın zâhirinden alıp arka plandaki mefhumu götürmekle ifâde edilmek istenen manâyâ bir azamet kazandırıyor. Onun için Kur’ân’ı Kerim bu sanata çokça başvurmaktadır.

4.7.2. Manevî Bir Şeyi Görünen Bir Şeyle Tasvir Etmek

Manevî bir şeyi görünen bir şeyle tasvir etmek de, Kinâye kısmındandır. Kinâyenin bu kısmı, Arapların şiir ve hutbelerinde geniş yer tutmaktadır. Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebevi, bunun örnekleriyle doludurlar. Şimdi bunu üç ayetle örneklendirelim:

a- وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ ”onlara karşı yaya ve atlılarıyla haykırarak yürü.”⁴⁹⁸

Bu ayetteki hitâp şeytanadır. Burada şeytan, arkadaşlarını çağırıp “*Şu taraftan girin! Bu yandan gelin!*” diye seslenip yol kesen eşkıyaların reisine benzetilmiştir.

b- (إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا) ”Boyunlarına, çenelerine kadar varan demir halkalar geçirmiştir.”⁴⁹⁹ (وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا) ”Önlerine ve arkalarına sed çekmişizdir.”⁵⁰⁰

Bu ayetlerde; kâfirlerin Allah’ın ayetlerini düşünmemeleri ve ondan yüz çevirmeleri, iki eli boynuna kelepçelenmiş de hareket imkânı bulamayan veya her tarafına set çekilmiş de artık hiçbir yeri göremeyen kimselere benzetilmiştir.⁵⁰¹

Kinâyenin bu çeşidi, hitâp sanatının en mühim dallarından birisidir. Zira genel olarak tasviri zor olan manevî mefhumlar, maddi olarak görünen bir şeye benzetilmekle zihne yakınlık ve canlılık kazanır. Birkaç cümleyle ifâde edemediğimiz bir manevî mefhumu, görünen bir şeye benzeterek tek bir cümleyle ifâde edebiliriz. Dolayısıyla kinâyenin bu çeşidi manâyı muhatâba kolay ulaştırmanın en iyi yollardan birisidir. Onun için çokça kullanılmaktadır.

⁴⁹⁸ İsrâ 17/64.

⁴⁹⁹ Yâsîn 36/8.

⁵⁰⁰ Yâsîn 36/9.

⁵⁰¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 160.

4.7.3. Ta’riz

Ta’riz, Suyutî’nin naklettiğine göre belâgat âlimleri tarafından birkaç şekilde tarif edilmiştir.⁵⁰² Dehlevî hepsinin mefhumundan şöyle bir tanım çıkarmıştır: “*Ta’riz, umumî bir hükmü veya hoş karşılanmayan bir durumu üstü kapalı bir şekilde beyân etmektir. Maksat, belirli bir şahsı uyarmak veya onun durumuna dikkat çekmektir.*”⁵⁰³

Bazen söz konusu şahsın bazı özellikleri zikredilir ve muhatâba şahıs hakkında ipucu verilir.

Kur’ân okuyucusu, Kur’ân’ı okurken bu gibi yerlere geldiği zaman merak edip düşüncelere dalar ve üstü kapalı zikredilen o kıssayı öğrenmeye muhtaç olur. Fakat içinde ta’rizin bulunduğu ayetleri, söz konusu kıssayı tamamen bilmeden ve sebep-i nüzule vâkıf olmadan anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla müfessir ta’riz’in işâret ettiği kıssaya muhakkak değinmelidir.

Örnek:

a- وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مِؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

“*Allah ve Peygamber’i bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz.*”⁵⁰⁴

Bu ayette Zeynep b. Cahş ve Zeyd b. Harise kıssasına ta’riz vardır.

b- وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“*İçinizde lütuf ve servet sahibi olanlar, yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere, vermemek için yemin etmesinler.*”⁵⁰⁵

Bu ayette ise, Hz. Ebu Bekir’e (r.a.) ta’riz vardır.

Efendimiz (sav) bir şahsın halini beğenmeyip onu ta’riz yoluyla uyarmak istediği zaman:

⁵⁰² Suyutî, *el- İtkân*, II. 95.

⁵⁰³ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 160.

⁵⁰⁴ Ahzâb 33/36.

⁵⁰⁵ Nur 24/22.

Şöyle şöyle yapan kimselere ne oluyor da böyle yapıyorlar? diye hitâp ederdi.⁵⁰⁶

Tar'iz de hitâp sanatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle hatip, yanlış davranan bir kişi ile ilgili toplumun içinde edebini bozmamak veya fitneye sebep olmamak istiyorsa ta'riz sanatına başvurmaktadır. Bu, aynı zamanda yapılan işin çirkinliğine vurgu yapmak anlamına gelmektedir. Ayrıca güzel işler yapan birisinin durumunu yüceltmek istediği zaman, yine bu sanatı kullanır. Zira bu, aynı zamanda işin azametine vurgu anlamına gelmektedir.

4.7.4. Aklî Mecâz

Aklî mecaz, terkipte (cümlede) vaki' olan mecazdır. Buna isnad mecazı da denir.⁵⁰⁷ “Akli mecaz, fiili, fail dışında birisine -aradaki teşbih veya herhangi bir münasebetten dolayı- isnât etmektir veya mefulü bih olmayan bir şeyi mefulü bih yerine koymaktır.” Mesela: *بنی الامیر المدينة* “Emir şehri binâ etti” denir, oysa şehri binâ eden inşaatçılardır. Emir ise, sadece bunun emrini vermiştir. Aradaki münasebet ise, emirin bu emri verip binâ etmeye sebep olmasıdır.⁵⁰⁸

Akli mecaz Kur'ân'da çoktur, hatta bazı âlimler: “Eğer Kur'ân'dan mecaz olan kısmı alınırsa Kur'ân'nın güzelliğinin yarısı gidecektir. İttifakla mecaz hakikatten daha beliğ olduğu kabul edilmiştir” demişlerdir.⁵⁰⁹ Örnek: *وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيَّوْمٍ* “Ayetleri okunduğu zaman bu onların imânlarını artırır”⁵¹⁰ ayetin bahs ettiği artırma, Allah'ın fiili olmasına rağmen ayetlere nispet edilmiştir. Çünkü onlar, sebebiyet görevini ifa etmişlerdir.⁵¹¹

Günlük konuşmalarımızda da aklî mecazı çok kullanıyoruz. Zira her şeyin sebeplere bağlı olduğu ve sebeplerin zincir halkaları gibi birbirini takip ettiği dünyada yaşıyoruz. Dolayısıyla eylemleri ve olayları sebeplere nisbet etmekten daha doğal bir şey olamaz. Fakat inanç olarak bu sebeplerin mecazî sebepler olduğunu ve her şeyin hakiki failinin Allah olduğunu yâdımızdan çıkarmıyoruz elbette.

⁵⁰⁶ Buhârî, Bey', 444; Müslim, Nikâh, 3469; İbni Mâce, Salât, 1067; Ebu Dâvud, Salât, 914.

⁵⁰⁷ Suyutî, *el- İtkân*, II. 70.

⁵⁰⁸ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 161.

⁵⁰⁹ Suyutî, *el- İtkân*, II. 70.

⁵¹⁰ Enfâl 8/2.

⁵¹¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 162.



5. KUR'ÂN'IN HARİKA ÜSLUBU

Şâh Veliyullah Dehlevî “*el-Fevz’ul Kebir*” kitabının başında Kur’ân-ı Kerim’in hâiz olduğu ilimleri arz etme üslubuyla ilgili şöyle demiştir: “*Kur’ân-ı Kerim’de bu ilimlerin beyânı, sonradan gelen âlimlerin üslubu üzere değil ancak ilk Arap kavminin üslubu üzere gelmiştir. Bu nedenle, ahkâm ayetlerinde fikhî metinler gibi, îcâz ve ihtîsâr yoluna gidilmemiştir. Üsul âlimlerinin yaptığı gibi de, ince tanım ve kayıtlara bağlı kalınmamıştır. Tartışma ve mücadele ayetlerinde ise herkesçe bilinip kabul edilen ve günlük hitâplarda kullanılan deliller irâd edilmiş, mantıkçıların yolu üzere sadece ilim erbabının anlayabildiği ilmî burhanlarla hitâp edilmemiştir. Allah, (cc) bir konudan diğerine geçerken sonradan gelen edebiyatçıların gözettiği münasebetleri gözetmemiştir. Aksine o kullarına iletilmesi gereken mühim hususları, takdim ve tehir tertibine riâyet etmeden iletmiştir.*”⁵¹²

Dehlevî, “*Kur’ân’ın eşsiz güzelliği*” faslında ise şöyle demiştir: *Kur’ân-ı Kerim, her konunun bir bab veya faslın içinde zikredildiği düzenli metinler şeklinde inmemiştir. Aksine Kur’ân-ı Kerim, sultan ve hükümdarların durum ve şartlara göre kendi tebaalarına gönderdikleri ferman ve mektuplar mecmuası gibidir. Hükümdar ve sultanlar kendi idârelerinin altındakilere bir ferman yazarlar, ardından duruma göre ikinci, üçüncü ve dördüncü vs. ile devam ederler ve nihâyette gönderilen ferman ve kânunlar cem edildiğinde tertipli bir mecmua olur. İşte öyle de, her şeyin mutlak Mâlikî olan Allah, kullarını hidayet etmek için Efendimiz’e (sav) duruma göre hükümlerini sure sure indirmiştir. Efendimiz (sav) zamanında her sure hıfzedilip zapt edilmiş ve yazılmıştı. Ancak bunlar bir araya getirilip cem edilmemişti. Sonra Ebu Bekir ve Ömer (ra) zamanında bütün bu sureler özel bir tertiple bir cilt halinde toplanıp sıralandı ve bu mecmuaya “Mushaf” adı verildi.*”⁵¹³

Dehlevî, -Allah ona rahmet etsin- bu konuda da eşsiz bir tespitte bulunmuştur. Birinci paragrafta durumu daha iyi anlayabilmemiz için Kur’ân’ın üslubunu bir takım beşer kelâmının üslubuyla karşılaştırmıştır. İlim erbabından her grup insanın metin özelliğini zikrederek Kur’ân’ın üslubunun öyle olmadığını ortaya koymuştur. Yani, bu kısımda Kur’ân’ın üslubunun nasıl olmadığını ifade etmiştir. İkinci paragrafta ise; Kur’ân’ın üslubunu, sultan ve hükümdarların durum ve şartlara

⁵¹² Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 23.

⁵¹³ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 163.

göre kendi tebaalarına gönderdikleri ferman ve mektuplara benzetmiştir. Yani, bu kısımda ise, üslubunun nasıl olduğunu dile getirmiştir.

5.1. SURELERİN KISIMLARI

Sahabe zamanında sureler dört kısma ayrılmıştı:

- a. “Es- Sab’ut- Tival” diye adlandırılan yedi uzun sure⁵¹⁴
- b. “El- Miîn” denilen her birinin yüz veya yüzden biraz fazla ayet barındıran sureler
- c. “El- Mesani” denilen yüzden az ayet ihtiva eden sureler⁵¹⁵
- d. “El- Mufassal” denilen kısa sureler⁵¹⁶

Sahabe, bu taksimi Efendimiz’in (sav) şu hadisine dayandırır: “*Bana Tevrat’a bedel yedi uzun sure verilmiştir. Zebur’a bedel yüzlük sureler, İncil’e bedel mesani sureler verilmiştir ve rabbim beni mufassal surelerle üstün kılmıştır.*”⁵¹⁷

Bu hadiste, söz konusu taksim dile getirilmiştir. Ancak hangi surenin hangi kısma dâhil olduğu konusunda ihtilâf vardır. Suyutî “*el- İtkân*”⁵¹⁸ kitabında bu meydana birçok ihtilâf ve detay zikretmektedir.

5.2. SURELERİN BAŞLANGIÇ ÜSLUBU

Kur’ân’ın üslubu, tamamıyla hükümdar ve sultanların fermanların üslubuna benzemektedir. Bundan dolayı, surelerin başında hükümdarların kendi tebaalarına gönderdikleri mektupların üslubu gözetilmiştir. Mesala, sultanların gönderdiği bazı mektuplar, Allah’ın hamdıyla, bazıları amaçlanan maksadın beyânıyla, bazıları gönderici ve alıcı isminin belirtmesiyle başlar. Yine bazıları başlıksız ve girişsiz küçük hitâplardan meydana gelir ve kimileri uzun, kimileri kısa olur. İşte aynen öyle de Allah (cc), bazı surelere hamd ve tesbih ile başlar, bazılarına da amaçlanan maksadın beyânıyla giriş yapar. Hamd ve tesbih ile başlayanın örneği:

⁵¹⁴ Bunlar Bakara, ‘Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En’âm, A’râf ve Enfâl ile Tevbe sureleridir. Selef Enfâl ve tevbe surelerini bir kabul ettiğinden ikisini bir saymıştır. Bu ikisinin yerine yedinci sure olarak yunus veya kehf surelerinin olduğunu söyleyenler vardır. (bk. “*el- İtkân*” I. 116.)

⁵¹⁵ Mesani tekrar edilen demektir. Bunlara mesani denmesinin sebebi bu surelerde kıssa ve haberlerin tekrar tekrar zikredilmesidir. Bu konuda başka görüşler de vardır. (bk. “*el- İtkân*” I. 116.)

⁵¹⁶ Bunlar Kaf suresinden Kur’ân’ın sonuna kaDâr olan surelerdir. Bunlara mufassal denmesinin sebebi fasıllarının çok olmasıdır. Bu konuda başka görüşler de vardır. (bk. “*el- İtkân*” I. 116.)

⁵¹⁷ Ahmed b. Hanbel, 17445.

⁵¹⁸ Bk. Suyutî, *el- İtkân*, I. 116.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur”⁵¹⁹

سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

“Yüce Rabbinin adını adını tesbih (ve takdis) et”⁵²⁰

Amaçlanan maksadın beyânıyla başlayanın örneği:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

“O kitap; onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler için bir yol göstericidir”⁵²¹

سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“(Bu) Bizim inzâl ettiğimiz ve (hükümlerini üzerinize) farz kıldığımız bir sûredir. Belki düşünüp öğüt alırsınız diye onda açık seçik âyetler indirdik”⁵²²

Bu kısım “Bu, falan ve falan kimselerin üzerine anlaştıkları sulh muahedesidir” “Bu falan kesin vasiyet ettikleridir” diye başlayan vesika ve antlaşmalara benzemektedir. Peygamber de, (sav) Hudeybiye anlaşmasının başına şöyle yazdırmıştı:

“Bu Muhammed’in üzerinde anlaşmaya vardığı muahededir.”⁵²³

Gönderici ve alıcı ismiyle başlayanın örneği:

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

“Kitap, azîz ve hakîm olan Allah tarafından indirilmiştir”⁵²⁴

كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

“(Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.”⁵²⁵

⁵¹⁹ Fâtiha 1/1.

⁵²⁰ A'lâ 87/1.

⁵²¹ Bakara 2/2.

⁵²² Nur 24/1

⁵²³ Buhârî 2699.

⁵²⁴ Câsiye 45/2.

Bu kısım da fermanların başına “Sultanın huzurundan...” veya “ Bu, hilafet makâmından falan beldenin sakinlerine bildiridir” ibârelerin yazılmasına benzer. Efendimiz, (sav) mektubunun başını:

“Allah’ın resulü Muhammed’den Rumların büyüğü Hırakleus’a...”⁵²⁶ şeklinde yazdırmıştır.

Başlıksız ve girişsiz küçük hitâplardan meydana gelen mektuplara benzeyenin örneği:⁵²⁷

إِذَا جَاءَكَ الْمُتَأَفِّقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ

“Münâfiklar sana geldiklerinde: Şahitlik ederiz ki sen Allah’ın Peygamberisin, derler”⁵²⁸

فَدُ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir”⁵²⁹

5.3. KASİDE USLUBU

Biraz önce bahsettiğimiz başlangıç üslûlü bazı surelerde mevcuttur. Bazı surelerin başında ise, kaside üslubu gözetilmiştir. Arap dilindeki fesâhat ve açıklama gücü kasidelerinde tecelli ettiği için Araplar, kasidelerine en dikkat çekici ve dehşet verici vakıaların beyânıyla başlardı. Bu onlarda bilinen bir üslup ve eski bir âdetti. Bu sebeple, Kur’ân-ı Kerim bazı surelerin başında bu üslubu tercih etmiştir. Tıpkı bu ayetlerde olduğu gibi:⁵³⁰

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا

“Saf saf dizilenlere, o haykırıp sürenlere ve o zikir okuyanlara...”⁵³¹

وَ الدَّارِيَاتِ ذُرْوًا فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا

⁵²⁵ Hud 11/1.

⁵²⁶ Buhârî, İsti’zan, 5905; Müslim, Cihad, 4707.

⁵²⁷ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s.167.

⁵²⁸ Munâfikun 63/1.

⁵²⁹ Mücâdele 58/1.

⁵³⁰ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 169.

⁵³¹ Saffat 37/1-3.

“Esip savuran rüzgârlara, yağmur yüklü bulutlara...”⁵³²

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ

“Güneş dürülüp ışığı kalmadığı zaman; Yıldızlar düşüp, söndüğü zaman”⁵³³

5.4. SURELERİN SONUNDAKİ ÜSLUP

Sultanlar, emirlerinin tutulmasını ve muhalefet edenlerin tehdit edilmesini ifâde etmek istedikleri zaman, etrâfa gönderdikleri mektup ve fermanların sonunu ender nasihatler barındıran az ve öz cümlelerle bitirirlerdi. İşte bu minval üzere Allah Teâlâ; surelerin sonlarını kapsayıcı kelimeler, hikmetli sözler, açık vurgular ve büyük tehditlerle bitirmiştir.⁵³⁴

5.5. SURELERİN ORTASINDA HAMD VE TESBİH

Allah Teâlâ; bazen, şanınin yüceliğini göstermek için surelerin ortasında kendisine hamd ve tesbih edilmesini; belîğ, ikna edici ve harika bir üslupla beyân eder. Bazen de, kullarına ihsan ettiği nimetlerini hatırlatır veya kudretli yaradan ile âciz yaratılan arasındaki mertebe farkını vurgulamaktadır. Tıpkı bu ayette olduğu gibi:

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ اللَّهُ خَيْرٌ مَّا يُشْرِكُونَ

De ki: "Hamd Allah'a mahsustur, seçtiği kullarına selam olsun. Allah mı daha iyidir, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?"⁵³⁵

Sonra Allah ile insanlar arasındaki farkı, okuduğumuz ayeti takip eden beş ayette harika bir üslup ve açık bir yolla beyân etmiştir.⁵³⁶

⁵³² Zâriyât 51/1-2.

⁵³³ Tekvîr 81/2-2.

⁵³⁴ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s.169.

⁵³⁵ Neml 27/59.

⁵³⁶ Bu beş ayet şunlardır:

“Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indirip onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzü yetmediği, güzel güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; onlar taptıklarını Allah'a eşit tutan bir millettir.

Yoksa yeri, yaratıklarının oturmasına elverişli kılan ve aralarında ırmaklar meydana getiren, yeryüzüne sâbit dağlar yerleştiren, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; çoğu bilmezler.

Yoksa Dârda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sâhip leri yapan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Pek kıt düşünüyorsunuz.

Yine, bakara suresinin ortasında İsrailoğulları muhasebeye başlarken nimetlerini hatırlatarak şöyle demiştir:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi bir zamanlar alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.”⁵³⁷

Sonra bu hitabı, aynı lafızla konunun sonunda tekrar etmiştir ve meseleyi o şekilde kapatmıştır:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi bir zamanlar âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.”⁵³⁸

Söz konusu muhasebeye bir kelâmıla başlayıp aynı kelâmıla onu sonlandırmak, belâgat ilminde büyük bir yere sâhiptir.

Ayrıca, Âli İmran suresinde ehlikitapla mücadele şu ayetle başlamıştır: إِنَّ

الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ “Allah katında din, şüphesiz İslam'dır.”⁵³⁹ Mücadelenin böyle köklü bir mesleyle başlamasının hikmeti şu olabilir: Her şeyden önce tartışılacak konunun ortaya çıkması ve mücadele edilecek esas meselenin bilinmesidir. Böylece tartışma onun etrâfında döner ve onunla son bulur. Hakikati, Allah (cc) daha iyi bilir.⁵⁴⁰

Dehlevî, bu babın birinci faslında Kur’ân’ın metin özelliği yönünden üslubunu değerlendirdi. Kur’ân metninin lafız açısından dizayn şeklinin nasıl olduğunu bize izâh etti. Lafız tertibinin ilim erbabının yaptığı tarzda değil sultanların kendi tebaalarına gönderdikleri mektup ve fermanların tarzında olduğunu ifâde etti. Daha sonraki fasıllarda ise, Kur’ân metninin içerik açısından üslubunu ele almıştır.

Yoksa karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Allah, koştukları eşlerden yücedir.

Yoksa önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: "Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin."

⁵³⁷ Bakara 2/47.

⁵³⁸ Bakara 2/122.

⁵³⁹ Âl-i İmrân 3/19.

⁵⁴⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s.170.

Surelerin başında, ortasında ve sonunda hangi konuların geldiğini ve bu konuların hangi üslup üzerine tercih edildiğini beyân etmiştir. Söz konusu konuların bu yerlerde zikredilmesinin hem belâgat ve zihne yatkınlık yönünden hem de arap adetlerine uygunluk açısından büyük bir öneme sâhip olduğunu isbat etmiştir.

5.6. SURELERİN AYETLERE TAKSİMİ

5.6.1. Ayet İle Şiir Arasındaki Fark

Arapça şiir ve kasideler ile Kur’ân arasında birkaç yönden benzerlik vardır:

- Şiir ve kasideler beyitlere taksim edildiği gibi, sünnetullah da surelerin ayetlere bölünmesiyle cereyan etmiştir.
- Her ikisi de okunduğunda hem okuyucunun hem de dinleyicinin ondan lezzet aldığı edebi metinlerdir.
- Her ikisinin musiki sanatına hitâp ettiği yapısından dolayı kulağa hoş gelmektedir.

Ancak, ayet ile şiir arasında şöyle bir fark vardır: Şiir, ilk defa Halil b. Ahmed⁵⁴¹ tarafından tedvin edilerek bir ilim haline getirilen Aruz’un vezin ve kâfiyelerine uymak zorundadır. Bu vezin ve kâfiyeler, bütün şâirlerin takip ettiği bir sistemindir. Şiir’in şiir olabilmesi için, aruz ilminde belirtilen vezinli kalıplardan birisine hece hece uyması gerekir. Sonuç olarak; şiir, aruz ehlinin bir çabayla oluşturduğu ve doğal olmayan “*efâil ve mefâil*” kalıplarından öteye geçememektedir.

Ayetlerin yapısı ise, doğal gerçeği ifâde eden fakat basit görünmeyen bir seci’ üzerine binâ edilmiştir.⁵⁴² Yani, ayetlerde de bir seci’ vardır ancak bu insanın ruhuna hitâp eden doğal ve rahat bir seci’ olup, şiir ehlinin ürettiği uyduruk birkaç kalıptan meydana gelen “*efail ve mefail*” ölçülerine bağlı değildir. Ayetlerdeki harika ve akıcı düzen kulağa çok hoş bir musiki ziyafeti bahşettiği gibi, doğal ve tabii olması hasebiyle de dinleyiciyi ayrıca bir rahatlatır. Ayetler, beşer gücünün üstünde olan bu eşsiz özelliğiyle hem îcâzını hem de i’câzını ortaya koymaktadır.⁵⁴³

⁵⁴¹ Halil b. Ahmed. Arap dili âlimidir. Aruz ilminin banisi ve meşhur nahvi olan Sibeveyh’in hocasıdır. h.100 (m. 718) senesinde doğdu. h. 170 (m. 786)’de Basra’da vefat etti. (Zerkelî, el-A’alam, II.314.)

⁵⁴² Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*, II. 153.

⁵⁴³ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 172.

Dehlevî; burada ayet ile şiir arasında farkı, kişinin fitratına arz ettiği doğallık açısından ortaya koymaktadır. Ayetler terkip açısından basit görünse bile, insanın ruhunu rahatlatan bir seci' ve kulağı tırmandırmayan doğal bir akışı vardır. bu akışkanlığı öyle bir şeydir ki ilâhi kelâm dışında hiçbir metinde bulunmaz. Şiir ise aruz veznine hapsolmuş ve beşerin çaba zoruyla meydana gelmiş kâfiyeli metinlerden oluşmaktadır. Kulak; şiiri dinlediğinde, içine beşeri elin bulaşması neticesinde oluşan ağırlığı hemen hissetmektedir. Bundan dolayı, insan Kur'ân'ı dinledikçe zevk alır ve hiç bıkmaz. Ancak en güzel şiiri dahi birkaç defa dinlediğinde bıkar ve artık dinlemek istemez.

5.6.2. Uzun Ayetlerin Kısa Ayetlerle Ahengi

Bir ayetin diğer bir ayetten daha uzun olmasının sırrını şöyle açıklayabiliriz: Kelâmın birbirine uyumu, düzeni ve akıcılığı, cümlelerin bazısının uzun ve bazısının da kısa olmasından ileri gelir. Mesela, önce kısa bir fıkra getirilip daha sonra biraz daha uzun bir fıkra getirildiğinde ikisinin arasında büyük bir insicamın oluşmasıyla kelâma bir rahatlık ve yeni bir tat gelir. Ayrıca, tertipli ve kâfiyeli olan bir kelâm terazinin bir kefesine konsa; diğer kefesine, tatlı bir ibareyle, maksada muvafık ve manâ tarafı ağır basan güzel bir kelâm konsa, elbette selim fitrat sahibi manâ tarafı ağır basan bu ikinci kelâmı -kâfiyeli olmazsa da- tercih eder. İşte böyle, ayetlerde vezin ve kâfiye yerine, kişinin fitratına hitâp eden ibarenin akıcılığına ve manânın en güzel şekilde ifâde edilmesine riâyet edilmiştir. Uzun ve kısa olarak peş peşe gelen bütün ayetlerde bunu görmek mümkündür. Tıpkı bu ayetlerde olduğu gibi:

خُدُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ

"İlgililere şöyle buyrulur: "O'nu alın, bağlayın."

"Sonra cehenneme yaslayın"

"Sonra onu boyu yetmiş arşın olan zincire vurun"⁵⁴⁴

Bu gibi yerlerde okuyucu veya dinleyici; sanki birinci ve ikinci cümleyi birlikte terazinin bir kefesinde, üçüncü fıkranın da diğer kefesindeymiş gibi hisseder.⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Hakka 69/30-32.

⁵⁴⁵ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 184.

Dehlevî, burada da ilginç bir tespitte bulunmuştur. Çünkü ifade ettiği üzere ayetlerden bazılarının kısa ve diğer bazılarının uzun olması Kur'ân metnine büyük bir ahenk kazandırıyor. Zira birinci ve ikinci cümlelerin birlikte terazinin bir kefesinde, üçüncü fıkranın da diğer kefesindeymiş gibi hissettiriyor. Ayrıca, Kısa bir iki ayeti okuduktan sonra uzun ayete geçmek bir makâmdan diğer makâma geçmiş gibi oluyor. Bu da insanın ruhunu rahatlatıyor. Sonuç olarak, Kur'ân'ın içindeki ahenk cümlelerden bazısının uzun ve bazısının da kısa olmasından ileri geliyor. Oysa kelâmın ahengi hep yanlış anlaşılmaktadır. Çünkü genel olarak ahenk, cümlelerin birbirine tıpatıp uyması ve aynı uzunluk ve kısalıkta bulunması olarak anlaşılmıştır. Oysa bu, tek düzelik ve kasmaktan başkası değildir.

5.7. KUR'ÂN'DA TEKRAR

Dehlevî, beş ilim diye bahsettiği: Hükümler İlmi, Cedel İlmi, Allah'ın Nimetlerini Hatırlatma İlmi, Allah'ın Günlerini Hatırlatma İlmi ve Ölüm ve Sonrasını Hatırlatma İlmi'nin Kur'ânı Kerim'de defalarca tekrar edilmesinin hikmetini ifâde ederken şöyle demiştir:

Bir dinleyiciye bir metni dinletmek istediğimiz zaman, ona arz etmek istediğimiz iki şey olabilir:

a. Birincisi, dinleyiciye sadece bilmediğini öğretmek ve konuyla ilgili bilgisizliğini gidermektir. Mesela; dinleyici, hükümlerden bir hüküm hakkında hiç bilgi sahibi olmadığı halde ve idrâkı buna ulaşacak durumda değilken ona bu hükmü izâh etmek, onun cehâletini giderir ve onu konu hakkında bilgi sahibi yapar.

b. İkincisi ise, daha önce var olan bilginin suretini aklın idrâk edici gücünde zinde tutmaktır. Faydası ise aklın idrâk edici gücüne bu bilginin büyük lezzetini tattırmak, kalbe ve akla ait tüm kuvvetleri onun uğruna harcamak, amelî ve fikrî tüm benliği bu bilginin boyasıyla boyatmaktır. Mesela, manâsını ve muhtevasını daha önce bildiğimiz halde bir şiiri defalarca okuyoruz ve her defasında yeni bir tat alıyoruz. Bu zevk verici lezzetinden dolayı onu tekrar tekrar okumayı seviyoruz.

İşte Kur'ânı Kerim, beş ilimden her birini bu iki türlü maksattan ötürü irat etmiştir. Câhile göre, ona bilmediğini bildirmiş ve idrâk edemediği malumatı ulaştırmıştır. Âlime göre ise; nefislerini, bilinen bu bilgilerin tekrarıyla taçlandırmış ve idrâk edici güçlerini bu ince manâların nakaratıyla eğlendirmiştir. Bundan dolayı;

Allah (cc) bize sürekli Kur'ân'ı okumamızı ve onu tekrar etmemizi istemiş, onu bir kere anlayın ve idrâk edin yeterdir dememiştir. Buna büyük şahit odur ki, ahkâm ayetlerin çoğu tekrar edilmemiştir. Çünkü bahsettiğimiz iki kısımdan ikinci durum, onlarda istenmemektedir. Ayrıca; Kur'ân; tekrar ettiği konuları, nefislere tesiri ve zihinlere lezzeti daha çok olsun diye her seferinde yeni bir ibare ve taze bir üslupla zikretmiştir. Eğer Allah (cc) bunları tek bir lafız ve aynı ibareyle tekrar etmiş olsaydı, fazla da etkisi olmayan bir tekrardan ibaret olurdu. Ancak Allah, (cc) düşünceye davet eden, aklın dalmasını sağlayan ve kalbin toparlanmasına sebep olan değişik tabir ve üsluplarla onları tekrar etmiştir.⁵⁴⁶

Burada da Kur'ân'ın üslubu beşerî kelâmın üslubuyla tamamıyla farklıdır. Zira beşerî kelâm, düzen ve tertip içinde, konular tekrar edilmeden devam eder. Kur'ân ise; tertibe riâyet etmeden özellikle inançla ilgili konuları, muhatâbın zihninde canlı tutmak maksadıyla tekrar etmektedir. Tekrar edilen konular, değişik tabirlerle ve konu bütünlüğü içinde öyle bir üslupla tekrar ediliyor ki ilâhî kudret olmadan onları oluşturmanın mümkün olmadığı hemen anlaşılacaktır. Abese kaçmayan tekrar üslubunu ilâhî kalam dışında başka bir kelâmda bulmak mümkün değildir. Bu da, Kur'ân'ın bir diğer i'câzî yönüdür.

5.8. TERTİBE RİÂYET EDİLMEMESİ

Kur'ân-ı Kerim'de konular, bir sıralamaya göre zikredilmemiştir. Meseleler bir tertibe göre değil, dağınık bir şekilde ifâde edilmiştir. Burada biri şöyle bir soru sorabilir: Kur'ân-ı Kerim; meseleleri beyân ederken, neden onları kitabın tümüne dağıtmış ve herhangi bir tertibe riâyet etmemiştir? Mesela ilk olarak Allah'ın nimetlerini hatırlatma meselesini ele alıp onu tamamen anlattıktan sonra Allah'ın günlerini hatırlatma meselesini zikretseydi, sonra bunu da tamamladıktan sonra kâfirlerle mücadelenin beyânına geçme şeklinde bir tertiple izâh etseydi olmaz mıydı?

Bu soruya şöyle cevâp verebiliriz:

Allah'ın kudreti, bütün kâinatı ihatâ etmektedir. O, her şeye kadir ve muktedirdir. O, Kur'ân'ı en güzel şekilde sıralı ve tertipli bir kitap olarak indirebilirdi. Ancak hikmeti gereği onu, beşerî kitaplardan ayrı bir şekilde indirmesi

⁵⁴⁶ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 188.

gerekiyordu. Bu ise, Kur'ân'ın kendilerine gönderildiği kimselere dil ve beyân üslubuyla uygunluk göstermesidir. Bir millette gönderilen ferman veya mektupta o milletin dili ve izâh şekli dikkate alınmadıkça, gönderinin bir anlamı olmaz. İşte bu ayet o manâya işâret etmektedir:

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ

"Biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık: "Ayetleri uzun açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı bir dille söylenir mi?" derlerdi.⁵⁴⁷

Malumdur ki, Kur'ân ininceye kadar Mekke ve civarındaki Arapların ne ilâhî ne de beşerî bir kitapları yoktu. Son dönemlerde müellif ve yazarların icât ettikleri sıralama ve düzen, önceki Araplar tarafından bilinmiyordu. Konu üzerine biraz araştırma yaptığımızda, hem câhiliye hem de İslam dönemlerini yaşayan şâirlerin kasidelerinde, Peygamber (sav) ve Hz. Ömer'in mektuplarında bunu açıkça görebiliyoruz.

İşte bu durumda eğer Kur'ân, onların alışık olmadığı ve hiç görmedikleri bir tarzda sıralı ve tertipli bir düzen içinde inseydi, şaşkın olarak bakacaklardı ve alışık olmadık bu durum karşısında kafâları karışacaktı. Bu da, tebliğin yerine ulaşmamış demektir.

Ayrıca; buradaki maksat, sadece bilmedikleri şeyleri onlara bildirmek değildi. Aksine, bundaki asıl maksat, bilmedikleri şeyleri tekrar tekrar zikrederek zihinlerinde canlandırıp ondan istifâde ettirmektir. İşte bu manâ, tertipsiz olan kelâmında daha kuvvetli ve daha güçlü meydana gelir.⁵⁴⁸

Sonuç olarak, Kur'ân'ın tertipli ve düzenli inmemesinin sebebi muhatâpların haline riâyet etmiş olmasıdır. Zira Kur'ân'ın indirilmesinin amacı hakkı ve hidayeti insanlara tebliğ etmektir. Bu tebliğ ancak kendilerinre gönderilen milletin durumuna uygunluk gösterdiğinde yerine ulaşmış olur. Araplar da kelâm tertibini bilmedikleri için onların haline mutâbık Kur'ân düzensiz bir şekilde inmiştir. En önemlisi de, bundaki maksat, onların bilmedikleri konuları tekrar tekrar zikrederek zihinlerinde canlı tutmaktır. Bu ise, düzenli kelâmında pek olmaz.

⁵⁴⁷ Fussilet 41/44.

⁵⁴⁸ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s.190.

5.9. KUR'ÂN'DA YENİ VEZİN VE KÂFİYE

Biraz önce, Kur'an'ın sıra ve tertip konusunda Arapların alışık olduğu bir tarzda indiğini beyân ettik. Buna göre, biri bize şöyle bir soru yöneltebilir: Arapların alışık olduğu üsluplardan birisi de şâirlerin uyguladığı vezin ve kâfiyelerdir. Bu vezin ve kâfiyeler, nesir olan kelâmdan daha çok lezzetlidir. Bu durumda Kur'ân neden bu üslubu seçmemiştir?

Cevâbında şöyle deriz:

Şiirin nesir olan kelâmdan daha lezzetli ve zevk verici olma iddiasını genel itibârıyla kabul etmiyoruz. Çünkü bu durum milletten millete ve kişiden kişiye değişkenlik gösteren göreceli bir meseledir. Eğer farazi olarak kabul etsek bile, ortada şöyle bir durum vardır: Peygamber'in (sav) ümmî (okuma yazma bilmeyen) olmasına rağmen onun dili üzerine Kur'an'ın yeni bir üslupla ve yeni bir tarzda inmesi, onun peygamberliğine açık bir delil teşkil etmektedir. Eğer Kur'an, Arapların denediği ve bildiği şiirin vezin ve kâfiyeleri üzerine inseydi, inkârcılar onun günlük kullandıkları şiirden başka bir şey olmadığını sanır ve onu önemsemezlerdi.⁵⁴⁹

Yani, Kur'ân'ın mucize olabilmesi için Arapların bildiğinin dışında, farklı bir üslupla gelmesi lazımdı. Onların alışık olduğu üsluplardan birisi olan şiirdeki vezin ve kâfiyeler üzerine inmiş olsaydı dikkatleri çekmez ve Peygamber'in (sav) onu kendi yanından uydurduğunu iddiâ edeceklerdi. Bu mesele, en az Peygamber'in (sav) ümmiliği kadar önemlidir.

5.10. KUR'ÂN'IN BENZERSİZ İ'CÂZİ

Dehlevî, Kur'ân'ın îcâz vecihlerini soru ve cevap şeklinde şöyle ifade etmektedir: Eğer birisi bize, Kur'ân'daki îcâzın vecihleri nelerdir diye sorarsa cevâbında şöyle deriz: şüphesiz yaptığımız tespite göre îcâz vecihleri çoktur, bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:⁵⁵⁰

a. Kur'an'ın en bâriz îcâz veçhi şüphesiz eşsiz üslubudur. Zira câhiliye döneminde Araplar, akranlarıyla yarışmak için belâgat ve fesâhat atlarının koşturdukları panayırlar düzenlerdi. Panayır meydanlarında; şiir, hutbe, mektup ve

⁵⁴⁹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 191.

⁵⁵⁰ Bu tepit ve sıralama Dehlevî'ye aittir. (Bk. Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 192.)

karşılıklı atışma alanlarında yarışarlardı. Araplar bu dört üslup dışında üslup bilmez ve yeni bir üslup icât etmeye muktedir değillerdi. İşte bundan dolayı, ümmi olan (okuma yazmayı bilmeyen) Peygamber 'in (sav) diliyle onların üsluplarının dışında yeni bir üslup ortaya konması başlı başına bir mucizedir.

b. İ'câz vecihlerinden birisi de, Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapları tasdik edecek ve onları kapsayacak şekilde geçmiş kıssalardan ve şeriâtların hükümlerinden haber vermesidir. Bunu yaparken, peygamber daha önce hiçbir surette bu kitaplar hakkında eğitim almamış ve onlardan alıntı yapmamıştır.

c. İ'câz vecihlerinden birisi de, gelecek ahval ve hâdiselerden haber vermesidir. Bu olaylar; Kur'ân'ın haber vermesine mutâbık olarak ortaya çıktıkça, onun i'câzına yeni delil oluşturmaktadır.

d. İ'câz vecihlerinden bir diğeri, Kur'an'ın belâgat yönüdür. Kur'an'daki belâgat, insanoğlunun güç getiremediği ve hiçbir şekilde ulaşamadığı en yüksek zirvededir. Bizler, ilk Arap neslinden sonra geldiğimiz için zevk olarak bu büyük belâgatin hakikatine ulaşamıyoruz. Ancak bizim anlayabildiğimiz kadarıyla Kur'an'da bulduğumuz kelime ve terkiplerin kullanımındaki tatlılık, sühulet, güzellik ve sanatı önceki ve sonraki şâirlerin herhangi bir kasidelerinde bulamıyoruz. Yine öyle, Kur'an'ın indiği dönemlerde edebiyatlarıyla övünen hatipler sayıca çok olmalarına rağmen hiç birinin hitabında Kur'an'da bulduğumuz biraz önce saydığımız özellikleri bulmak mümkün değildir.

Gerçek belâgatin tadına varmak zevk işidir. Bunu ancak kelâmı seçebilme maharetine sâhip şâirler anlayabilir. Bu işin zevkine varmak, avam tabakası diye tabir ettiğimiz insanların genelinin takatında değildir.

Malumdur ki, Kur'an'da; Allah'ın nimetlerini sayma, günlerini hatırlatma ve inkârcılarla cedel mevzularının tekrar edildiği her yerde surenin üslubuna göre manâsı birbirine yakın öyle güzel ve ilgi çekici ifadeler kullanılmıştır ki sanki o konulara her seferinde yepyeni zarif elbiseler giydirilmiştir. Bunu yapmaya, insanoğlunun boyu asla yetişememektedir.

Eğer bu meseleyi idrâk etmek bir kimseye zor geliyorsa; A'râf, Hud ve Şuarâ surelerinde bulunan peygamberlerin kıssalarındaki üslubu iyice incelesin, ardından

aynı kıssalar için Sâffât suresine mürâcaat etsin. Sonra bu kıssalara Zâriyât suresinde baksın. İşte o zaman aralarındaki fark güneş gibi ortaya çıkacaktır.

Aynı şekilde, zâlim günahkârların cezâlandırılması ve itâatkâr salihlerin mükâfâtlandırılmasına taalluk eden konular, Kur'ân'da tekrar edildiği her seferinde yeni bir renkle sunulmuştur. Yine cehennem ehlinin birbiriyle olan tartışmaları her makâmda yeni bir surette ve çeşitli üsluplarla ifade edilmiştir. Bu meselede verilebilecek birçok örnek vardır.

Kur'an'daki belâgat konusuna taalluk eden nüktelerden birisi de şudur: Meâni ilmînin meselelerinden olan “*halin muktezasını*” gözetmek ve beyân ilmînin konusu dâhilinde olan “*istiare ve Kinâyeleri*” kullanmak, Kur'an'ın barındırdığı edebi sanatlardandır. Bu edebi sanatları kullanırken, söz konusu sanatlardan habersiz olan ümmi muhatâpların durumunu gözetmek, Kur'ânı Kerim'de pek çok defa harika ve eşine rastlanmayacak şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bunu şöyle izâh edebiliriz: Kur'ân'ın amaçlarından birisi, insanların geneli tarafından bilinen ve onlara yabancı gelmeyen bazı ince beyânatta bulunmaktır. Ancak avama normal ve basit gelen bu hoş latifeler, usta olan edebiyat erbabına da büyük zevkler vermektedir. Yani Kur'an'daki aynı metinde, edebi sanatları bilmeyen avam tabakası kendisine göre bir şeyler bulmakta ve edebiyat zevkine sâhip büyük ustalar da kendilerine göre bir şeyler tâdâbilmektedir. Aslında bu durum, iki zıt şeyi bir araya getirmektir ki bu beşerin gücü dâhilinde değildir. Allah her şeye kadirdir.

Şâir, ne güzel söylemiştir:

يزيدك وجهه حسنا اذا ما زدته نظرا

“*Ona nazarını artırdığın müddetçe yüzü güzelliğine güzellik katar*”

e. Kur'ân'ın î'câz yönlerinden bir diğeri ise, inceliklerini iyice düşünebilen kişiler dışında kimsenin kolayca anlamadığı şer'i hükümlerin hikmetleridir. Bu ise, tek başına Kur'ân'ın Âlim ve Hakim olan Allah tarafından indiğine delil ve hüccettir. Zira zikrettiğimiz beş ilmin⁵⁵¹ insanlara hidayet rehberi olması, bu ilimlerin barındırdığı hikmetler cihetiyledir. Mesela; kişi, işinde mâhir bir tabip olan İbni

⁵⁵¹ Bunlar, Şâh Velîyullah Dehlevî'in “*el- Fevzu'l Kebîr*” kitabının başında bahsettiği: Hükümler ilmi, cedel ilmi, Allah'ın nimetlerini hatırlatma ilmi, Allah'ın günlerini hatırlatma ilmi ve ölüm ve sonrasını hatırlatma İlimleridir.

Sina'nın “el Kânun fi't-Tıb” kitabınâ bakıp, onun hastalıkları alâmetlerle teşhis etmesini, ardından o hastalıkların çeşitli ilâçlarla tedâvi etme yöntemlerini incelediği zaman, bu kitabı yazan müellifinin tıp sanatında en büyük usta tabiplerden biri olmasından yana hiçbir şüphesi olmayacaktır. İşte tıpkı bunun gibi, şeri hükümlerin sırlarına vâkıf olan, nefisleri arındırma ve kalpleri ıslah etme hususunda ne yapmasını bilen bir âlim; Kur'ân'ın ihtiva ettiği bu beş ilim hakkında derinlemesine düşündüğünde kesin olarak bilecektir ki, bu ilimlerin her biri Kur'ân'da manâsı ve gâyesiyle en mükemmel ve güzel şekilde vârid olmuştur. Parlayan güneş bizzat kendisi kendi zatına delildir. Eğer ona hüccet ararsan yüzünü ondan çevirmemen yeterlidir.⁵⁵²

Bu fasılda Dehlevî, Kur'ân'ın i'câz yönlerini ortaya koymuştur. Kendisi de başta söylediği gibi i'câz yönleri çoktur ancak en bâriz olanlar burada zikredilenlerdir. Dehlevî'nin saydığı i'câz yönlerinden eşsiz üslubu ve belâgatı gibi bazı hususlar Kur'ân'ın lafzinâ bakar. Önceki peygamber ve kavimlerden ve istikbalde olacak hâdiselerden haber vermesi gibi bazı özellikler de Kur'ân'ın manâsına bakmaktadır. Dolayısıyla burada, Kur'ân'ın hem lafız hem de manâ bakımından mü'ciz olduğu ve insanların ona muâraza edemeyecek kadar muhkem olduğu ispet edilmiş oldu.

⁵⁵² Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 193- 196.

6. TEFSİR ÇEŞİTLERİ

6.1. MÜFESSİRLERİN KISIMLARI VE TEFSİR YÖNTEMLERİ

Bilinmelidir ki, müfessirlerin tefsirleri yöntem olarak birkaç kısma ayrılmaktadır.⁵⁵³

a. **Hadisçilerin Tefsirleri:** Tefsir ehlerinden bazıları, Ayet-i kerimelerin tefsirine taalluk tüm hadis ve eserleri rivâyet ederek onlardan bir tefsir meydana getirmişlerdir. Bu eserler; merfu', mevkuf veya maktu mu ya da İsrailiyat mı ayırmamışlar. Bu, hadisçilerin yoludur ve ilk tefsir türünü teşkil etmektedir. Buna örnek olarak İbni Cerir et- Taberî'nin (ö.h.310) "*Cami'ul Beyan*" tefsirini gösterebiliriz.

b. **Kelâm Ehlinin Tefsiri:** Tefsir ehlerinden bazıları da, özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili ayetleri ele alarak, onlardan zâhiri olarak tenzih mezhebine uymayanları uygun bir şekilde te'vîl ettiler ve muhâliflerin bu ayetlerin zâhirine tutunmalarını reddedip tenkît ettiler. Bu yol, kelâmcıların yoludur. Beydavî'nin (ö.h.685) "*Envar'ut Tenzil*" tefsiri gibi.

c. **Üsulcü Fâkihlerin Tefsiri:** Tefsir ehlerinden bazıları da, özellikle ahkâm ayetleriyle ilgilenecek onlardan fikhî hükümler istinbât etmeye, içtihadî hükümlerin bazısını diğerine tercih etmeye ve karşıt görüş sâhip lerine delillerle cevâp vermeye yönelmişlerdir. Bu da, üsulcü fakihlerin tefsir metodudur. Cessas'ın (ö.h.370) "*Ahkam'ul Kur'ân*" tefsiri gibi.

d. **Nahivci Olan Lügatçilerin Tefsiri:** Bazı tefsirciler de, Kur'an'ın i'rabını ve lügat müfredatını beyân etmekle meşgul oldular ve her konuda Arap kelâmından bolca örnek getirdiler. Bu tefsir, nahivci olan lügatçıların tefsiridir. Ferra'nın (ö.h.207) "*Maân'il Kur'ân*" tefsiri gibi.

e. **Yüksek Edebiyatçıların Tefsiri:** Bir kısım tefsirciler de, Meâni ve Beyân ilimlerinin latife ve nükteleriyle kelâmı şenlendirip sözün hakkını verdiler. Belâgat ve Beyânın sembolü olan değerlendirmeleri en yüksek perdeden ortaya koydular. Bu

⁵⁵³ Bu değerlendirme dehalevî'ye aittir. Son asırda tefsir yöntemlerine bilimsel ve mevzu'î tefsirler gibi yeni yöntemler eklenmiştir.

da, yüksek edebiyatçıların tefsir metodudur. Zamahşerî'nin (ö.h.538) "*el- Keşşaf*" tefsiri gibi.

f. **Mâhir Kurrâların Tefsiri:** Müfessirlerden kimi de, şeyhlerinden Kur'ân-ı Kerim'in kıraati hususunda vârid olmuş eserleri rivâyet etmeye ihtimâm göstermiştir. Onlar, bu konuda hiçbir detayı terk etmemiş ve ne varsa hepsini nakletmişlerdir. Bu da, mâhir kurrâların tefsir üslubudur. Neseî'nin (ö.h.710) "*Medarik'ut Tenzil*" tefsiri gibi.

g. **Âbid Sofilerin Tefsiri:** Bazı müfessirler ise, seyri suluk ve hakikat ilmiyle ilgili nükteleri -en küçük lügavi bir münasebetle olsa dahi- ayetlerden çıkarıp beyân etmişlerdir. Bu tefsir tarzı da, sofilerin meşrebidir. Alusî'nin (ö.h.1270) "*Ruh'ul Maâni*" tefsiri gibi.

Müfessirden bir taife de, bütün bu manâ ve yöntemleri tefsirlerinde toplamışlardır. Bunlar, tefsirlerini Kur'ân ilimlerinde adeta bir ansiklopedi haline getirmişlerdir. Kimisi Arapça, kimisi ise, diğer dillerde yazmıştır. Bazıları, ihtisâr yoluna giderek tefsirini kısa tutarken; bazıları da, oldukça uzatarak şerh ve haşiyelerle ilmi genişletme yoluna gitmiştir. Razî'nin (ö.h.606) "*Mefatih'ul Ğayb*" tefsiri gibi.

Kısacası, tefsir alanı geniş bir alandır. Tefsir ilmiyle ilgilenen her Müslümanın çabası, Kur'ân'ın ihtiva ettiği manâları anlamaya ve anlatmaya yöneliktir. Bunlardan her biri, ilimlerden birine dalarak beyân gücü ve kelime fesâhati nispetinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazıları, özellikle kendi ashabının mezhebini dikkate alarak onların görüşlerinin çerçevesinden çıkmamaya özen göstermiştir. İşte bundan dolayı, tefsir ilmi tespiti mümkün olmayan bir genişlik ve yayılma göstermiştir ki bu alanda sayılmayacak kadar kitap yazılmıştır.⁵⁵⁴

Sonuç olarak, âlimlerimizden -Allah onlara rahmet etsin- kimin elinden ne geldiyse yapmıştır. Herkes bilgi sermayesini müslümanların istifadesine sunmuştur. Neticede bu gün istifâde edecek her çeşit kaynak elimizde mevcuttur. Saydığımız tefsir çeşitlerinden her birinin kendi dalında yazılması, muhtemelen onu yazan âlimin ilmî birikiminin o yönde olmasından ileri geliyordu. Belki de, o alanda mevcut olan boşluğu doldurmak içindi. Ancak tefsiri kolay veya zor olarak yazılması çağın

⁵⁵⁴ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 198- 201.

ihtiyacına binâen olmuştur. Mesela, ilmî seviyenin yüksek olduğu ve yetişkin insanların çok olduğu bir dönem veya toplumda çok kolay bir metin yazmanın abes olduğu gibi, himmetlerin köreldiği ve yetişkinlerin bulunmadığı bir dönem veya toplumda zor metinler yazmak da insanların istifâde etmelerinin önüne set çekmektir. Uzunluk ve kısalık meselesi de öyle olmuştur. Dolayısıyla sadece bu günün şartlarını göz önünde bulundurarak: “*Bunlar niye bu kadar uzattı veya zor metinler yazdı?*” deyip tenkîtte bulunmak tarihi gerçeklikle bağdaşmamaktadır.

6.2. HADİSLERDE TEFSİRLE İLGİLİ RİVAYETLER

Hadis ehlinden olan müfessirlerin tefsir kitaplarında rivâyet etikleri haberlerin kapsamına nüzul sebepleri de girmektedir. Nüzul sebepleri iki kısma ayrılır:

a. Ayeti anlamak için, nüzulüne sebep olan hâdisenin izâhına ihtiyaç duyulan kısımdır. Bu kısımda, müminlerin imânı ve münâfıkların nifâkı bâriz bir şekilde ayırt edilmiştir. Tıpkı Uhud ve Hendek savaşlarında olduğu gibi. Böyle durumlarda Allah bu iki fırkayı keskin bir çizgi ve açık alâmetlerle ayırmak için müminleri öven ve münâfıkları yeren ayetleri inzal buyurmuştur.

Kur’ânı Kerim bu olayları ve söz konusu iki fırkanın vasıflarını anlatırken, olayın özelliklerine ve ona bağlı bazı hususlara üstü kapalı bir şekilde değinmektedir.

Böyle özel olaylar hakkında inen ayetleri tefsir etmeden önce; okuyucu, olayın siyakından ve arka planından haberdar olsun diye olayla ilgili kısa bilgi vermek gerekir. Aksi takdirde okuyucunun ayeti anlaması, imkândan uzaklaşacaktır. İşte bu durumda, hadisçi olan müfessirlerin tefsirle ilgili rivâyetlerine büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

b. Ayeti anlamak için nüzulüne sebep olan olayı veya indiği ortamın kıssasını bilmeye ihtiyaç duyulmayan kısımdır. Burada ayeti umumu üzerine tamamıyla müstakil olarak değerlendirmek mümkündür. Hülâsa, Bu kısımda sebebin hususîliğine değil lafzın umumîliğine bakılır.

Kadim müfessirler, bu gibi yerlerde ayetle ilgili daha çok bilgi vermek veya ayetteki umumun ihatâ ettiği manâları beyân etmek amacıyla bazı kıssa ve olayları nakletmektedirler. Ancak bu kıssa ve olayları nakletmek zaruri bir durum değildir. Zira onlar olmadan da ayetin manâsı anlaşılmaktadır.

İzah ettiklerimizle anlaşıldı ki bu ikinci kısımda nüzul sebebinin ne olduğu konusunda değerlendirme yapıp birçok kıssa mülâhaza edebilir. Biraz önce dile getirdiğimiz “*Bu kısımda sebebin hususîliğine değil lafzın umumîliğine bakılır*” nüktesine vâkıf olan herkes az bir düşünce ile burada nüzul sebebinin çeşitliliğini görebilir.

Daha önce nüzul sebepleri kısmında Sahabe ve Tabiin’in “*نزلت في كذا*” “*ayet şunun hakkında indi*” demelerinin ne anlama geldiğini detaylıca beyân etmiştik.⁵⁵⁵

Birinci kısım, tarihî olaylardan oluştuğu için müfessir onu hadis rivâyetlerinden almak zorundadır. Müfessir bu konuda fazla söz sahibi değildir. Ancak ikinci kısım da müfessirin içtihadı büyük yer tutmaktadır. Bu kısımda müfessir, siyak ve sibaka göre alınacak dersleri tespit edip ortaya koymalı ve ayetin inmesine sebep olabilecek bütün ihtimalleri değerlendirmelidir. Bu durum, müfessirin büyük bir muhakeme gücüne sâhip olmasını gerektiriyor.

6.3. İCMALÎ KISSANIN HADİSLE TAFSİL EDİLMESİ

Hadis ehlinde olan müfessirlerin tefsir kitaplarında rivâyet etikleri eserlerden birisi de, Kur’ân’da sadece ta’riz (dokundurma) yoluyla aslına işâret edilen kıssayı tafsil eden hadislerdir. Bu icmâlî kıssaları tafsil etmek için müfessirler, İsrailiyat’tan veya tarih kitaplardan rivâyet ederek en ince ayrıntısına kadar detaylandırmıştır.

Bu konuda şunu söylememiz gerekiyor: eğer ayette kıssaya veya o hâdiseye açık bir ta’riz (dokundurma) varsa ve Arap diline vâkıf olan kişi o noktada duruyor ve o kıssayı öğrenmeye ihtiyaç duyuyorsa, işte o zaman durumu izâh etmek müfessirin vazifesi ve mesuliyeti dâhilindedir.

Ancak böyle bir ihtiyacın söz konusu olmadığı yerlerde gereksiz tafsilatta bulunmak, tekellüflü işlere girişmek ve abesle iştigal etmekten başka bir şey değildir. Tıpkı İsrailoğulları’nın sığırı erkekmiydi dişimiydi, Ashabı Kehf’in köpeği alacalı mıydı kırmızı mıydı izâhını yapmak gibi. Sahabeler, bu gibi şeylerle meşgul olmayı vakti boşuna harcamak ve mâlâyani ile iştigal etmek kabilinden görürlerdi.

⁵⁵⁵ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 202- 204.

Enes'in (r.a.) rivâyet ettiğine göre: Hz. Ömer (ra) minberin üzerinde **وفاكهةً وأبًا** ayetini⁵⁵⁶ okuduktan sonra: “ **فاكهة** ‘ni biliriz; acaba, **وأبًا** ne demektir?” diye sahabeye sordu. Sonra kendine gelerek nefesine hitaben: “*Senin bu yaptığın tekellüftür ya Ömer*” dedi.⁵⁵⁷ Yani, siyaktan anlaşıldığı üzere ayetin buradaki mesajı bellidir ki: Allah, kulları üzerindeki nimetlerini sayarak onlardan ibâdet şükrünü beklemektedir. Lafzın hususîolarak ne ifâde ettiğinin fazla bir önemi yoktur.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken iki temel kural vardır:

a. Bu meselede dikkat edilmesi gereken birinci esas, nakledilen kısya ve hâdisenin sağlam rivâyetten gelmiş olmasıdır. Ayrıca onlarda hiçbir aklî tasarrufta bulunmaksızın aktarılması son derece önemlidir.

İlk dönem müfessirlerinden bazıları, ayetlerde vârid olan tarizleri göz önüne alıp ayete münasip bir takım farazî şeyleri getirerek bunları ihtimaller suretinde zikrediyordu. Başka bir deyişle, tarizleri te’vîl ederken hiçbir mesnede dayanmadan sadece olabilecek aklî ihtimalleri zikrediyordu. Ancak zikrettikleri bu ihtimaller, daha sonra gelen müfessirler için problem yaratıyordu. Çünkü sonra gelen müfessirler, bu bilgilerin farazî mi? yoksa gerçek mi? seçemiyor ve böylece şüpheler içine düşüyorlardı.

Aslında ilk dönemlerde, bir şeyi açıklama ve ifâde etme üslubu daha şekil almamış ve bir düzene uturtulmamıştı. Bu yüzden bazen ihtimal ifâde eden tefsir, kat’ilik ifâde eden tefsirle karıştırılırdı. Böylece her biri, bir diğzerinin yerine konabilirdi. İşte bu durum, aklî değerlendirme ve yorumlara yol açmıştır. Birçok görüş ve kavlin ortaya çıkmasının altında yatan sebep de budur.

Her kim bu nükteyi kavrayıp iyice öğrenirse, müfessirlerin ihtilâf ettikleri birçok meselede net ve kesin bir hükme varacaktır. Ayrıca, sahaberın kendi aralarında yaptıkları münazaralarda dile getirdikleri görüşlerin çoğu kat’î hükümler olmadığını; aksine, müzakere esnasında ihtimal üzerine binâ ettikleri kişisel fikirleri olduğunu görecektir.

⁵⁵⁶ Abese 80/31. Bu ayetin önceki ve sonrakiyle birlikte meâli şöyledir: “*İnsan, yiyeceğine bir baksın; Doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada taneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayırlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimlidir.*”

⁵⁵⁷ Buhârî, Tekellüften Kaçınma, 7293.

Dehlevî, bu konu sadedinde kendisine işâret ederek şöyle diyor: Bu fakir, İbni Abbâs'ın (ra):

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ

إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, - başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın”⁵⁵⁸ ayeti hakkında söylediği: “Ben Allah'ın kitabında ayağı mesh etmekten başkasını bulamıyorum, lakin onları yıkamaktan başkasını kabul etmediler”⁵⁵⁹ sözünü bu duruma hamletmektedir. Yani, İbni Abbâs'ın bu sözü de ifâde eksikliği ve selefin münazara şekli bilinmediğinden dolayı yanlış anlaşılmıştır.

Daha sonra şöyle devam ediyor: “Bu fakirin bu sözden anladığı manâ şudur: aslında İbni Abbâs, bu ifadeyle ayak meshinin vâcip olduğunu ve ayetin kati olarak beyân ettiği rüknün mesh olduğunu savunmamıştır. Aksine o, ayakları yıkamanın vâcip olduğuna inanıyordu. Lakin o, meshin de bu ayetten ihtimal dâhilinde anlaşıldığı manâlardan biri olduğunu dile getirmiştir. Birbirine zıt iki şey olan ayak yıkamayla mesh etmek arasında bir ayette cem etme müşkülüne de çözüm bulmuştur. (Yani, Birbirine zıt olan her iki manâ da ayetten anlaşılmaktadır. Bu demek değildir ki, İbni Abbâs, ayakları yıkamak yerine mesh etmesini savunmuştur. Zira ayakları yıkamanın vâcip olduğu sünnetle desteklenmiştir.) Selefin diyalog ve münazara şeklini bilmeyenler meshin vâcip olduğu fikrini İbni Abbâs'ın görüşü ve mezhebi olduğunu zannedecektir. Hâşâ! Hâşâ!...”⁵⁶⁰

b. Bu meselede dikkat edilmesi gereken ikinci esas ise, İsrailoğullarından nakledilen rivâyet ve hikâyeler dinimize kasten dâhil edilen gizli hileler olduğunun farkında olmaktır. Oysa bu konuda Peygamber'den (sav) gelen kararlaştırılmış bir kural vardır: “Ehli kitabı ne tasdik edin ne de tekzip edin.”⁵⁶¹

İşte bu son şıktan yola çıkarak, müfessirin şu iki durumu göz önünde bulundurması gerekir:

⁵⁵⁸ Mâide 4/6.

⁵⁵⁹ İbn Mâce 458.

⁵⁶⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 207.

⁵⁶¹ Buhârî, Bakara Suresi Tefsiri, 4485.

a. Kur’ân’ın tariz yoluyla işâret ettiği kıssa ve hâdiselerin açıklaması Efendimiz’in (sav) sünnetinde bulunduğu müddetçe, ehlikitaptan rivâyet etmeye tevessül edilmemelidir. Mesela,

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ

“*And olsun ki Süleyman’ı denedik, hükümranlığını zayıf düşürdük; sonra eski haline döndü*”⁵⁶² ayetinin Peygamber’in (sav) sünnetinde açıklaması vardır. O da, Süleyman (as) “*İnşallah*” sözünü terk etme sebebiyle Allah tarafından cezâlandırılmış olmasıdır.⁵⁶³ Bunun üzerine nasıl olur da İsrailî bir kıssa olan “Sahru’l Mârid”⁵⁶⁴ kıssasını zikredebiliriz?

b. “*Zaruri olan zaruret miktârınca takdir olunur*” kaidesine göre; kıssayı, tarizin anlaşılması için gerekli olan minimum miktarını nakletmeli ki Kur’ân’ın şahadetiyle onu tasdik etmek mümkün olsun. Tarizin anlaşılması için zarurî ihtiyaçtan fazla addedilen sözleri nakletmemelidir.⁵⁶⁵

Burada Dehlevî, ümmetin bir kanayan yarasına daha parmak basmaktadır. O da, İsrailiyat meselisidir. Kendisinin bu konuda ne kadar hassas olduğunu gördük. Ümmetin büyük ilmi kesimini oluşturan müfessirlerimiz nasıl olur da Süleyman (as) gibi bir peygamberle ilgili böyle mesnedsiz ve saçma bir hikâyeyi nakledebilir. Bu ve benzeri hikâyelerle ilgili islamin temel kaynaklarında sahîh bir bilgi yokken kulaktan duymakla onlara tefsirde yer vermek ilim erbabinâ yakışmaz. Özellikle; tıpkı bu meselimiz gibi, hakkında hadis varsa hikâyelere tevessül etmek çok gariptir. En azından İbni Kesir’in yaptığı gibi İsrailiyat’ı naklettikten sonra bu hikâyelerin islamin ruhuyla bağdaşmadığını dile getirmeleri gerekmektedir.

⁵⁶² Sâd 38/34.

⁵⁶³ Buhârî, Cihad, 2664; Ahmed b. Hanbel, 7931.

⁵⁶⁴ Tefsirler, “Sahru’l Mârid” kıssasını değişik isim ve şekillerle zikretmektedirler. İmâm Suyutî bu ayeti tefsir ederken kıssayı şöyle anlatıyor: Hz. Süleyman, sevdiği bir kadınla evlenmişti. Fakat bu kadın gizliden puta tapardı. Hz. Süleyman bir gün hamama girerken mülkünün manevî gücünü taşıyan yüzüğünü her zamanki gibi bu eşine verdi. Hz. Süleyman hamamda iken “Sahr” adında bir cin onun suretinde eşine giderek yüzüğü ondan istedi, o da verdi. Yüzüğü alan Sahr, gidip Hz. Süleyman’ın tahtına oturdu. Kuşlar ve diğerleri onun başında toplandılar. Daha sonra Hz. Süleyman geldi ve: Süleyman benim dedi. Ancak ona kimse inanmadı. Birkaç gün sonra yüzüğün Hz. Süleyman’ın eline geçmesiyle bir daha mülküne geri döndü. (Bk.Celaleyn bu ayetle ilgili kısmına)

⁵⁶⁵ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 204- 208.

6.4. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ

Burada bilinmesi gereken önemli bir nükte vardır, o da şudur: Kur'ân-ı Kerim bazen kıssayı bir yerde icmâlî, diğer yerde ise tafsilî bir şekilde zikreder. Böylece tafsilî olan, icmâlî olanı tefsir eder. Buna bağlı olarak icmâlî bir ayeti tefsir etmeden önce o ayeti tafsil eden başka bir ayetin olup olmadığına bakmak gerekiyor. Eğer varsa, icmâlî olanı onunla tefsir edilir. Tıpkı Allah'ın (cc) bu sözünde olduğu gibi:

قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

"Allah "Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim" dedi."⁵⁶⁶

Bundan üç ayet sonra şöyle dedi:

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

"Allah "Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim, diye size söylememiş miydim?" dedi."⁵⁶⁷

İşte bu son söz, ilk sözün aynısıdır, ancak ikincisi birincisini tafsil eder ve bu şekilde birincisinde olan icmal, tefsir edilmiş oldu.

Yine öyle Meryem suresinde İsa'nın (as) kıssası icmâlî olarak şöyle zikredilmiştir:

وَلَنَجْعَلَنَّ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا

"Biz onu insanlar için bir mucize ve katımızdan da bir rahmet kılacağız"⁵⁶⁸

Ali İmran suresinde ise, mufassal bir şekilde şöyle demiştir:

وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

İsrailoğullarına şöyle diyen bir peygamber kılacak: "Ben size Rabbinizden bir ayet getirdim. Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp ona üfleyeceğim, Allah'ın

⁵⁶⁶ Bakara 2/30.

⁵⁶⁷ Bakara 2/33.

⁵⁶⁸ Meryem 19/21.

*izniyle, hemen kuş olacaktır; anadan doğma körleri, alacaklıları iyi edeceğim; Allah'ın izniyle, ölüleri dirilteceğim; yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı da size haber vereceğim. İnanmışsanız bunda size delil vardır*⁵⁶⁹

İşte önceki ayette icmâlî olarak zikredilen mucize, bu ayette tafsilî olarak zikredilmiştir.⁵⁷⁰

Burada tefsir üsulünün önemli bir kuralından bahs edilmiştir. O da şudur: bir ayeti tefsir etmek istediğimiz zaman ilk önce bakarız; eğer Kur'an'da onu tefsir eden bir ayet varsa onunla tefsir ederiz. Kur'an'da tefsiri yoksa hadislere bakarız. Hadislerde de yoksa sahabe kelâmına, sahabe kelâmında yoksa tabiin kalamına bakarız. Tabiin kelâmında da yoksa arap dilinin gramer ve edebiyatına göre onu tefsir ederiz. Dehlevî'nin bu meseleyi tamamıyla zikretmemesinin sebebi tezimiz başında Dehlevî'nin üslubu kısmında dile getirdiğimiz gibi şudur: Dehlevî'nin eserleri havatır türündendir. Yani, meseleyi araştırarak bir bütün olarak değil, sadece o an aklına geleni yazar. Yazdığı şey bazen meselenin tamamı olduğu gibi, o an aklına gelen veya önemli gördüğü bir kısmı da olabilir.

6.5. KUR'ÂN'DAKİ GARİP İFADELER VE HADİS

Hadis ehlinden olan müfessirlerin yazdığı tefsir kitaplarının kapsadığı alanlardan birisi de, Kur'ân'daki garip ifadelerin rivâyet yoluyla beyânıdır. Bu işin temeli, Arap dilini iyice araştırmanın yanında, ayetin siyakını anlayıp söz konusu garip lafza, içinde bulunduğu cümleye göre uygun manâyı bulmaktır.⁵⁷¹

Biraz daha açmak gerekirse; insafılı bir müfessir, garip bir ifadeyi şerh ederken ona iki kere bakmalı ve onu ilmî olarak iki defa tartmalıdır: birinci defa, Arapların o kelimeyi hangi anlamlarda kullandıklarını araştırarak ve o anlamlardan hangisinin daha güçlü ve tercihe şayan olduğunu tespit edecektir. İkinci defa ise, Arapların kullanım alanlarını tespit edip hakkındaki eserleri araştırdıktan sonra bu ifadenin gerek içinde bulunduğu cümlenin anlamıyla gerek ayetin kontekstine bakacaktır. Bu iki kriterin neticesinde garip olan kelime için en uygun manâya ulaşıp onu izâh edecektir.

⁵⁶⁹ Âl-i İmrân 3/49.

⁵⁷⁰ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 208.

⁵⁷¹ Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlâhîyye*, II. 208.

Bu alan, aklî değerlendirme ve görüş ayrılıklarına müsâittir. Çünkü Arap dilinde tek bir kelime değişik birkaç manâya gelebilmektedir. Ayrıca kelimenin kullanım alanlarını araştırırken ve ayetin konteksti değerlendirirken, kişilerin akıl ve idrâkleri farklılık gösterebilmektedir. Bundan dolayı, bu meselede sahabe ve tabiinden değişik söylemler ve görüşler rivâyet edilmiştir.

Kur'ân'da işâret yoluyla anlaşılan emir ve nehiylere de “Garib-ul Kur'ân” denilmiştir. Zira Kur'ân'ın çoğu, peygamberlerin imân mücadelesinden ve kâfirlerin inkârından bahs etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da övülen ve mü'minlere nisbet edilen her şey emir olarak kabul edilir. Yerilen ve kâfirlere nisbet edilen her şey de nehiy olarak kabul edilir. Bu emir ve nehiyeler açık bir şekilde ifâde edilmediği için garip olarak telakki edilmiştir.⁵⁷²

Dehlevî, bu konuda şöyle diyor: Bu fakir, söz konusu meselede bazı yeni değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerin incelik ve güzelliğini insafsız ve kaba mizaçlı kişiler dışında herkes beğenecektir:

a- كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى

“Ey İnananlar! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı: Hür ile hür insan, köle ile köle ve kadın ile kadın.”⁵⁷³

Buradaki الْقَتْلِ kelimesini öldürülenlerin eşitliği ve bir hükümde birleşmeleri durumu üzerine hamlettim ki, وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى 'da nesih iddiasına⁵⁷⁴ ve zayıf tevcihlere ihtiyaç kalmam.

b- يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

“Sana ayın evrelerini sorarlar. De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür.”⁵⁷⁵

⁵⁷² Dehlevî, *et- Tefhîmât- ul İlâhîyye*, II. 258.

⁵⁷³ Bakara 2/178.

⁵⁷⁴ Burada nesih davâsı şöyledir: Bu ayeten anlaşılıyor ki; erkeğin kadın karşılında değil, kadının sadece kadın karşılığında kısas edilebilir. Bazı müfessirler, bu hükmün Mâide 45: وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ: وَالنَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. Zira sadece kadının kadımla değil erkeğin de kadımla kısas edilmesi sünnetle sâbit olmuştur. (Bk. İbni Kesir ve Celaleyn.)

⁵⁷⁵ Bakara 2/189.

Bu ayetteki الْأَهْلَةَ kelimesi هلال'in çoğulu olup onu aylara yani, hac aylarına hamlettim.⁵⁷⁶ Zira bu suâlın cevâbı olan مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجَّ وَهُيَ bu manâyı istemektedir.

c- هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ

“Kitap ehlinden inkarcı olanları ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur.”⁵⁷⁷

Bu ayetteki الْحَشْرُ kelimesini asker toplama anlamına hamlettim.⁵⁷⁸ Çünkü bunun benzeri şu ayetlerde de geçmektedir:

وَأَبْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ

“Sana bütün bilgin sihirbazları getirecek toplayıcılar gönder”⁵⁷⁹

وَحَشِيرٍ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ

“Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil olan ordusu toplandı.”⁵⁸⁰

Bizim bu ayetle ilgili ifâde ettiğimiz manâ, ayetin kendileri hakkında indiği Medineli Yahudilerden olan Beni Nâdir kıssasına daha uygun ve Allah'ın nimetini beyân etme makâmında daha güçlüdür.⁵⁸¹

Burada bir kez daha anlaşıldı ki; Kur'ân'ı tefsir etmek, büyük ilmi birikimin yanında ayetin kendi konteksti içinde mühakeme etme gücüne sâhip olmayı gerektirir. Arap dilini bilmenin yanında Nahiv, sarf, belağat ve diğer alet ilimlerine valif olamayı ve Kur'ân'ı bir bütün olarak bilecek kadar tecrübeli olmayı iltizam eder. “Mütebadir” denilen ilk akla gelen manâyı göz ardı etmemeyi veya bu manâya engel olabilecek makâm ve muktezayı iyi bilmeyi gerektirir. Sırf sözlükte bu kelime şu anlama dageliyor demekle tefsir yapılmaz. Bu gün Kur'ân'ı tefsir eden bazı

⁵⁷⁶ Bazı müfessirler bu ayetteki الْأَهْلَةَ kelimesini hilal veya mutlak aylar anlamına tefsir etmişlerdir. (bk. İbni Kesir ve Celaleyn.)

⁵⁷⁷ Haşr 59/2.

⁵⁷⁸ Müfessirlerin çoğu لَأَوَّلِ الْحَشْرِ ilk mahşer yeri olan Şam'a ilk sürgün anlamını vermektedirler. (bk. İbni Kesir ve Celaleyn.)

⁵⁷⁹ Şuara 26/36.

⁵⁸⁰ Naml 27/17.

⁵⁸¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 210.

insanların içine düştükleri hatâların sebebi birikim eksikliğinin yanında bu hususlara dikkat etmemeleridir. Birikim eksikliğinin yanına takva eksikliği de eklendi mi, heva ve hevesle konuşma ön planda yerini alır.

6.6. RİVAYETLERDE NÂSİH VE MENSUH

Hadis ehlinden olan müfessirlerin yazdığı tefsir kitaplarının kapsadığı konulardan birisi de, nâsîh ve mensuh meselesidir. Bu meselede bilinmesi gereken iki nükte vardır. Birinci nükteyi nâsîh ve mensuh kısmında beyân etmiştik, ancak konu bütünlüğü açısından burada da zikretmekte fayda vardır:

a. Sahabe ve Tabiin nesih kelimesini lügavî manâsı olan *“Bir şeyi bir şeyle izâle etmek”* anlamında kullanmıştır. Onlar neshi, usul âlimlerinin kendi ıstîlâhlarında kullandıkları *“Şer’i bir delille şer’i bir hükmü kaldırmak”* manâsında kullanmamıştır. Buna göre seleftin nezdinde neshin manâsı: *“Geçen bir ayetin bazı vasıflarını gelen başka bir ayetle izâle etmektir”*.

Bu izale, aşağıda sayacağımız birkaç vecih ile olabilir:

- Bir ayetin amel müddetinin sona erdiğini beyân etmekle,
- Sözü ilk akla gelen manâsından alıp arka plandaki bir manâya yorumlamak,
- Bir kaydın ittifâki olup ihtirazi olmadığını beyân etmekle,
- Bir ayetteki umumu tahsis etmekle,
- Nass olan ile ona zâhiren kıyâs edilen arasındaki farkın beyânıyla,
- Câhiliye adetlerinden bir âdeti kaldırmakla,
- Geçmiş şeriâtların hükümlerinden bir hükmü kaldırmak suretiyle.

Böylelikle, sahabe ve tabiin değerlendirmelerinde nesih meselesi geniş bir konu olmuş ve konuda fikir yürütme alanı genişlemiş ve bundaki ihtilâf dairesi iyice yayılmıştır. İşte bu nedenle onların nezdinde mensuh ayetlerin sayısı beş yüze kadar ulaşmıştır.

b. Üsulcülerin ıstîlâhına göre aslında nesih, ayetlerin nüzul tarihini bilip ve bu tarihe göre sonradan gelen ayetin önceki ayetin hükmünü kaldırmasıdır. Ancak bazen Selef-i Salih’in bir konuda icma’ etmeleri veya cumhur-u ulamanın bir meselede ittifâk etmeleri, neshin alâmeti olarak kabul edilmiştir. Bu yöntemi birçok fıkıhçı

âlim kullanmıştır. Bu durumda ayetin ifâde ettiği şey ile üzerine icma' edilen şey aynı olmayabilir.⁵⁸²

Mesele yanlış anlaşılmasın! Buradaki nesihten maksat, Efendimiz (sav) döneminden sonra meydana gelen bir icma' veya ittifâkın Peygamber zamanında ayetle sâbit olan bir hükmü kaldırması demek değildir. Aksine buradaki maksat, sonradan meydana gelen bir icma' veya ittifâkın Peygamber (sav) zamanında ayetle sâbit olan bir hükmün başka bir ayet tarafından o zaman nesh edildiğinin alâmeti ve göstergesi olarak kabul edilmiştir. Zira eğer söz konusu ayetin ifâde ettiği hüküm nesh edilmemiş olsaydı, ulemanın tamamı o hükme muhâlif fikir beyân etmeleri imkânsız olacaktı. Dolayısıyla neshin alâmeti olarak ifâde ettiğimiz icma' veya ittifâkın nesh edilmiş ayetteki hükümle aynı olmaması gâyet doğaldır.

⁵⁸²Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 212.

7. TEFSİR ÜSULUNDA DİĞER İNCELİKLER

7.1. HÜKÜMLERİN İSTİNBATI VE ON KISMI

Tefsirle ilgili zikredilmesi gereken önemli konulardan birisi de şer’i hükümlerin Kur’ân’dan istinbât edilmesidir. Bu konu, son derece teferruatlıdır. Ayetlerin neticesini, imalarını, iktizalarını ve içindeki ihtilafları anlama sadedinde aklın geniş bir alanı vardır.

Dehlevî, bu konuda şöyle diyor: “İstinbat yollarının on kısmında⁵⁸³ münhasır olduğu ve aralarındaki tertibin doğru olduğu bana ilhâm edildi. Hazırda, istinbât edilmiş hükümlerden çoğunun doğruluğunu tartmak için bu istinbât yollarını adil bir mizan olarak görüyorum.”⁵⁸⁴

7.1.1. TEVCİH

İstinbat yollarından birisi de, tevcih sanatıdır. Bu sanatın birçok yolu ve çeşidi vardır. Tevcih kelimesi sözlükte: yönlendirmek, rehberlik etmek gibi manâları ifâde eder.⁵⁸⁵

Tefsir ilmindeki terim anlamı ise, kelâmın arka planındaki gerçek veçhini ve manâsını beyân etmektir.⁵⁸⁶ Bu tanımın özeti şudur: Bazen ayetin veya herhangi bir metnin delâlet ettiği manânın uzak görülmesi nedeniyle zâhiren bir şüphe oluşur ya da ayetin mefhumunda zâhiren bir zıtlık görünür veya ayetin manâsı ilme yeni başlayan kişinin zihnine ağır gelir yahut onun zihnine ayetteki kayıtlardan bir kaydın faydası yerleşmez. İşte, müfessirin veya metin şârihinin bu müşkülleri çözüp halletmesine “*Tevcih*” adı verilmiştir.

Sahabe (ra) zamanında ilmî olarak tevcihin ne olduğu bilinmezse de, sahabe tevcih sanatından bahsetmişler ve ayetlerin tefsirinde ona çokça başvurmuşlar.

Şimdi tevcih sanatına iki tane örnek verelim:

a- يَاأَخْتِ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا

⁵⁸³ Bunlar: Emir, Nehiy, Umum, Husus, Mutlak, Mukayyed, Mücmel, Mübeyyen, Mentuk ve Mefhum’dur. (Subkî, *Cem’ul Cevami*, I.99.)

⁵⁸⁴ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s.215.

⁵⁸⁵ İbni Manzur, *Lisan’ul Arap*, “v.c.h.” maddesi, XV.219.

⁵⁸⁶ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s.216.

*“Ey Hârun'un kız kardeşi (Meryem)! Baban kötü bir kimse değildi, annen de iffetsiz değildi” dediler.*⁵⁸⁷

Allah'ın, İsrailoğulları'nın dilinden naklettiği bu kıssa ile ilgili şöyle bir suâl vârid olmuştur: Hz. Musâ ile Hz. İsâ arasında çok uzun bir zaman olmasına rağmen Hârun nasıl Meryem'in kardeşi olabilir? Bu suâli Efendimiz'e (sav) soran kişi kendi zihninde buradaki Hârun Hz. Musâ'nın kardeşi olan Hârun'dur diye düşünmüştü. Efendimiz (sav) soruya şöyle cevâp verdi:

*“İsrailoğulları çocuklarına kendilerinden önce gelmiş geçmiş salihlerin isimlerini veriyorlardı.*⁵⁸⁸

Yani, Hârun sadece bir kişi değil, birçok Hârun vardır. Dolayısıyla buradaki Hârun Hz. Musâ'nın kardeşi olan Hârun değildir.

b. Allah (cc), cehennem ehli ile ilgili şöyle buyuruyor:

الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا

*“Cehennemde yüzükoyun toplanacak olanlar, işte onların yerleri en kötü ve yolları da en sapıktır.*⁵⁸⁹

Yine sahabe, Efendimiz'e (sav) kişinin kıyamet günü yüzü üzerine nasıl yürüyeceğini sorunca o şöyle buyurmuştur:

*“Dünyada onu ayakları üzerine yürütmeye kadir olan kıyamet günü onu yüzü üzerine yürütmeye de elbette kadirdir.*⁵⁹⁰

Metin şârihleri, metni şerh ederken bu yöntemi kullanırlar. Böylece, her şârihin zekâ ve kabiliyet mertebesi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca okuyucuların akıl ve idrâk kabiliyetleri aynı mertebede olmadığı sebebiyle, ilme yeni başlayan için yapılan tevcih ile ilimde mâhir olmuş kişiye yapılan tevcih aynı olmaz. Nice anlaşılması zor manâlar var ki, mâhir olan kişi onu hemen fark eder ve çözer; ancak

⁵⁸⁷ Meryem 19/28.

⁵⁸⁸ Müslim, Libas, 3982; Tirmizî, Tefsir, 3080; Ahmed b. Hanbel, 17491.

⁵⁸⁹ Furkan 25/34.

⁵⁹⁰ Tirmizî, Tefsir, 3142; Nesaî, Tefsir, 11367; Ahmed b. Hanbel, 8632.

acemî olan kişi, onu kavrayacak kabiliyette olmaz hatta ondan haberdar bile olmaz.⁵⁹¹

Kur'ân'da tevcih sanatına ihtiyaç duyan tabirler olduğu gibi, beşeri metinlerin neredeyse tümünde tevcihe ihtiyaç duyan tabirler bulunmaktadır. Özellikle nebevî kelâm, sırlarla dolu olduğu için daha çok tevcih sanatına ihtiyaç duymaktadır. Raviler hadisi naklederken bazen kendi tabirleriyle onu ifâde ettikleri, bazen de bir hadisi birden çok yolla bize ulaştırdıkları için ayrıca tevcih sanatı devreye girmektedir. Onu için hadis şerhleri oldukça çok olmuştur. Müelliflerin yazdıkları metinlerin çoğu şerhlerle tevcihleri zikredilmezse anlaşılmayacaktır.

7.1.1.1. Kur'ân'da Tevcih

Dehlevî, Kur'ân'ın bazı konuları açıklamasını veya bazı şüphelere cevap vermesini Kur'ân'da tevcih başlığı altında değerlendirmektedir:

Kur'ân-ı Kerim; tüm insanların akıl ve idrâkine hitâp ettiği için tevcih konusunda okuyucuların genel durumuna riâyet ederek onların akıl ve zihinlerine göre konuşmuştur. Kur'ân'ın uyguladığı tevcihten herkes kabiliyeti nispetinde istifâde eder. Acemi ya da mâhir hiç kimse ondan mahrum kalmaz. Bu da, Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden birisidir.

Mesela; Kur'ân'ın müşrik, Yahudi, Hristiyan ve münâfıklarla mücadele ettiği ayetlerdeki tevcihi, bu mezhepleri ve dalâletleri önce tespit etmek ve ardından değişik vecihlerle onlara cevâp vermek üzerine binâ edilmiştir.

Ahkâm ayetlerindeki tevcih; meseleyi izâh etmek, şekil ve örneklerini zikretmek ve kelâmda vârid olan kaydın faydalarını beyân etmek üzerine kurulmuştur.

Allah'ın nimetlerini hatırlatma ayetlerindeki tevcih; bu nimetleri muhatâbın zihninde tasvir etmek, canlandırmak ve detaylandırmakla olur.

Allah'ın günlerini hatırlatma ayetlerindeki tevcih, bazı olayların diğer bazılarına bağlı olduğunu beyân etmek ve kıssanın irâdı esnasında vârid olan tarizlere hakkını vermekle olur.

⁵⁹¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 216.

Ölüm ve sonrasını hatırlatma babındaki tevcihin dayanağı ise, ölümden sonra olacak hâdiseleri tasvir etmek ve ölünün karşılayacağı nimet veya azap halini vasıflandırmaktır.⁵⁹²

7.1.1.2. Tevcihin Diğer Kısımları

Biraz önce beyân ettiğimiz tevcihin dışında tevcih sanatının birkaç çeşidi daha vardır. Bunlardan bazılarını tevcih tarif ederken işâret etmiştik. Bu çeşitler, şöyledir:

- Örf ve adette bulunmadığı için alışık olunmayan ve dolayısıyla zihne uzak olanı yakınlaştırıp izâh etmek,
- İki delil veya iki tariz ya da makul ile menkul arasındaki tenakuzu gidermek,
- Birbirine karışmış iki şeyin arasını ayırmak,
- Birbirine muhâlif iki şeyin arasını uzlaştırmak,
- Ayette vaad edilen ancak açık olmayan bir şeyin gerçeğini beyân etmek,
- Peygamber (sav) 'in Kur'ânı Kerim'de emredilen şeylerle amel etme keyfiyetini beyân etmek.

Genel olarak söylemek gerekirse, sahabenin (ra) tefsirlerinde tevcihin örnekleri çoktur. Daha önce söylediğimiz gibi; onlar ilmî bir disiplin olarak tevcihin ne olduğunu bilmeseler de, ayetleri tefsir ederken lügavi olarak tevcih sanatını çokça kullanmışlardır.

Zor yerleri tevcih ederken, hakkını verebilmek için müfessir; evvela o yerin zorluk yönünü ve sebebini yeterince izâh etmesi, ardından çözüm yollarını detaylıca ortaya koyması, sonradan çözüm için söylediklerini kurallarla adil bir şekilde tartması gerekir. Aksi takdirde tevcih, okuyucu için faydasız ve akim olabilir.⁵⁹³

7.1.1.3. Kelâmcıların Aşırılığı

Malum, gerek müteşâbih ayetlerde gerek Allah'ın sıfatlarının gerçeği konusundaki selefi salih'in görüşü, onları hiç bir şekilde te'vîl etmemek ve ne olduğu

⁵⁹² Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 217.

⁵⁹³ Dehlevî, *age.* s. 218.

konusunda fikir ortaya koymadan zâhiri üzerine teslimiyetle kabul etmektir. Mesela, ayetlerde geçen Allah'a nispet edilen el⁵⁹⁴ ve vecihten⁵⁹⁵ ne kast edildiği ve yine Allah'ın sıfatları zatının aynısı mı gayrısı mı meselesinde tevile başvurmadan imân ve tasdik ettik demişlerdir. Bu konuda öne çıkan, İmâm Mâlık, Süfyan es-Sevri, İbni Mübarek ve diğer ilk dönem âlimleridir.

Son dönem kelâmcıları ise müteşâbih ayetleri te'vîl etmiş ve Allah'ın sıfatları konusunda detaya girmişlerdir. Mesela biraz önce dile getirdiğimiz Allah'a nispet edilen elden maksat, kudret ve vecihten murat, zat olduğunu beyân etmişlerdir. Yine öyle, Allah'ın sıfatları bazılarına göre zatının aynısı, bazılarına gayrısı ve çoğuna göre de ne aynı ne de gayrısıdır. Her birisinin kendisine göre delilleri vardır.⁵⁹⁶

Ancak Dehlevî son dönem kelâmcıların bu te'vîl ve değerlendirmelerini aşırılık olarak nitelendiriyor ve şöyle diyor: “*Kelâmcıların müteşâbihleri te'vîl ve Allah'ın sıfatlarını beyân hususunda yaptıkları aşırılığa gelince, bu benim mezhebim değil, benim bu konudaki mezhebim İmâm Mâlık, Süfyan es-Sevri, İbni Mübarek ve diğer ilk dönem âlimlerinin mezhebidir. Bu mezhep ise, müteşâbihleri zâhiri üzerine bırakmak ve tevellere dalmamaktır.*”

Burada fikhî mezheplerin bazı erbabının taassubuna da değinen Dehlevî şöyle diyor: “*İstinbat edilmiş hüküm ve görüşlerde çekişmeye girmek, kendi mezhebini sağlamlaştırıp başkasını atıp terk etmek ve sırf kendi mezhebini savunmak için Kur'âni delilleri hile ile def etmek, bütün bunlar benim nezdimde câiz değildir. Ben bu davranışın Ku'ân'ın bazısının bazısıyla savuşturmak kabilinden olmasından korkuyorum.*”⁵⁹⁷

Burada Dehlevî, her zaman dile getirdiği iki prensipten bahs etmektedir: Birincisi; itikatla ilgilidir ki, müteşâbiş ayetlerin tevilinde uzak durmaktır. Müteşâbiş ayetler, Allah tarafından insanlar için bir imtihân vesilesi olarak indirilmiştir. Allah dileyseydi onları diğerleri gibi muhkem olarak indirebilirdi. Ancak bunlar, imânın test edildiği alanlardır. Zira dinden sapanlar, müteşâbih

⁵⁹⁴ Mâide 4/64.

⁵⁹⁵ Bakara 2/115. Bakara 2/272.

⁵⁹⁶ İbrâhim el- Beycurî, “*Cevheret'ut- Tevhid*”, Dâr'ul Kutub'il İlmiyye, Beyrut, 1995, s.79.

⁵⁹⁷ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 219.

ayetlerin tevtilinde sapmışlardır. Dolayısıyla en ihtiyatlı yol, onları hiç te'vîl etmeden teslimiyetle kabul etmektir.

İkincisi ise, fikhî mezheplerde taassuptan uzak durmaktır. Dört mezhep de haktır. Bu konuda ilim erbabinâ yakışan mezheplerden her dört tanesine de eşit bir şekilde yaklaşmaktır. Hatta dört mezhep içindeki hükümlerden hangisi âlimler nezdinde Kur'ân ve sünnete yakınsa onunla amel etmektir. Ama sırf benim mezhebim diye bir mezhebe sınıksıkı sarılmak ve diğerleri hak değilmiş gibi def'etmek veya hile ile diğer mezheplerin delillerini çürütmeye çalışmak Allah korusun kişinin imânına hâlel getirebilir.

7.1.1.4. Ayetin Medlulüne Tutunmak

Kur'ân ilimlerine tâlip olan kişi, ayetin medlulünü araştırıp bunun zâhir olan delâletine tutunması vaciptir. Başka bir deyişle, bir ilim erbabı ayete anlam verirken onun zâhir olan delâletinden yüz çevirip arka planında bir şeyler arayarak onunla amel etmesi yanlıştır. Bu zâhir olan delâlet, ister kendi mezhebine uysun ister uymasın.

Ayrıca ayeti tefsir edecek kişi ilk Arapların kullandıkları üslup ve tabirleri bilecek kadar Kur'ân'ın dilinden anlaması gerekir. Bu kişinin sahabe ve tabiinden gelen tüm eserlere itimadı da tam olmalıdır.⁵⁹⁸

Bu konuda da Devlevî, iki esas üzerine durmaktadır: Birincisi, Arapçayı grameriyle birlikte iyi bilen bir insan Kur'an'ı okurken metninden ne anlıyorsa Kur'anın asıl anlamı odur. Amel etmesi gereken hükmü de metninden ilk olarak anlaşılana hükümdür. Dolayısıyla, zâhir olan delâletinden yüz çevirip arka planında bir şeyler aramak doğru değildir. Bazı ayetlerin zâhiri üzerinde değerlendirmeye müsâit olmaması istisnâ bir durum olmakla birlikte çoğu itikadî meselerle ilgilidir.

İkincisi ise, Arapçadan maksat şimdiki araplar konuştuğu arapçadeğil, Kur'ân'ın indiği dönemdeki ilk arap neslinin arapçasıdır. Zira Kur'ân onlara indiğine göre, onların anlayacağı dilde inmiştir. Dolayısıyla onlar Kur'ân'dan ne anladıysa Kur'ân'ın asıl manâsı odur. Bu vesileyle müfessir, ilk Araplar olan sahabe ve tabiinden gelen tüm eserleri bilmesi gerekir.

⁵⁹⁸ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 219.

7.1.1.5. Kur'ân'da Nahiv

Kur'ân'da nahiv kurallarını tatbik etme hususunda garip bir durum söz konusu olmuştur. Zira bazı müfessirler, Sibeveyh'in⁵⁹⁹ mezhebine tutunup onun mezhebine muvafik olmayan ne varsa hepsini te'vîl etmişler, velev ki bu te'vîl uzak ve yersiz olsa bile... Bu benim nezdimde doğru değildir. Bilakis bana göre vâcip olan, ayetin kontekstine göre en uygun veçhi tercih etmektir. Bu ister Sibeveyh'in mezhebine, ister Ferra'nın⁶⁰⁰ mezhebine muvafik olsun fark etmez.⁶⁰¹

Daha önce nahiv kurallarına nasıl ihtiyaç duyulduğunu ve bu ihtiyaca binâen nasıl ortaya çıktığını beyân etmiştik. Burada ise, Dehlevî, Kur'ân'ı tefsir ederken ayetin kontekstini göz önüne alarak o yönde nahiv kurallarını kullanmak gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu, nahvî âlimlerden kimin mezhebine uyarsa uysun fark etmez. Belirli bir nahiv âliminin mezhebini ön plana alarak ona göre tefsir yapmanın ve ona uymayanı da te'vîl etmenin yanlış olgusunu ifâde etmektedir.

7.1.1.6. Maani ve Beyân İlimleri

Maani ve beyân ilimleri ise, sahabe ve tabiin döneminden sonra ortaya çıkan bir şeydir. Bu ilimlerin ortaya koyduğu kurallar, eğer ilk dönem Araplarının örfünde bilinen bir şey olup tefsir yaparken bize yardımcı olacak ise baş ve göz üstünerdir. Ancak eğer bu kurallar, sadece maani ve beyân ilminde derinleşen âlimlerin anlayabileceği incelikte olup sanatsal şeyler olursa, Kur'ân'ın anlaşılması sadedinde bunun matlup bir şey olduğunu kabul etmiyoruz.⁶⁰²

Yani Dehlevî'ye göre; Maani ve beyân ilimlerinin tefsirdeki yerleri, onların ilk dönem Arapların anladığı tarzda tefsire katkı sunmalarına göredir. Eğer bu şekilde bir katkıları varsa onlar da tefsirin bir parçası olarak addedilir. Aksine; sanattan habersiz olan ilk Araplara göre değil de, sadece kılı kırk yarmayı bilen sanat erbabının zihnine hitâp ediyorsa tefsirde aranan bir şey olmaz. Zira Kur'ân ilk arapların şahsında tüm insanlığa hitâp etmektedir sadece sanat erbabına değil.

⁵⁹⁹ Sibeveyh lakbıyla meşhur olmuş, ismi Amr bin Osman el-Kanberdir. Arap dili grameri konusunda en meşhur âlimlerdendir. İran'ın Şiraz kentine yakın Beyda şehrinde H: 140-150 (M: 767) tarihinde doğdu. H: 180-188 (M: 809) tarihinde Şiraz'da vefat etti. (Zerkelî, *el- A'lâm*, V.81.)

⁶⁰⁰ İsmi, Ebu Zekeriyya Yahya bin Ziyad el-Ferra'dır. Nahiv ve tefsir âlimidir ancak nahivde daha çok şöhret kazanmıştır. H. 144(M: 761-762) tarihinde Küfe'de doğdu. H: 207(M: 822) yılında vefat etti. (Zerkelî, *el- A'lâm*, V.138.)

⁶⁰¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 220.

⁶⁰² Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 221.

7.1.1.7. Sofilerin İşaretleri

Sofilerin tefsir ilminde işaretlerine ve değerlendirmelerine gelince, bunlar hakikatte tefsir ilminden değildir. Aksine salık, Kur'ânı dinlediği esnada kalbine bazı hatırat gelir veya bazı şeyler inkişaf eder. Bu hatırat ve inkişaf Kur'ân'ın nazmını tefekkür etmesinden veya kendisine hâsıl olan bir halet ya da elde ettiği bir marifetten meydana gelir. Elhasıl, bunlar vicdanî ve zevke dayalı şeylerdir, Kur'ân metninin tefsiriyle alakası yoktur. Bunun örneği Leyla ile Mecnun kıssasını işitip de kendi aşığını hatırlayan sonra kendisi ile sevdiği arasında olan hatıralarını zihnine getiren kimsenin örneği gibidir.⁶⁰³

Evet, Dehlevî'ye göre Sofilerin işaretleri tefsir ilminden değildir. Zira ona göre tefsir, ayetin zâhiren ifâde ettiği ilk manâdır. Ayetin zâhirini bırakıp içindeki imalarla uğraşmak tefsir ilmiyle alakası yoktur. Ayrıca defalarca dile getirildiği gibi; tefsirin ana gövdesini, Kur'ân'ın indiği dönemde ilk arap neslinin anıldığı manâlar oluşturur. Bu ilk nesil sahabe ve tabiinlerdir. Dolayısıyla onlar Kur'ân'ı işaretlerle tefsir etmedikleri için sonradan gelen salıkların işaretleri de tefsir ilminden kabul edilmemiştir.

7.1.1.8. İtibâr ve İstişhâd Sanatı

Burada bilinmesi gereken mühim ve faydalı bir şey vardır o da şudur: Efendimiz (sav) itibâr⁶⁰⁴ ve istişhâd⁶⁰⁵ sanatına büyük önem vermiştir. Onu uygulayarak hem ümmetin âlimlerine bir sünnet kılmıştır hem de Allah tarafından kendilerine tahsis edilen vehbî ilimlerin kapısını aralama konusunda onlara rehberlik etmiştir. İtibâr ve istişhâd aynı şeyi ifade etmektedir.

Buna misâl olarak Efendimiz (sav): فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى

“Elinde bulunandan verenin, Allah'a karşı gelmekten sakınanı”⁶⁰⁶ ayetini konunun sonuna kadar kısmıyla birlikte kader meselesine istişhâd getirmiştir. Aslında ayetin lafız tercümesine baktığımız zaman şunu anlıyoruz: “Bu amelleri

⁶⁰³ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 222.

⁶⁰⁴ Görünen bir şeyin bilinmesinden görünmeyen bir manâya ulaşma haletidir. (Bk. Râğıb, İsfahanî, “*el-Müfredât*”, “a.b.r.” maddesi, s.323.)

⁶⁰⁵ Bir şeyi şahit ve delil olarak göstermek demektir. (İbni Manzur, *Lisan'ul Arap*, “ş.h.d.” maddesi, VII.202.)

⁶⁰⁶ Leyl 92/5-7.

işleyeni biz cennetle ve ebedi nimetlerle mükâfâtlandırırız, bunların zıddını yapanı da cezâlandırır ve cehenneme atarız.”

Ancak itibâr yoluyla: “Her insan bilerek veya bilmeyerek, kendi üzerinde cereyan eden bir halet için yaratılmıştır” manâsını anlamakta da mümkündür. İşte bu itibâr sanatını ortaya koymakla, ayetin kader meselesiyle irtibâtı sağlanmış oldu.

Yine: *وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا*

“Kişiye ve onu şekillendirene, Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki”⁶⁰⁷ ayetinin de lafız tercümesi, Allah’ın insana iyilik ve kötülüğü, hayrı ve şerri bildirmiş olmasıdır. Ancak iyilik ve kötülük ilhâmını amel esnasında tafsilen yaratmakla, (tafsîlî olarak mükellefin fiilinde ortaya çıkarmasıyla) ruhun üfürülmesi vaktinde mücmel olarak yaratmak arasında bir benzerlik söz konusu olduğu için bu ayeti yine kader meselesinde itibâr yoluyla şahit getirmek mümkündür.⁶⁰⁸

Sofilerin bazı işaretleri şâri’in kelâmından çıkarmalarına da itibâr denilmiştir. Ancak bunun misâli şuna benzer: biri Leyla ile Mecnun’un hikâyesini işitir ve onların yaşadığı her olayı kendi yaşadığı olayla özdeşleştirir ve ona hamleder. Aslında bunun tefsir ilmiyle alakası yoktur.⁶⁰⁹

Sonuç olarak, sofilerin işaretleri ile itibâr sanatı arasında şöyle bir fark ortaya çıktı: itibâr sanatıyla ulaşılan manâ doğrudan metinle irtibâtlıdır. Yani, bu manâ da metnin ifâde ettiği manâlar içindedir. Ancak metnin ifâde ettiği birinci manâ değil arka plandaki bir manâdır. Sofilerin işaretleri ise, Dehlevî’ye göre metinle doğrudan bağlantılı değildir. Bunlar bir çeşit çağrışımdır. Yani, Bunlar Kur’ân lafzının ifâde ettiği manâlar değil, ancak Kur’ân’ın ifâde ettiği manâlar, o işaretleri insanın aklına getirir. Tıpkı Leyla ile Mecnun hikâyesinin âşık olan birinin kendisiyle sevdiği arasında geçen şeyleri hatırlattığı gibi. Neticede sofilerin işaretleri birebir Kur’ân metniyle bağlantılı olmadığı için Dehlevî nezdinde tefsir ilminden kabul edilmemiştir.

⁶⁰⁷ Şems 91/7-8.

⁶⁰⁸ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s.222.

⁶⁰⁹ Dehlevî, *et- Tefhîmât- ül İlahîyye*, II.225

7.2. KUR'ÂN'IN EŞSİZ İFADELERİ

Hadis-i şerifler, eşsiz bazı sure ve ayetlerin özelliği veya fazileti⁶¹⁰ hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bunlar da, birkaç kısma ayrılmıştır:

a. Allah'ın nimetlerini hatırlatma babındaki nâdir ibâreler; Ayet'el kürsi, İhlas suresi, Haşr suresinin sonu ve Mümin suresinin evveli gibi Allah'ın sıfatlarının büyük kısmını bir araya getiren ayetlerdir.

b. Allah'ın günlerini hatırlatma babında vârid olan eşsiz ibâreler, nâdir kıssaları anlatan ayetlerdir. Ya da bilinen bir kıssayı bütün tafsilatıyla veya bazı cüzleriyle zikreden ayetlerdir. Ya da birçok ibret barındıran, faydası büyük bir kıssayı beyân eden ayetlerdir. Bu sebeple Efendimiz (sav) Musâ ile Hıdır (as)'in kıssası hakkında şöyle buyurmuştur: *“Keşke Musâ sabretseydi de Allah onların kıssalarını bize haber verseydi.”*⁶¹¹

c. Ölüm ve sonrasını hatırlatma bahsindeki nâdir ibâreler, kıyamet ahvalinden bahseden ayetlerdir. İşte bu sebeple hadiste şöyle buyurulmuştur: *“Kıyamet gününü gözleriyle görüyor gibi müşâhede etmek isteyen kişi; Tekvir, İnfitar ve İnşikak surelerini okusun.”*⁶¹²

d. Ahkâm ilminde vârid olan nâdir ibâreler, had cezâsının beyânı ve özel durumların tayinini ihtiva eden ayetlerdir. Tıpkı zinâ haddinin yüz değnek olduğu, boşanmış kadının iddeti üç hayız veya temizlik dönemi olduğunu ifâde eden ve mirâs payların tayinini yapan ayetler gibi.

e. Ehli küfürle mücadele ayetlerinde vârid olan nâdir ibâreler ise, şüphelere verilen cevâpları en beliğ ve ender üsluplarla veren ayetlerdir. Böylelikle ortaya atılan bâtil şüphe, en kuvvetli cevâp ile kesip atılır. Ya da o bâtil firkanın hali şu ayette olduğu gibi belirgin ve hissî bir surette beyân edilir:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الذِّبْيِ اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاعَتْ مَا حَوْلَهُ دَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَّهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

⁶¹⁰ Şâh Veliyullah, bu özel sure ve ayetler için “Garib’ul Kur’ân” ifadesini kullanıyor. Ancak buradaki garip kelimesinden amaç pek kullanılmayan ifadeler değil, siyaktan da anlaşıldığı üzere eşsiz ve nâdir ibâreler kast edilmiştir.

⁶¹¹ Buhârî, Tefsir, 3144; Nesaî, Tefsir, 11309.

⁶¹² Tirmizî, Tefsir, 3256; Ahmed b. Hanbel, 4806.

“Onlar, çevresini aydınlatmak için ateş yakan kimseye benzerler ki, Allah ışıklarını yok edince, onları karanlıklar içinde görmez bir halde bırakmıştır.”⁶¹³

Putperestliğin beyânı, Hâlık ile mahlûk’un, malik ile memlûkün arasında fark etkileyici acayip misâllerle izâh edilmesi Yahut riyâ ve gösteriş sâhiplerinin amellerinin boşa gittiği en belîğ suretlerde beyân edilmesi de bu kabildendir.

Kur’ân’ın nâdir ve eşsiz ibâreleri sadece bu zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Bazen bu eşsizlik, Kur’ân’ın belâgati cihetinden ve tertibindeki güzelliğinden dolayı da görülebilmektedir. İşte bundan dolayı bir hadiste Rahman suresi “*Kur’ân’ın gelini*” diye isimlendirilmiştir. Bazen bu eşsizlik, sait ve şaki kişilerin hallerinin tasvirinde de görülebiliyor.⁶¹⁴

Sonuç olarak, insanın dünya ve ahiretine yarayacak her şey Kur’ân’da mevcuttur. Özellikle imân esaslarını şüpheye mahal bırakmayacak şekilde dile getirmiş, örnekler ve kıssalarla desteklemiştir. Kuran, bazı şeyleri de hikmeti gereği mücmel bırakmıştır. Ancak onları Efendimiz (sav) izâha kavuşturmuştur. Daha önce de söylediğimiz gibi sünnet olmazsa Kur’ân anlaşılır. Böyle bir iddiâ peygamberin gelmesine bir anlam bırakmaz. Maazallah! Bu tür şeyler insanın imânına hâlel getirir. Ümmetin icma’ı bu yöndedir. İcma’a muhalefet eden şâzdır.(kuralden çıkmıştır) Şâzın hükmü ise merduttur.

7.3. KUR’ÂN’IN ZAHİR VE BATINI

Hadis-i şerif şöyle vârid olmuştur:

“*Kur’ân yedi harf üzere nazil olmuştur. Her ayetin bir zâhiri bir de batını vardır. Her birinin bir sınır çizgisi ve bir başlangıç noktası vardır.*”⁶¹⁵

Buradaki zâhirinden maksat, bahsettiğimiz beş ilmin ilk akla gelen medlulü ve bu medlulü ifâde eden metnidir.

Kur’ân’ın batını ise, söz konusu beş ilmi ifâde eden metnin arka planında ve nihaî olarak bizden yapılması istenen şeylerin mesajıdır. Şimdi bu beş ilmin batını olarak bize iletmek istedikleri mesajları ele alalım:

⁶¹³ Bakara 2/17.

⁶¹⁴ Dehlevî, *el-Fevzu’l Kebîr*, s. 225.

⁶¹⁵ Ahmed b. Hanbel, 4252; İbni Hibban, Kur’ân, 75.

a. Allah'ın nimetlerini hatırlatan ayetlerdeki batınî yön, Allah'ın nimetleri ve onun kudretini derinlemesine tefekkür etmek ve Allah ile murakabe halinde olmaktır.

b. Allah'ın günlerini hatırlatan ayetlerdeki batınî taraf; bu kıssalarda vârid olan medih ve zemmin, sevabın ve azabın bağlı olduğu durumu bilip bunlardan ibret alıp, ders çıkarmaktır.

c. Ölüm ve sonrasını hatırlatma ayetlerinin batını, cennet ve cehennemi düşünmekle ümit ve korku arasında yaşamak ve onları gözle görünür şekilde zihinde canlı tutmaktır.

d. Ahkâm ayetlerindeki batına gelince bu, ince ve metinde gizli hükümleri kelâmın hülasasından ve içindeki işâretlerden istinbât etmektir.⁶¹⁶

e. Sapık fırkalarla mücadele eden ayetlerin batınî yönü ise, bu fırkaların taşıdıkları vasıfların çirkinliğini ortaya koymak ve bu tür vasıflara benzeyen diğer tüm inanç ve davranışların onlarla kıyâs etme muhakemesiyle insanlara öğretmektir.⁶¹⁷

Sonuç olarak, Kur'ân'ın zahiri Kur'ân metninin sözlük bağlamında ifade ettiği manâ ve hükümlerdir. Bu itibârla; metnin ifâde ettiği hükümle amel edilir ancak, hükmün mashat ve hikmeti veya nasıl bir sonuç getireceği düşünülmez. Bu üslubu genellikle nakil ehli olan âlimler kullanmaktadırlar. Kur'an'ın batını ise, fıkıh üsulünde “makasid’uş- şeria” diye tabir edilen hükmün arkasındaki maslahat ve hikmeti düşündürmektir. Yani, bu hükmün nihaî olarak bizden neler istediğini tespit edip ona göre onunla amel etmektir. Bu üslubu ise, genellikle rey ehli olan âlimler kullanmaktadırlar.

Âlimler, bu hâdis birden çok anlam vermişler. Hatta bu hadis, manâ çeşitliliğine en müsâit hadislerden biridir diyebiliriz. Hadis üç cümleden ibrettir ancak her bir cümlesi onlarca teville hâmidir. Ancak Dehlevî'nin zâhir ve batın kelimelerine yüklediği manâlar bu kelimenin sözlük anlamına en yakın manâlardır.

⁶¹⁶ Dehlevî, *el-Fevzu'l Kebîr*, s. 227.

⁶¹⁷ Dehlevî, *Hüccetullâh el- Bâliğa*, I. 491.

SONUÇ

Kur'ân'ın indiği zamanda Arap yarımadasında din kategorisine göre dört kısım insan yaşardı: Müşrikler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Münâfıklar... Kur'ân'ın muhâtap alıp hakka ve doğruya davet ettiği kitleler bu dört kısımdan meydana geliyordu. Kur'ân evrensel bir kitap olması itibâıyla bu dört kısım insanın numuneliğinde bütün beşere hitâp etmiştir.

Kur'ân; Mekke, Medine ve civarlarında yaşayanların çoğunu teşkil eden müşriklerin Hanîf dininde yaptıkları tahrîfleri, Allah'ı mahlûklara benzetmeleri, ahireti uzak görmeleri ve Peygamberimiz'in (sav) risâletini kabul etmemeleri gibi hezeyanlarını beyân ederek onlara en güzel şekilde ve anlayabilecekleri bir üslupla kat'î deliller zikrederek cevâp vermiştir. Özellikle, kör taklitle baba ve ecdatlarına uymaları meselesinde onları düşünmeye ve akıllarını kullanmaya davet etmiştir.

O dönem bir kısmı Medine ve Hayber gibi yerlerde yaşayan Yahudiler ise, Tevrat'taki ayetlerin lafzinâ yükledikleri manevî tahrîfleri, Allah'ın ayetlerinde peygamberimizin vasıflarını ve diğer bazı hükümleri gizlemeleri, heveslerine göre dine eklemeler yapmaları ve taşıdıkları hırs ve kötü huylarından dolayı Kur'ân'ın ağır tepkisini çekmesine neden olmuşlardır. Kur'ân, bu konularda onları itidala davet etmiş ve hakkı gizleme konusunda onları uyarmıştır.

Söz konusu bölgede yaşayanların bir kısmını da Hıristiyanlar teşkil ediyordu. Hz. İsâ gerçeği ve üç aknum konusundaki yanlışları, Hz. İsâ'nın çarmıha gerilmesi, peygamberimizle ilgili İncil'de geçen "*Faraklit*" kelimesi ve benzeri müjdeleri tahrîf etmeleri gibi meselelerde Kur'ân onlarla mücadele etmiş ve yanlışlarını açık delillerle bir bir reddetmiştir.

Cedel faslında son olarak, kendilerini gizlediklerinden ötürü müslümanlar için en büyük tehlikeyi arz eden münâfıklardan söz etmiştir. Arz ettikleri tehlike ve bizatîhi nifâkın çok kötü bir haslet olduğundan dolayı Kur'ân'da münâfıkların bahsine; müşrik, Yahudi ve Hristiyanlar bahsinden daha çok yer verilmiştir. İtikadî ve amelî diye iki kısma ayrılan nifâkın alâmetleri Kur'ân'da açık ve uzun bir şekilde zikredilmiştir. Peygamberimiz'den (sav) sonra itikadî nifâk bilinmese de, Kur'ân ve hadisler ışığında amelî nifâkın bilinmesi mümkündür.

Allah'ın isim ve sıfatları, tevkîfidir. Yani, Allah'a ait isim ve sıfatlar konusunda, ayet ve hadislerde vârid olanların dışına çıkılmaz ve onlara yenileri eklenmez. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın isim ve sıfatlarını çok basit bir üslupla arz etmiştir. Onun için Allah, kendi sıfatlarını bize arz ederken; bildiğimiz, gördüğümüz ve bizde bulunduğu takdirde iftihâr edeceğimiz güzel hasletlerin terimlerini kullanmaktadır.

Allah, insanlara ihsan ettiği nimetlerini ve yüce kudretinin delillerini Kur'an-ı Kerim'de sayarken, şehrîlî ve bedevî; Arap ve Arap olmayan herkesin anlamakta eşit olduğu ve akıl sahibi hiç kimsenin anlama konusunda zorluk çekmediği şekilde sunmuştur. Mesela; herkesin zihnine daha uygun olan gökleri ve yerleri yaratmasından, bulutlardan su indirip pınarlar akıtmasından ve bu su ile meyvelerin, tahılların ve çiçeklerin çıkarmasından haber vermektedir.

Kıssaların Kur'ân'da zikredilmesinin amacı, bizzat kıssayı ve detaylarını öğrenmek değildir. Bilakis; onları okuyan ve dinleyen dikkatini şirk ve günahların çirkinliğine çekmek ve bunların sebep olduğu cezâ ve azabı bildirmektir.

Yüce Allah, sonraki insanlara ibret olsun diye Kur'ân'da zikrettiği günler ve olayları özellikle Arapların kulaklarının aşına olduğu kıssalardan seçmiştir. Onların alışık olmadıkları ve hiç duymadıkları garip kıssalara değinmemiştir.

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de insana ölüm esnasındaki durumunu ve o zorluk anındaki zilletini bildirmektedir. Ölümden sonra Cennet ve Cehennem'in kendisine arz edileceğini, azap meleklerinin gözünün önüne dikilip ona görüneceğini beyân etmektedir. Kıyametin alâmetlerini, diriliş için ilk sura üfürüşü, kalkış için sura ikinci üfürüşü, haşiri, neşiri, suâlî, cevâbî, mizanî, sıratî ve amel defterinin sağdan veya soldan alınmasını haber vermiştir.

Kur'ân'da, mücmel veya umumî bir şekilde beyân edilen konular, sünnet tarafından tahsis edilmiş veya tafsile kavuşturulmuştur. Bu itibârla, sünnet Kur'ân'ın bir şerhi ve açıklayıcısı konumundadır.

Bilinmelidir ki birçok hadis metni, manâların kendi niteliğine göre cisimlenip canlandığı bir âlemin varlığına delâlet etmektedir. Dehlevî'ye göre, manâlar yeryüzünde zuhur etmeden önce bu âlemde bir şekilde canlanarak meydana gelir. Bu âleme, misâl âlemi denilmektedir.

Kelâmcı ve fıkıhçıların çoğu; Resulullah'ın (sav) ruhu tarif etmemesini, o zamanki durumun gerektirdiği maslahatâ bağlamıştır. Dolayısıyla bu ayet, ruhu tarif etmemize engel değildir tezini savunmuştur.

Celeleddin Suyutî, “el- İtkan” adlı kitabında mensuh ayetlerin adedini son dönem âlimlerin görüşü üzere ve Kadı İbn'ul- Arabî'ye muvafık olarak hesaplamış ve bunların yaklaşık yirmi ayet olduğunu belirtmiştir. Dehlevî, söz konusu olan mensuh ayetleri beşe indirmiştir.

Sahabe ve Tabiin'in kelâmını inceldiğimizde, onlar “ نزلت في كذا ” “*ayet şunun hakkında indi*” ifadesini sadece Hz. Peygamber'in (sav) zamanında meydana gelmiş ve ayetin inmesine sebep olmuş olay anlamında kullanmadıklarını görürüz. Muhaddisler bu konuda ayetleri değerlendirirken nüzul sebepleriyle hiç alakası olmayan bir takım şeyler zikretmektedirler. Muhammed b. İshak, Vâkidî ve Kelbî'nin esbabı nüzul babında her bir ayetin altında kıssa ve hikâyeler zikretmeleri Dehlevî tarafından aşırılık olarak addedilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, ilk Arap kavminin üslubu üzere gelmiştir. Bu nedenle ahkâm ayetlerinde, fikhî metinler gibi îcâz ve ihtîsâr yoluna gidilmemiştir. Usul âlimlerinin yaptığı gibi de, ince tanım ve kayıtlara bağlı kalınmamıştır. Tartışma ve mücadele ayetlerinde ise herkesçe bilinip kabul edilen ve günlük hitâplarda kullanılan deliller irat edilmiş, mantıkçıların yolu üzere sadece ilim erbabının anlayabildiği ilmî burhanlarla hitâp edilmemiştir.

Kur'ân'daki i'câzın vecihleri çoktur: en bâriz i'câz veçhi şüphesiz onu eşsiz üslubudur. Bir diğeri, kendisinden önceki kitapları tasdik edecek ve onları kapsayacak şekilde geçmiş kıssalardan ve şeriâtların hükümlerinden haber vermesidir. Birisi de, gelecek ahval ve hâdiselerden haber vermesidir. İ'câz vecihlerinden bir diğeri Kur'an'ın belâgat yönüdür. Bir diğeri ise, şerî hükümlerin sırlarını ve inceliklerini iyice düşünen kişiler dışında kimsenin kolayca anlamadığı hikmetidir.

Ayette kıssaya veya o hâdiseye açık bir tariz varsa ve Arap diline vâkıf olan kişi o noktada duruyor ve kıssayı öğrenmeye ihtiyaç duyuyorsa işte o zaman durumu izâh etmek müfessirin vazifesi ve mesuliyeti dâhilindedir. Ancak böyle bir ihtiyacın

söz konusu olmadığı yerlerde gereksiz tafsilatta bulunmak tekellüflü işlere girişmek ve abesle işigal etmekten başka bir şey değildir.

Dehlevî, istinbât konusunda şöyle diyor: “*İstinbatın on kısımda münhasır olduğu ve aralarındaki tertibin doğru olduğu bana ilhâm edildi. Hazırda istinbât edilmiş hükümlerden çoğunun doğruluğunu tartmak için bu istinbât yollarını adil bir mizan olarak görüyorum.*”

Selef-i salih’in gerek müteşâbih ayetlerde gerek Allah’ın sıfatlarının gerçeği konusundaki görüşü, onları hiç bir şekilde te’vîl etmemek ve ne olduğu konusunda fikir ortaya koymadan zâhiri üzerine teslimiyetle kabul etmektir. Dehlevî, son dönem kelâmcıların te’vîl ve değerlendirmelerini aşırılık olarak nitelendiriyor ve şöyle diyor: “*Kelâmcıların müteşâbihleri te’vîl ve Allah’ın sıfatlarını beyân hususunda yaptıkları aşırılığa gelince, bu benim mezhebim değil, benim bu konudaki mezhebim İmâm Mâlik, Süfyan es-Sevri, İbni Mübarek ve diğer ilk dönem âlimlerinin mezhebidir. Bu da, müteşâbihleri zâhiri üzerine bırakmak ve tevellere dalmamaktır.*”

Kur’ân ilimlerine tâlip olan kişi ayetin medlulünü araştırıp onun zâhir olan delâletine tutunması vaciptir. Başka bir deyişle, bir ilim erbabının ayete anlam verirken onun zâhir olan delâletinden yüz çevirip arka planında bir şeyler arayarak, onunla amel etmesi yanlıştır. Bu zâhir olan delâlet ister kendi mezhebine uysun ister uymasın. Ayrıca ayeti tefsir edecek kişi ilk Arapların kullandıkları üslup ve tabirleri bilecek kadar Kur’ân’ın dilinden anlaması gerekir. Bu kişinin sahabe ve tabiinden gelen tüm eserlere itimadı da tam olmalıdır.

Maani ve Beyân ilimlerinin ortaya koyduğu kurallar eğer ilk dönem Araplarının örfünde bilinen bir şey ise ve bu manâda tefsirde bize yardımcı olacak ise o zaman tefsirde matluptur.

Sofilerin tefsir ilminde işaretlerine ve değerlendirmelerine gelince, bunlar hakikatte tefsir ilminden değildir.

KAYNAKÇA

- Afganî, Ş., (1996). *Cuhud'u Ulema'il Hanefiye*. Dar'us Samiî.
- Akk, H. A., (2007). *Usul-ut Tefsir ve Kavaiduhu*. Beyrut: Dar-un Nefais.
- Aydın, Ş., (2018). *Kur'ân'nın Farkacılık Olgusuna Yaklaşımı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- _____ (2012). *Ebu Müslim Bahr el- İsfehanî ve Tefsiri*. Van: YYÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, 22. Sayı, Bahar.
- Beydavî, N. A., (1995). *Envar'ut-Tenzil ve Esrar-ut-Te'vil*. İstanbul: Dersâdet Yayınları.
- Bilmen, Ö. N., (1973). *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Buhârî, M. b. İ., (2014). *el- Camiu's- Sahih*. Beyrut: Dar'u Erkam.
- Cerrahoğlu, İ., (1985). *Tefsir Üsülü*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Cevherî, İ., (1376). *es-Sihah*. Mısır: Dar'ul Hadis.
- Cürcanî, S. Ş., (2013). *et-Ta'rifat*. Beyrut: Dar-ul Kutub-il İlmiye.
- Dehlevî, Ş. V., (1985). *et- Tefhimat-ul İlahiyye*. Pakistan: Veliyullah Akademisi Basımı.
- _____ (1999). *Hüccetullâh el- Bâliğa*. Beyrut: Daru İhya'ul- Ulum,
- _____ (2010). *el-İnsaf fi beyânı Sebeb-il İhtilaf*. Beyrut: Dar-un Nefais.
- _____ (1987). *el-Fevz-ul Kebir fi Ulum-it Tefsir*. Beyrut: Dar-ul Beşâir-il İlmiye.
- Demirci, M., (2012). *Tefsir Üsülü*. İstanbul: İFAV. Yayınları.
- _____ (2012). *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV. Yayınları.
- Ebu Dâvud, S. b. E., (1998). *Sünen*. Beyrut: Dar'ul Kutub'il İlmiyye.
- Ebu Hayyan, M., (1983). *el- Bahr'ul- Muhit*. Beyrut: Dar'ul Kutub'il İlmiyye.
- Elmalılı, H. Y., (2010). *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Gazzalî, M., (1998). *İhyau Ulumuddin*. Beyrut: Dar'ul Marife.
- Hasenî, A., (1999). *Nüzhet'ül Havâtır*. Beyrut: Dar'u İbni Hazm.
- Huşan, Y., (2003). *el Âsâr'ul Varıdet'u fi'l Yehud*. Riyad.

- İbn Aşur, T., (1999). *et-Tefsir ve Ricaluh*. Kahire: Dar'us Selam.
- _____ (1984). *et- Tahrir ve't- Tenvir*. Tunus: Dar'ut- Tunusiye.
- İbn Manzûr, C.A., (1414). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dar'u Sadır.
- İbni Kesir, İ., (1999). *Tersir'ul- Kur'ân'İl Azim*. Riyâd: Daru't Taybeh.
- İsfahanî, R., (2010). *el- Müfredat fi Garib-il Kur'ân*. Beyrut: Dar-ul Ma'rife.
- Kandehlevî, Z., (2003). *Evcez'ul Mesalik*. Dımeşk: Dar'ul Kalem.
- Kanucî, S.H., (1985). *el-Hitta bi Zikr-is –Sthah-is Sitte*. Beyrut: Dar'ul Kutub'il İlmiye.
- Karagöz, İ., (2007). *Kur'ân'ı Anlamak*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kurtubî, M., (2003). *el- İ'lam bima fi Din'ni Nesara*. Dia'ut Turas'il Arabî, Kahire.
- Lakkanî, İ., (1995). *Cevheret'ut- Tevhid*. Beyrut: Dar'ul Kutub'il İlmiye.
- Lehham, M. S., (2012). *El Mu'cemül Müfehres*. Beyrut: Dar-ul Ma'rife.
- Muslim b. H., (1998). *Sahih-i Müslim*. İstanbul: Mektebet'ul Mahmudiye.
- Nursî S., (1996). *İşarat-ül-İ'câz*. İstanbul: Envar Neşriyât.
- Özsoy, Ö., Güler, İ., (2006). *Konulara göre Kur'ân*. Ankara: Fecr yayınevi.
- Rafî'î, M. S., *Tarih-u Âdâb-ul Arap*. Mısır: Dar-ul Kitab-il Arabi.
- Razî, F., (1420). *Mefatihul Gayb*. Beyrut: Daru't Turasi'l Arabî.
- Râzî, M., (2009). *Mebâhis'ut Tefsîr*. Kunuz'u İşbiliye, Riyad,
- _____ (2007). *Mesail'ur-Razi ve Ecvibetuha*. Beyrut: Dar-ul Yakın.
- Sabunî, M. A., (2009). *Safvet-ut Tefasir*. Beyrut: Dar-us Sabuni.
- _____ (2010). *et-Tibyan fi Ulum-il Kur'ân*. İstanbul: Yasin yayınevi.
- Salih b. A., *Usul'ü-l hivar ve âdâbuh fi-l islam*. yy.
- Salih, S., (1977). *Mebahis fi Ulum-il Kur'ân*. Beyrut: Dar-ul İlmi lil-Melayin.
- Sancar, B., (2010). *Ebde'-ul Beyân*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Suyutî, C., (2003). *Celaleyn*. Beyrut: Daru'l Hayr.
- _____ (2007). *el- İtkan fi Ulum-il Kur'ân*. Beyrut: Dar-ul Kutub-il İlmiye.
- Şernubî, A., (1979). *Hikem-ı Atâiye Şerhi*. Beyrut: Dâr'u İbni Kesîr.

Taberî, İ. C., (2000). *Cami'ul- beyân fi Tevil'il- Kur'an*. Beyrut: Müesseset'ur-Risâle.

Türkistanî, A., *el Hivar*. yy.

Ulema, H., (1996). *Mu'cem-ul Vasit*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Zerkanî, M. A., (2005). *Menahil-ul irfan fi Ulum-il Kur'ân*. Beyrut: Dar-ul Ma'rifah,

Zerkeşi, B., (2013). *el- Burhan*. Kahire: Dar-u İbn-il Cevzi.



ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : SONDUK Enver
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.01.1980 Şirvan
Telefon : 0537 584 74 32
Faks :
E-mail : enver65sonduk@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Lîsâns	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	02.07.2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
12.04.2007	Çaldıran-Bitlis	İmâm- Hatip
04.04.2014	Edremit	Vaiz

Yabancı Dil

Arapça: 87,75; Farsça: 83,75

Hobiler

Eğitim faaliyetleri



YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

15.02.2019

Tez Başlığı / Konusu

"San Velîullah Dehlevî'nin Tefsir İlmine Katkısı"

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 186 sayfalık kısmına ilişkin, 17.02.2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tura'nın, intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 (Beş) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

15.02.2019
Zafer SANDUK
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Zafer SANDUK
Öğrenci No : 0159203006
Anabilim Dalı : İlahiyat
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hayati Aydın
18.02.2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR
15.02.2019
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü